

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ**

Шевчук Л. М.

**Компетентнісний підхід
до збагачення в учнів 3-4 класів
словникового запасу з української мови
в закладах загальної середньої освіти
з навчанням мовами національних меншин**

Методичний посібник

Київ – 2022

УДК 373.3-057.87:811.161.2(075)

*Схвалено і рекомендовано до випуску та розповсюдження
Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 12 від 18 жовтня 2021 р.).*

Рецензенти:

Копосов П. Г. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»;

Слободяна І. А. – старший вчитель початкової школи ліцею №10 імені святої Марії Магдалени Львівської міської ради;

Мартиненко В. О. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України.

Шевчук Л. М.

Компетентнісний підхід до збагачення в учнів 3-4 класів словникового запасу з української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин: методичний посібник. [Електронне видання]. – Київ : Педагогічна думка, 2022. – 125 с.

ISBN 978-966-644-623-0

У методичному посібнику розглянуто теоретичні засади словникової роботи у процесі навчання української мови учнів початкової школи закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, специфіку вивчення мови в умовах білінгвізму, уміщено міркування щодо оптимального словникового запасу здобувачів освіти. Описано зміст методики збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів на засадах компетентнісного підходу та особливості організації відповідної навчальної діяльності учнів.

Методичний посібник буде корисним учителям, укладачам програм, авторам підручників та навчальних посібників з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти із навчанням мовами національних меншин.

© Інститут педагогіки НАПН України, 2022

© Шевчук Л. М., 2022

© Педагогічна думка, 2022

ЗМІСТ

<i>Вступ.</i>	4
I. Психолого-лінгвістичні основи методики збагачення в учнів 3-4 класів словникового запасу з української мови у закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.	6
1. Теоретичні засади словникової роботи молодших школярів.	6
2. Специфіка вивчення мови в умовах білінгвізму.	15
3. Оптимальний обсяг словникового запасу.	27
II. Стан проблеми у теорії і практиці.	31
1. Опис роботи зі збагачення словника учнів початкових класів у науково-методичній літературі.	31
2. Аналіз практики навчання української мови як державної у контексті збагачення словникового запасу учнів початкової школи.	55
III. Методика збагачення словникового запасу з української мови в учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.	63
1. Компетентнісний підхід як засіб збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.	63
2. Зміст методики збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів.	68
3. Особливості організації роботи зі збагачення словникового запасу учнів під час уроків української мови.	99
<i>Висновки.</i>	113
<i>Література.</i>	115

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!..

Тарас Шевченко

Вступ

Для сьогодення України характерне оновлення загальної середньої освіти на засадах особистісно-орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Покликання сучасної початкової школи – створити оптимальні умови для розкриття потенціалу, самореалізації кожного учня. Водночас, для юних громадян нашої країни надзвичайно важливим є досконале володіння українською мовою, що є необхідною умовою для інтеграції у соціокультурний простір, засобом для здобуття освіти і для самоосвіти, самореалізації, успішності у житті тощо.

Для кожної сучасної людини мова є засобом спілкування, висловлення думок і сподівань. Чеська приказка містить таке мудре твердження: «Нова мова – це нове прожите життя, якщо ви знаєте тільки одну мову, то живете тільки один раз.» [84]

Вільне та впевнене володіння державною мовою потребує філігранного застосування мистецтва володіння словом, що, у свою чергу, мотивує важливість систематичного поповнення словникового запасу. Зважаючи на специфіку, посиленої уваги потребує збагачення словникового запасу з української мови учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти із навчанням мовами національних меншин, зокрема – ґрунтовного підходу визначення змісту та організація відповідної навчальної діяльності на засадах компетентнісного підходу.

Відповідно до концептуальних засад ключової реформи Міністерства освіти і наук «Нова українська школа» процес здобуття початкової освіти розділено на два цикли: адаптаційно-ігровий та основний. На нашу думку, саме

протягом основного циклу початкової освіти (у 3-4 класах) для вільного володіння державною мовою, формування комунікативної, соціальної, громадянської і культурної компетентностей, наступного успішного здобуття базової середньої освіти (а згодом, – навчання протягом життя) необхідно звернути посилену увагу на збагачення словникового запасу з української мови учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням польською, угорською, румунською, молдовською, російською мовами.

Для ефективної реалізації зазначеного першочерговим є розгляд відповідних психолінгвістичних і лінгводидактичних основ, здійснення аналізу практики навчання української мови як державної та науково-методичної літератури, розроблення методики збагачення словникового запасу з української мови в учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин та визначення її змісту із урахуванням особливостей вивчення мови в умовах білінгвізму (полілінгвізму), окреслення специфіки організації роботи зі збагачення словникового запасу школярів під час уроків української мови, синтез порад щодо добору лексичного матеріалу для збагачення словникового запасу з української мови в учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською, молдовською, угорською, польською, російською мовами, створення відповідних навчальних і методичних посібників, аудіо- та відеоматеріалів тощо.

I. Психолого-лінгвістичні основи методики збагачення в учнів 3-4 класів словникового запасу з української мови у закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

1. Теоретичні засади словникової роботи учнів початкової школи

Мова – це «неоцінений скарб народу, найперша ознака його ідентичності у колі інших народів, джерело духовності в найширшому розумінні цього поняття» [36, с. 3]. Для кожної сучасної людини мова є засобом спілкування, висловлення думок і сподівань.

За визначенням доктора педагогічних наук Ольги Хорошковської, *мова* – це «система засобів (фонетичних, лексичних, граматичних) і правил використання їх у мовленні» [183, с. 69]. На думку поліглота Дмитра Петрова, мова – це «новий погляд на світ, здатність перемикатися, налаштовуватися на іншу хвилю» [133].

За твердженням Тетяни Лозан, «рідна мова – це батьківська мова, яку людина засвоює з раннього дитинства, без специфічного навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі» [83, с. 6]. Це перша мова особистості. Оволодіння другою мовою – набагато складніший процес. Вільне та впевнене володіння державною мовою потребує філігранного застосування мистецтва володіння словом, що, у свою чергу, мотивує важливість посиленої уваги до активного й пасивного словника здобувачів освіти.

Для оптимального розроблення та впровадження методики збагачення словникового запасу з української мови учнів ЗЗСО з навчанням мов національних меншин вважаємо доцільним врахування сутності таких понять як «слово», «словоформа», «лексичне значення», «лексика», «лексична компетентність».

Слово, як «самостійна, наділена одним або кількома граматичними значеннями одиниця мови, яка передає одне чи більше лексичних значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для речення» [210, с. 152].

Наталія Сіранчук констатує, що *слово* виконує номінативну функцію відображає зв'язки і відносини, які існують у світі (поєднуючись з іншими словами). Ганна Колесникова вважає «слово» базовою (основною) одиницею мови і трактує термін таким чином: «дуже складне, різнопланове і багатомірне явище, яке універсальне за характером та унікальне за об'ємом функцій, яке виконує у мові» [71, с. 5-6].

Для розширення словникового запасу важливе знання значення слів. Зміст слова, його співвіднесеність з предметом, процесом, якістю є сутністю *лексичного значення слова* [137, с. 56]. У той час як корінь слова відображає основне лексичне значення слова, інші морфеми, такі як префікси і суфікси, його конкретизують. Граматичне значення, що є додатковим до лексичного, виражається такими мовними засобами як граматичні форми слова (відмінка, числа, особи, часу та ін.).

Г. Колесникова наголошує, що слово аж ніяк не єдина одиниця номінації. «Мовленнєва діяльність носія мови, його кодування світу, реакція на ситуації, які швидко змінюються, відбувається за допомогою слів, а також і в інших семантичних одиницях, які за своєю номінативною функцією можуть бути прирівняні до слів.» [71, с. 22] Окремими лексичними одиницями вважають суплетивні словоформи, – «форми слова утворюються від різних коренів або основ» [71, с. 22] (наприклад, *він – його*).

На думку Івана Ющука, *словоформа* – це слово у «певній граматичній формі» називають [210, с. 154]. Наприклад, *сніг, снігу, снігом* – це різні словоформи. Разом з тим – це одна *лексема*, («узагальнене, абстрактне поняття», «окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах» [210, с. 154]).

Сукупність слів мови, – *лексика* (або її словниковий склад), – «... будучи певною системою, включає різні категорії слів, які пов'язані між собою різними відносинами, які складаються на основі спільних семантичних ознак.» [137, с. 6]. Формування лексичної компетентності учнів розглянуте у розділі 3 параграфі 1.

Водночас, для оптимального збагачення в учнів 3-4 класів словникового запасу з української мови у закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин важливе врахування основних вимог та напрацювань методики навчання української мови як другої.

Варто наголосити, що упровадження навчання української мови у ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин відбулося ще у ХХ столітті. Наприклад, вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти з навчанням російською мовою започатковане ще у 20-х роках минулого століття, що зумовило здійснення відповідних досліджень і накопичення досвіду. Ольга Хорошковська пише, що у 20-30-тих роках ХХ століття основною ціллю навчання української мови як другої у початковій школі (відповідно до чинної на той час навчальної програми) було «оволодіння елементарними уміннями і навичками читання, письма й розмови» [183, с. 32].

У монографії О. Хорошковської «Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання» також описано сучасну специфіку відповідної дидактичної системи, цілі і засоби навчання української мови у початкових класах, зміст навчання і критерії його відбору, методику навчання української мови як другої, прийоми розвитку й удосконалення читацьких умінь і навичок. Зокрема, для оптимального визначення змісту та організації словникової роботи з української мови в учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин обов'язковим є врахування принципів навчання української української мови як другої, які Ольга Хорошковська (для дотримання в умовах близькоспорідненості мов) окреслила таким чином [183; 184]:

1) Принцип врахування знань з рідної мови (у методичному посібнику О. Хорошковської «Методика навчання української мови у початкових класах», – особливостей першої мови [184, с. 28]) .

Дотримання принципу передбачає урахування спільного та відмінного у навчальному матеріалі мов; засвоєних знань та сформованих умінь і навичок з рідної мови, випереджувальне вивчення матеріалу рідної мови (на 3-5 уроків).

2) Принцип випереджувального вивчення усного мовлення.

Спочатку більш доцільне оволодіння усною формою мови, згодом – писемною, адже нормативне усе мовлення є основою для писемного, до того ж, для правил (передбаченим для вивчення у початкових класах) властивий фонетичний характер.

3) Принцип природовідповідності та культуровідповідності.

Для його забезпечення доцільне використання ігор (на думку, О. Хорошковської, хоча б під час першого року навчання), співанок, українських народних казок, загадок тощо.

4) Принцип комплексного підходу до формування мовленнєвих умінь.

Реалізація принципу ґрунтується на постулаті, – засвоєння мови має таку послідовність:

знання (наприклад, засвоєння учнями інформації про вимову звуків в українській мові);

-> *частково мовленнєві уміння* (вправляння у вимові слів із засвоєними звуками);

-> *мовленнєві уміння* (виконання вправ на побудову висловлювань, що «формується також на основі відповідних вправ на рівні вживання окремих висловлювань, реплік (словосполучень, речень)» [184, с. 31], та потребують сформованості граматичних умінь);

-> *комунікативні уміння* (тобто уміння спілкуватися, вести діалог, що важливо здійснювати під час кожного уроку).

Аналогічне О. Хорошковська зазначає і щодо формування умінь писемного мовлення та підкреслює важливість зв'язку між розвитком мовленнєвих умінь, комунікативних умінь і читанням, письмом.

5) Принцип комунікативної спрямованості навчання.

Потребує переосмислення знань крізь призму необхідності їх засвоєння для виконання вправ комунікативного характеру, успішного усного та писемного мовлення. Разом з тим, це нівелювання вектору, спрямованого лише на засвоєння суми знань і відповідного формулювання умінь, та реорганізація процесу навчання із орієнтацією на «формування умінь спілкуватися в усній та письмовій формі» ([183, С.83].

б) Принцип оптимальності співвідношення між знаннями з української мови та мовними і мовленнєвими вправами.

Дотримання згаданого принципу особливо важливе під час розроблення підручників і навчальних посібників, планування уроків української мови та їх проведення; мотивує прикладний характер знань з мови, які є основою або коригуючим фактором, залежно від того, навчальний матеріал описує властиве саме українській мові або спільне, чи розбіжності між українською мовою і рідною мовою, їх оптимальне закріплення завдяки виконанню мовних вправ (що передбачає свідоме застосування знань), здійснення учнем на їх фундаменті усного і писемного мовлення. Для уникнення формальності знань, починаючи з етапу засвоєння нового матеріалу, слід надавати перевагу усним і письмовим вправам мовленнєвої спрямованості.

7) Принцип установки на мовлення та забезпечення мовного середовища (О. Хорошковської [183] перелічує згадані аспекти у зворотному порядку).

Завдяки зазначеному принципу акцентується увага на педагогів на важливості відповідної установки на початку кожного уроку. Це може бути використання фото і рисунків, звукових сигналів, музичних записів, елементів одягу, прикрас тощо. Разом з тим, для дотримання саме цього принципу застерігаємо учителів від невиправданого використання рідної мови, радимо обережно застосовувати перехід з української мови на рідну в умовах близькоспорідненості мов (через недостатній рівень сформованості в учнів здатності розрізняти мовні системи української та рідної мови).

Описуючи принцип забезпечення мовного середовища та установки на мовлення, Ольга Хорошковська пише ще й про мотивацію, утім, зазначений

аспект є складником окремого принципу навчання української мови у ЗЗСО з навчаннями мовами національних меншин, тому у цьому посібнику описаний окремо.

8) Принцип науковості, доступності і систематичності .

Полягає у визначенні змісту навчання української мови та організації освітнього процесу на основі результатів наукових досліджень з лінгвістики, педагогіки і психології, до того ж, у взаємозв'язку та цілісно. Водночас навчальний матеріал має бути доступним для засвоєння учнями та дібраним відповідно до їхніх вікових особливостей. Аналогічне стосується й методів навчання, прийомів, способів тощо.

9) Принцип мотивації до навчальної діяльності, взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку.

Роботи над формуванням пізнавальної мотивації до вивчення української мови є першочерговою (і на нашу думку, саме про це потрібно говорити насамперед, перелічуючи принципи навчання).

Важливим аспектом у формуванні в учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин позитивної мотивації до вивчення української мови вважаємо ознайомлення школярів з її значущістю. Адже високий рівень володіння державною мовою забезпечує можливості для спілкування з громадянами України, участь у спільному житті, доступ до різноманітної інформації (яка є у бібліотеках та на інтернет-ресурсах), доступ до позашкільної освіти, здобуття вищої освіти у вищих навчальних закладах України, здійснення успішної професійної діяльності тощо.

Формуванню в учнів позитивної мотивації до вивчення мови сприяє виховання поваги до українського народу, ознайомлення з його культурою (українськими народними піснями, іграми, казками та ін.) Водночас, виконання під час уроків цікавих завдань, участь в іграх викликає у школярів позитивні емоції. Важливим (чи, можливо, й визначальним фактором) є створення для кожного учня ситуації успіху. Також доцільним є вихід роботи над

формуванням позитивної мотивації за межі уроку (здійснення під час перерв, у позакласній і позашкільній діяльності тощо).

Щодо взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, особливо щодо триєдиності перелічених аспектів слід наголосити, що в умовах сучасності вважаємо цей фактор надзвичайно важливим. Адже, на жаль, доводиться констатувати таке негативне явище, як, наприклад, превалювання антидискримінаційної експертизи підручників, що вважаємо одностороннім і недостатнім у порівнянні із необхідністю відстеження комплексного виховного впливу на особистість. У сучасних умовах недостатньо уваги приділяється також розвитку учнів (що більш доцільно розглядати у контексті дотримання наступного принципу).

10) Принцип індивідуалізації і диференціації навчання.

Важливість дотримання зазначеного принципу під час навчання української мови як державної зумовлена:

- відмінностями дошкільної підготовки здобувачів освіти;
- різним рівнем засвоєних у 1-2 класах знань, сформованих умінь і навичок учнів;
- специфікою соціального середовища (як часто дитина чує українську мову та спілкується українською мовою у сім'ї, школі, громадських місцях).

Тому надзвичайно важливим чинником успішного вивчення учнями української мови вважаємо урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Дієвим засобом, який сприяє створенню умов для максимального урахування перелічених чинників, є застосування диференціації навчання. Водночас найвищим ступенем диференціації є індивідуалізація. (Детальніше про застосування індивідуалізації й диференціації навчання описано у розділі III.)

11) Принцип наочності навчання.

Для оптимального вивчення мови необхідне використання різноманітної наочності:

- малюнків (предметних, сюжетних), фото, картин, предметів, таблиць, схем, дидактичних ігор, дитячих книг і журналів тощо;
- аудіозаписів, радіопередач;
- відеоматеріалів, мультиплікаційних, художніх і документальних фільмів, телепередач;
- електронних дидактичних ігор.

У науково-методичній літературі знаходимо й інші думки щодо окреслення принципів навчання української мови. Так, К. Плиско серед лінгводидактичних принципів навчання рідної мови учнів старших класів виокремлює принцип функціонально-комунікативної спрямованості навчання [128]. За твердженням Н. Притулик (науковець займалася дослідженням формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних учнів 1 класу) навчання української мови як другої доцільно будувати на загальнодидактичних і лінгводидактичних принципах. Головними із них Н. Притулик вважає такі: «забезпечення мотивації, наступності, систематичності і послідовності; свідомості; випереджувального формування усного мовлення щодо писемного; комплексного підходу до формування мовленнєвих умінь; використання міжпредметних зв'язків» [135, с. 18]. Разом з тим, дослідниця також пише про важливість дотримання принципів формування й розвитку чуття мови, індивідуалізації та диференціації навчання, принципу наочності.

Для оптимального визначення змісту роботи над збагаченням словникового запасу з української мови в учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин також необхідним є усвідомлення механізму формування умінь і навичок.

Формування мовленнєвих умінь (за О. Хорошковською, Г. Городиловою) відбувається протягом таких трьох стадій:

1) первинні уміння – використовуючи засвоєні знання учень свідомо виконує певну дію;

- 2) навичка – школяр відпрацьовує виконання дій під час виконання вправ та, врешті, здійснює її автоматично;
- 3) вторинні уміння – учень використовує сформовані навички та оволодіває умінням виконувати комплексні мовленнєві дії (наприклад, будувати висловлювання).

На думку Н. Притулик, яка досліджувала особливості опанування українського мовлення російськомовними дітьми, важливою є «поетапність у формуванні умінь: від знань – до первинних умінь, їх переведення в навичку, і на цій основі – до формування вторинних умінь.» [135, с. 18]

Зокрема, Тетяна Лозан, опираючись на дослідження В. Артемова, Б. Біляєва, І. Зимньої, О. Леонтєва, акцентує увагу на розріненні понять «первинні вміння» та «вторинні вміння», наголошувала на тому, що у першому випадку йдеться про елементарні дії, багаторазове повторення яких призводить до формування навичок, та «вторинні уміння» – «виконання яких пов'язують із виконання операцій на основі свідомих дій із мовним матеріалом» [83, с. 8].

Тому закономірними є такі етапи у формуванні мовленнєвих умінь:

- 1) засвоєння знань;
- 2) формування первинних умінь;
- 3) автоматизація первинних умінь до рівня навичок;
- 4) формування вторинних умінь.

Водночас, у науково-методичній літературі [83; 183] спостерігається розрізнення частково-мовленнєвих умінь, що передбачає (у тому числі) поповнення лексичного запасу. Водночас зазначені уміння пов'язані із умінням будувати словосполучення і речення. У той час, як мовленнєві (комунікативні) уміння детермінують як «уміння здійснювати мовленнєву діяльність у різних ситуаціях спілкування з орієнтацією на співрозмовника» [83, с. 9].

На нашу думку, невід'ємними складниками методики навчання є також форми організації навчання, форми навчальної діяльності учнів, засоби та прийоми навчання.

2. Специфіка вивчення мови в умовах білінгвізму

Більшість населення нашої планети – це білінгви або люди, які володіють більше, ніж двома мовами. Так, наприклад, не менш, ніж двома мовами (які, на законодавчому рівні визнано державними) спілкуються у Канаді (англійською і французькою мовами), Білорусі (білоруською та російською мовами), Індії (хінді й англійською мовою), Фінляндії (фінською і шведською мовами). У Швейцарії аж 4 державні мови: німецька, французька, італійська та ретороманська.

У вивченні мови також мотивують і надихають здобутки поліглотів. В усьому світі відомий італійський кардинал Джузеппе Меццофанті, який знав тридцять вісім мов та п'ятдесят їх діалектів (і до того ж, жодного разу не виїжджав за межі рідної Італії).

Перекладачка угорка Като Ломб самотужки вивчила шістнадцять мов.

Мало хто знає, що поліглотами були наші співвітчизники, відомі українці Іван Франко і Леся Українка. Так, про Івана Франка, якого називали «академія в одній особі», у різних публікаціях знаходимо такі інформації:

- знав 14 мов, писав твори українською, польською, німецькою та іншими мовами, перекладав із 48 мов [58; 204];
- знав 20 мов, писав твори українською, польською, російською, болгарською, німецькою мовами [73];
- здійснив переклад творів близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур [69; 73].

Леся Українка вільно володіла більш, ніж десятьма мовами, – українською, французькою, російською, німецькою, польською, італійською, болгарською мовами; знала латинську, давньогрецьку й англійську мову; розуміла грузинську мову; почала вивчати іспанську мову [129]. Завдяки навчанню у приватних викладачів і вивченню мов самостійно Леся Українка писала твори українською, французькою, російською та німецькою мовами, перекладала з французької, німецької, польської, англійської, італійської і давньогрецької мов [206].

Поліглоти не рідкість і у сучасному світі. Так, бельгієць Йохан Вандевалле знає тридцять шість мов. Поліглот із Америки Тім Донер розмовляє 20-ма мовами. Британський поліглот Річард Сімкот продемонстрував як спілкується 16-ма мовами. Археолог самоучка, шукач скарбів Генріх Шліман самостійно вивчив 15 мов. Бенні Льюїс у своїй книзі [84] розповідає про Джулі Фергюсон, яка мала серйозні проблеми зі слухом, та проблеми із зором, та вивчила 5 мов та ази ще кількох мов.

Приклади досягнень поліглотів надихають та мотивують. Утім, необхідно враховувати, що вивчення мови – захоплюючий і, водночас, достатньо складний процес, що мотивує необхідність з'ясування й усвідомлення сутності понять «білінгвізм» та «полілінгвізм». Урахування сутності зазначених термінів-словосполучень необхідно і для ефективного збагачення в учнів 3-4 класів словникового запасу з української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин на засадах компетентнісного підходу.

Проблему білінгвізму у різних аспектах (філософському, соціолінгвістичному, психологічному) описували Н. Адах, Б. Ажнюк, Л. Азарова, П. Атанасопулос, О. Ахманова, Р. Белл, Є. Білоножко, У. Вайнрайх, Є. Верещагін, І. Гудзик, Е. Дзенгель, Ю. Жлуктенко, Д. Король, М. Кочерган, Г. Красовська, В. Кушнерик, П. Левчук, Л. Масенко, М. Радишевський, Я. Рєгер, М. Редьква, В. Редько, Н. Совтис, Л. Ставицька, А. Холодова, О. Хорошковська, О. Швейцер, Л. Щерба, І. Цехош-Фельчик, М. Юрковські та ін.

На думку Є. Верещагіна та В. Костомарова, білінгвізм – це «психологічний механізм (знання, уміння, навички), який дозволяє людині відтворювати і породжувати мовні твори, які послідовно належать двом мовним системам» [24, с. 134].

Л. Щерба розглядає «білінгвізм» як двомовність, здатність спілкуватися двома мовами [208, 52]. За Р. Беллом, У. Вайнрайхом, білінгвізм – це перемикання кодів, «перемикання» з мови на мову [9], поперемінне

використання двох мов [20]. Н. Менчковська [90] пише про поперемінне використання декількох мов залежно від ситуації спілкування, що є трактуванням терміну «полілінгвізм».

У власному дослідженні ми дотримуємося переконань, що «білінгв» – це людина, яка володіє двома або більше, ніж двома мовами.

У різних джерел знаходимо інформацію про позитивні аспекти білінгвізму. Так, професор лінгвістики й англійської мови Ланкастерського університету П. Атанасопулос констатує: «Люди самі визнають, що переходячи з однієї мови на іншу, стають ніби іншими. І висловлюючи емоції тією чи іншою мовою, вони переживають різні почуття. А недавні дослідження показали, що білінгви, крім того, можуть по-різному дивитися на світ – залежно від мови, якою спілкуються у даний момент.» [2] У своєму блозі науковець висвітлює конкретні особливості спілкування залежно від мови (в описаному дослідженні брали участь англійські і німецькомовні респонденти). Виявилось, що на мовлення білінгвів в аналогічній ситуації впливало те, якою мовою спілкувалися учасники експерименту. Зокрема, після перегляду відео англійський учасник експерименту описував побачене так: «Жінка йде.», німецькомовний – «Жінка йде до своєї машини». Тобто спостерігалися такі два варіанти:

- 1) зосередженість на побаченій дії;
- 2) вектор – ціль.

Спілкуючись англійською мовою (як рідною мовою або другою мовою) і монолінгви, і білінгви під час опису побачену сцену та фокусуватися на дії, німецькою мовою – сприймали та окреслювали подію цілісно.

П. Атанасопулос наголошує, що перехід з однієї мови на іншу – це тренування для мозку, що позитивно впливає на розвиток мислення та пам'яті, витривалість під час розумових навантажень, формує здатність до вирішення складних завдань та ін. Для білінгвів властиві ширші можливості для спілкування, ознайомлення із культурою інших народів, розширення можливостей для самореалізації і кар'єрних перспектив тощо.

Гебріел Вайнер пише, що вивчення другої (третьої, четвертої і т. д.) мови позитивно впливає на розвиток особистості. Поліглот констатує: «Вивчаючи мову, ви постійно покращуєте пам'ять, набуваєте здатність запам'ятовувати інформацію швидше і легше. Ви краще впораєтесь із багатьма задачами одночасно. Двомовні люди можуть краще зосереджуватися на вирішенні задачі, не відволікаючись на сторонні речі. Вони більш винахідливі. Це більш творчі люди. Двомовні студенти показують кращі результати у стандартних екзаменах з математики, рідної мови та інших предметів.» [19, с. 229] Крім того, надзвичайно цінний здобуток, що дає вивчення ще однієї мови – це спілкування, нові друзі, знайомство з новою культурою. Навіть прибічники песимістичного погляду на явище білінгвізму висловлюють твердження, що «двомовність – це, за певних обставин, позитивне явище» [1].

Білінгвізм розглядається у різних площинах, – як індивідуальна характеристика особистості та / або соціальне явище [159].

Залежно від рівня володіння окремою людиною кожною мовою, вчені так трактують поняття «білінгвізм»:

- 1) володіння двома мовами, для яких характерне неоднакове становище [50];
- 2) бездоганне володіння кожною мовою у різних умовах спілкування [3].

У контексті нашого дослідження ступінь оволодіння мовами (рідною мовою та українською мовою) може бути різним:

- вільне володіння лише однією мовою із дотриманням фонетичних, граматичних, лексико-семантичних норм, недосконале володіння другою мовою, що супроводжується частковим або переважаючим недотриманням норм;
- досконале володіння обома мовами із дотриманням усіх норм.

Хоча, на нашу думку, можливий ще такий варіант – людина на високому рівні не володіє жодною мовою (маємо на увазі літературну мову).

Є. Верещагін залежно від специфіки комунікативних дій розрізняє такі різновиди білінгвізму:

- рецептивний білінгвізм, – розуміння прослуханого та прочитаного;

- репродуктивний білінгвізм, – розуміння сприйнятого на слух або прочитаного та його відтворення;
- продуктивний білінгвізм, – вільне володіння мовою (продукування текстів в усній формі та письмовій формі).

Разом з тим, білінгвізм (двомовність) може бути не тільки активним, а й пасивним, для якого властиве знання мови, але її невикористання.

Розгляд білінгвізму (полілінгвізму) у більш масштабному контексті (соціальному аспекті) мотивує доцільність аналізу функціонування мов у державі, співіснування різномовного населення. Для сучасної України характерний регіональний білінгвізм, – українсько-угорський білінгвізм, українсько-румунський, українсько-молдавський, українсько-російський, українсько-польський, українсько-болгарський. Для перелічених видів білінгвізму властива природність, тобто, перебування особистістю у відповідному мовному середовищі, наявність умов для оволодіння мовою через наслідування.

Відповідно до кількісних показників щодо володіння мовами України (за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року), розміщених на сайті Державного комітету статистики України, особливості національного складу населення такі: українці – 37541700 осіб; росіяни – 8334100; румуни – 151000; угорці – 156600; молдавани – 258600; болгары – 204600; поляки – 144100; греки – 91500; кримські татари – 248200; татари – 73300; гагаузи – 31900; євреї – 103600; вірмени – 99900 осіб та представники інших національностей [136].

Під час Всеукраїнського перепису населення у 2001 р. опитані респонденти по-різному висловилися з приводу мови, яку вважають рідною [144] (табл. 1):

Таблиця 1. Розподіл населення за рідною мовою

Національність (кількість осіб)	Вважають рідною мову своєї національності	Вважають рідною українську мову
болгари (204574)	131237	10277
білоруси (275763)	54573	48202
вірмени (99894)	50363	5798
кримські татари (248193)	228373	184
кримчаки (406)	68	41
татари (73304)	25770	3310
євреї (103591)	3213	13924
турки (8844)	7923	133
гагаузи (31923)	22822	1102
росіяни (8334141)	7993832	328152
румуні (150989)	138522	9367
угорці (156566)	149431	5367
молдовани (258619)	181124	27775
греки (91548)	5829	4359
поляки (144130)	18660	102268
естонці (2868)	416	321
литовці (7207)	1932	1029
словаки (6397)	2633	2665
казахи (5526)	1041	822
роми (47587)	21266	10039
чехи (5917)	1190	2503

У 2020/2021 н.р. в Україні функціонувало 672 заклади загальної середньої освіти, у яких навчання здійснювалося декількома мовами. У тих закладах навчалося 373114 учнів [26].

У контексті дослідження превалюючим є розгляд процесу володіння українською мовою (державною мовою), що, в умовах етнічної неоднорідності, є об'єднуючим чинником, необхідною умовою для психологічного комфорту, самореалізації та успішності.

Різні аспекти білінгвізму, навчання в умовах двомовності (із застосуванням перелічених вище мов) розглядали Н. Бакуліна, Н. Білоскаленко, І. Баранніков, А. Богуш, У. Вайнрайх, І. Гудзик, А. Загнітко, Ю. Жлуктенко, М. Кабакчі, Л. Казанцева, М. Кочерган, І. Луценко, В. Ляпунова Л. Масенко, С. Ніколаєва, О. Петрук, К. Повхан, В. Редько, Снегірьова В., О. Фідкевич, І. Франк, Р. Фрумкіна, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін. Зокрема, навчання

української мови дітей в умовах білінгвізму описували А. Богуш, Л. Казанцева, О. Козаченко, Т. Коршун, Т. Кохно, І. Луценко, В. Ляпунова, В. Н. Пашковська, М. Пилип, К. Повхан, О. Хорошковська, Н. Яновицька та ін. В. Трунова досліджувала розвиток мовлення учнів 1 класу під час вивчення російської мови у ЗЗСО з навчанням українською мовою [170]. Вивченню української мови у ЗЗСО з навчанням російською мову приділяла значну увагу О. Хорошковська, яка, крім того, була керівником авторських колективів, що створили підручники «Українська мова» для ЗЗСО з навчанням румунською мовою, молдавською мовою, польською мовою, угорською мовою. Про вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти з навчанням російською мовою писала також Т. Лозан; з навчанням румунською мовою – О. Петрук; з навчанням польською мовою – М. Пилип, Л. Шевчук, Н. Яновицька; з навчанням угорською мовою – К. Повхан та ін.

Твердження про необхідність урахування специфіки вивчення мови в умовах білінгвізму знаходимо у публікаціях низки науковців. Так Олексій Козаченко наголошує: «Ефективність вивчення іншої мови об'єктивно залежить від рівня загального лінгвістичного досвіду особистості, накопичення нею знань, умінь і навичок у галузі двомовної освіти.» [70, с. 2] На думку О. Беляєва, «при зіставленні слід відштовхуватись від фактів рідної мови і з ними порівнювати аналогічне в спорідненій мові, а не навпаки, бо рідна мова служить опорою для засвоєння другої» [11, с. 171]. Л. Щерба писав: «... можливо вигнати (у Л. Щерби, – рос. «изгнать») рідну мову з процесу навчання (і тим збіднити цей процес...), але вигнати рідну мову з голів учнів у шкільних умовах – неможливо» [207]. Водночас, Ганна Колеснікова застерігає від механічного переносу умов викладання другої мови на умови викладання рідної мови.

У науковій літературі знаходимо твердження про те, що один із основних критеріїв для визначення змісту навчання – це такий критерій, як порівняльний аналіз двох мовних систем (рідної та другої) [183, с. 43]. О. Хорошковська, Т. Коршун наголошують на важливості порівняння української та російської

лексики. Про необхідність зіставлення мовних систем писали також С. Канюка, Л. Кутенко, І. Мельниченко інші науковці й методисти.

Під час вивчення української мови паралельно з рідною мовою доцільне застосування прийомів зіставлення і порівняння, результатом чого є виокремлення спільного і відмінного. Людмила Кутенко, яка досліджувала особливості роботи зі збагачення й активізації словникового запасу з української мови учнів початкових класів в умовах близькоспорідненої двомовності, пише, що «засвоєння другої мови пов'язане із відмінностями у лексичній, граматичній, фонетичній системах рідної мови» та другої мови, яка вивчається [79, с. 9]. За Ольгою Хорошковською, для здійснення оптимального порівняльного аналізу двох мовних систем доцільне визначення спільних та відмінних явищ «на усіх мовних рівнях (фонетико-орфоепічному, лексичному, графічному, орфографічному й граматичному)» [183, с. 53].

У Типовій навчальній програмі «Українська мова» для 1-2 класів для закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою» [165] в описі змісту навчального матеріалу для 1 класу знаходимо інформацію про розпізнавання українських слів, звучання і значення яких подібне до аналогічних слів в молдовській мові (наприклад, «clasă – клас, școală – школа, coasă – коса, vișină – вишня, lampă – лампа»). Абсолютно ідентичну інформацію вміщено у навчальній програмі «Українська мова для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» (автори Палій Н., Одинак М.) [104].

Олександр Козаченко [70, с. 9-10] у своєму дослідженні опирається на класифікацію формально-семантичних корелятивів, розроблену Л. Кашкевичем:

- 1) повна семантична і фонетична тотожність;
- 2) збіг семантичної структури та незначні фонетичні відмінності;
- 3) фонетичні і семантичні відмінності;
- 4) фонетична тотожність і різний семантичний зміст;
- 5) абсолютна фонетична і семантична розбіжність слів.

О. Хорошковська, опираючись на результати досліджень М. Канюки і Л. Кутенко, констатує, що у російській мові та мові понад 70% слів характеризуються майже цілковитим збігом. Зокрема, це такі два варіанти:

- 1) майже цілковитий збіг лексичного значення і фонетико-граматичного оформлення,
- 2) ідентичність лексичного значення, збіг кореня, часткові розбіжності фонетико-граматичного оформлення.

За результатами дослідження Л. Кутенко у таких випадках основне завдання – це корекція вимова і відпрацювання вживання слів у різних граматичних формах.

Для української і російської мов характерно й те, що «повністю збігаються в обох мовах граматичні поняття про частини мови категорії роду, числа, особи, часу». Разом з тим, спостерігаються деякі розбіжності. Наприклад, іменники, які в українській і російській мовах схожі фонетично, різняться категорією роду або числа (наприклад: *step* (укр.) – *stepь* (рос.), *годинник* (укр.) – *часы* (рос.).

Описуючи вивчення української мови в умовах близькоспорідненого українсько-польського білінгвізму, О. Хорошковська і Н. Яновицька пишуть про необхідність постійної уваги до відмінностей у вимові звуків (у більшості випадків, – приголосних), «слів і граматичних форм» [106, с. 5]. Аналогічне можливо сказати і про словосполучення (відмінності у способах керування в українській мові та російській мові або польській мові). Наприклад, «*дякувати учителю*» (укр.) – «*благодарить учителя*» (рос.); «*шукаю стіл*» (укр.) – «*szukam stołu*» (пол.). (Детальніше про це описано у розділі III.)

На думку О. Хорошковської та О. Петрук, «характерною особливістю навчання української мови у ЗНЗ з молдовською мовою викладання є опора на знання, уміння і навички, набуті на уроках молдавської (рідної мови). Це передбачає використання міжмовних зіставлень, що дозволяє уникати дублювання у формуванні понять, спільних в обох мовах; розмежовувати матеріал, який не збігається, що, у свою чергу, сприяє усвідомленому

опануванню української мови учнями-молдаванами, розвитку умінь диференціювати його.» [105, с. 4] Аналогічне твердження згадані науковці озвучують щодо вивчення української мови на уроках румунської мови. Для української й румунської мова властиві розбіжності у вимові, для румунської мови характерне те, що прикметники мають лише дві форми, – чоловічого жіночого роду (на відміну від української мови, спеціальної форми для середнього роду немає), вимовою голосних звуків (відрізняються довготою, якістю), в угорській мові немає родів [89]. Зазначені фактори спричиняють відповідні труднощі під час вивчення нових слів української мови учнями, для яких рідна мова – молдавська, румунська або угорська мова.

Необхідно усвідомлювати, що в умовах двомовності спостерігається явище інтерференції. Олексій Козаченко пропонує детальний опис явища інтерференції: ««Інтерференція виникає за умови, якщо дія що здійснюється на основі однієї навички, має спільні риси з дією, яка реалізується на основі іншої навички. Причиною виникнення інтерференції у процесі формування висловлювання є помилкове ототожнення поточної ситуації з подібною у попередньому досвіді. В основі подолання інтерференції лежить усвідомлення домінуючої навички, а також послідовне зіставлення мовленнєвих операцій на різних рівнях породження та усвідомлення змісту висловлювання.» [70, с. 15]

Науковець наводить приклад розповсюдженого визначення терміну «інтерференція»: «негативний результат переносу мовних ознак рідної мови на мовлення іноземною мовою», що відбувається через встановлення помилкових тотожностей на різних рівнях (графічному, фонетичному і семантичному) [70, с. 8]. Варіанти інтерференції можуть бути різними:

- нав'язування українській мові ознак, які для неї невластиві, а характерні для рідної мови;
- неврахування типових для української мови ознак через те, що такі ознаки нетипові для рідної мови.

Тобто йдеться про явну і приховану інтерференцію.

На думку О. Хорошковської, для явища інтерференції властиве також наступне, – коли учень або учениця на слух сприймають слова іншої мови, та чує звуки, схожі на звуки рідної мови, то слухове сприйняття у таких випадках переважно не правильне. Причиною є те, що людина сприймає такі звуки через призму рідної мови, тому відмінне не помічає, а лише спільне, ідентичне. Вчена констатує такий факт: учні ЗЗСО з навчанням російською мовою не відчувають різниці у вимові звуків [ч] – [ч'], [ж] і [ш] перед [і], тому під час ознайомлення із новими словами, які містять перелічені звуки, та виконання вправ на закріплення важливо враховувати згаданий фактор, що сприятиме попередженню помилок.

Н. Пашковська, розглядаючи лінгводидактичні засади навчання російської мови як другої мови, пише про дотримання принципу урахування знань з рідної мови для оптимального визначення змісту навчання, його презентації, побудови системи вправ, вибору методів і прийомів навчання. Реалізація зазначеного принципу відбувається завдяки позитивному перенесенню здобутих знань, сформованих умінь і навичок, попередженню інтерференції.

Олексій Козаченко, опираючись на твердження Б. Анципаровича, Я. Бартошевської, І. Сераковської, зазначає, що основний спосіб подолання лексичної інтерференції – це семантизація:

- 1) перекладні прийоми семантизації, – демонстрація дій, предметів, малюнків тощо; завдяки концептуальній здогадці; на основі морфемної будови;
- 2) перекладні, – переклад слова або трактування.

Уточнимо, що Олексій Козаченко досліджував процес ознайомлення студентів зі знаннями про «інтерферентно небезпечну польську лексику», формування умінь і навичок застосування у відповідних значеннях у мовленні, тому детально описав організацію спеціальної роботи для подолання лексичної інтерференції між українською і польською мовами, використання системи прийомів семантизації лексики для попередження помилок. Науковець перелічив такі прийоми для виправлення семантичних помилок, які допускають

студенти під час вивчення польської мови: демонстрація предметів, дій, малюнків, картин; ознайомлення із перекладом або тлумаченням, запропонованим польською мовою; встановлення співвідношення між родовою і видовою ознакою і навпаки; добір синоніма або антоніма.

В умовах близькості мов важливо максимально використовувати можливості для позитивного переносу знань, які є спільними, що, у свою чергу, потребує застосування прийому зіставлення. Для позначення позитивного впливу використовують термін «транспозиція».

У яких випадках виникає транспозиція? За твердженням О. Хорошковської, тоді, коли для двох мов навчальний матеріал є спільним. Позитивний перенос сприяє швидкому і міцному засвоєнню навчального матеріалу. Разом з тим, наголосимо, що транспозиція результативна лише тоді, коли знання з рідної мови є міцно засвоєними, уміння сформованими на високому рівні, до того ж, засвоєння відповідного навчального матеріалу не занадто розмежоване у часі (2-3 уроки [167]), або ж аналогічне необхідно повторити.

Для систематизації згаданого навчального матеріалу згаданого навчального матеріалу доцільне використання порівняльних таблиць і схем.

Із урахуванням явищ інтерференції і транспозиції створено чинні програми з української мови для учнів 1-2 та 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин. Так, Н. Палій і М. Одинак наголошують, що зміст програми «Українська мова для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» визначено «з урахуванням результатів порівняльного аналізу мовних систем румунської та української мов, що дає змогу презентувати навчальний матеріал, створюючи умови для транспозиції (позитивного переносу знань, умінь і навичок з рідної мови) та попередження інтерференції (негативного впливу сформованих раніше вмій)» [104].

У чинній Типовій навчальній програмі «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з рос мовою навчання. 1-2 клас» [166] наголошено, що близькості української мови та російської мови спричинює

рецептивне володіння державною мовою. Розуміння української мови досягається завдяки тому, що спільне властиве для словникового складу мов, фонетичних і граматичних систем. Разом з тим, у тексті програми висловлено застереження щодо неповного чи неправильного розуміння. Для запобігання інтерференції (негативного впливу російської мови) доцільно навчити учнів «розрізняти слова, норми вимови та граматичні форми слів української і російської мов, звертати увагу на відмінності у вимові звуків, наголошуванні, тренувати у вимовлянні слів українською мовою» [166]. Важливо, щоб учитель під час уроку розмовляв українською мовою, застосовуючи російську мову лише для пояснення окремих слів і висловів.

Відповідно до згаданої програми [166] про спорідненість української і російської мов учні роблять висновки ще у 1-2 класі. Досягнути такого можливо завдяки спостереженням над мовними явищами. У контексті ефективного збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів особливої уваги потребує такий аспект як сполучуваність слів, особливо у випадку розбіжностей, адже інтерференційний вплив призводить до помилок. Зазначений підхід потребує корекції відповідних знань, умінь і навичок.

3. Оптимальний обсяг словникового запасу

Який запас слів пропонувати учням для засвоєння? Яким за обсягом має бути їхній активний словниковий запас, пасивний словник? Спробуємо знайти відповідь на ці запитання.

Як правило вважають, що активний словник складають слова, які використовують. Утім Ерік Гуннемарк таким чином розмежовує згадані поняття: пасивний словник використовують для читання, активний словник – для спілкування. За даними поліглота, обсяг активного словника освіченого європейця – 10000-20000 слів, пасивного словника – 50000-100000 слів. Уточнимо, що дані стосуються володіння рідною мовою.

Виникає закономірне запитання: який оптимальний обсяг словникового запасу для тих, хто починає вивчати мову або, хто вдосконалює володіння

мовою? У науково-методичній літературі знаходимо такі конкретні вказівки (підкреслимо, що йдеться саме про вивчення другої мови).

Дмитро Петров наголошує, що для спілкування достатньо 300-350 слів [133]. Відомий поліглот уточнює, що 90% мовлення, незалежно від віку, освіти, мови спілкування – це 300-350 слів, з них 50-60 слів – це дієслова.

За твердженням У. Гуннемарка, 50% відсотків слововживань можливо забезпечити завдяки влучному добору 40-ка високочастотних слів. Для досягнення показника 80% достатньо 200 аналогічно дібраних слів, 95% – 800-1000 слів. Якщо ж говорити про читання, на думку Е. Гуннемарка, числа будуть інші. Зокрема, для розуміння 50% нескладного тексту достатньо вивчити 80 високочастотних слів, 60% – 200 слів, 70% – 400 слів, 80% – 800 слів, 90% – близько 2000 слів, 95% – 3000-4000 слів. Досягти майже стовідсоткового показника розуміння нескладного тексту можливо завдяки засвоєним 8000 словам.

На основі зазначеного вище Е. Гуннемарк окреслює рівні для вивчення мови:

- «рівень А (базовий словниковий запас): 400-500 слів. Їх достатньо, щоб охопити приблизно 90% усіх слововживань під час повсякденного письмового спілкування або близько 70% нескладного письмового тексту;
- рівень Б («мінімальний словниковий запас», «міні-рівень»): 800-1000 слів. Їх достатньо, щоб охопити близько 95% усіх слововживань під час повсякденного спілкування і приблизно 80-85% письмового тексту;
- рівень В («середній словниковий запас», «міді-рівень»): 1500-2000 слів. Їх достатньо, щоб охопити приблизно 95-100% усіх слововживань під час повсякденного спілкування і близько» 90 % письмового тексту [38].

Катерина Повхан пише про засвоєння лексики російської мови у ЗЗСО з навчанням угорською мовою наступне: для використання у побуті – 3000 слів, для засвоєння у початковій школі – 3700-6850 слів, для засвоєння протягом навчання у закладі загальної середньої освіти – 6150-6850 слів [130].

Ганна Колесникова [71] пише про «лексичний мінімум» та цитує вислів В. Костомарова, який трактував як об'єм мовних засобів з точки зору можливості використання мови як засобу спілкування та, водночас, максимальний відповідно до можливостей учнів.

Водночас, Г. Колесникова, окреслює обсяг лексичного мінімуму – 1200-1500 слів, що дозволяє використовувати мову як засіб спілкування. Початковий етап вивчення мови – це 1200-1500 слів, підвищений етап – 300-400 слів, найвищий етап – більше 4000 слів [71]. Опираючись на результати здійсненого аналізу, публікацій інших дослідників, вчена констатує, що 1000 найбільш частотних слів є достатньо для охоплення 70% тексту середньої складності, 2000 слів - 90% тексту. Утім, навіть охоплення 90% тексту «не завжди забезпечує розуміння» [71, с. 21]. Разом з тим, Г. Колесникова застерігає: «Кількість одиниць вивчення на лексичному рівні практично безкінечна.» [71, с. 11] Тому вивчення лексики має бути обмеженим, нормованим і впорядкованим.

Тетяна Лозан [83, с. 13], яка досліджувала особливості формування усного українського мовлення російськомовних учнів 1 класу, окреслила такі рівні обсягу словникового запасу дітей 6-7 років:

- високий – 76-100 слів (10 лексичних тем);
- середній – 29-49 слів;
- початковий – до 25 слів.

Орієнтовний список слів українською мовою для засвоєння учнями у 1-2 класах у закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин складає 507 слів [107; 108; 106; 109].

У Типовій навчальній програмі «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з рос мовою навчання. 1-2 клас» [166] зазначено кількість слів, які учень або учениця мають засвоїти на кінець 1 класу: 1000-1200 слів.

Б. Беляєв, Г. Колесникова дотримуються переконань, що неможливо визначити постійну кількість нових слів для вивчення під час одного уроку. Зокрема, Г. Колесникова [71] пише про числа, названі у різних дослідженнях, –

від 5 до 20. Науковець висловлює таку пораду: на початковому етапі – 5-10 лексичних одиниць; на підвищеному етапі – до 20 слів під час одного уроку (уточнимо, що йдеться про вивчення другої – іноземної мови) у ЗЗСО, коледжах і вузах.

У навчальній програмі «Українська мова для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» (автори Палій Н., Одинак М.) [104] зазначено, що під час одного уроку доцільне засвоєння учнями 6-8 слів, якщо ж заплановано більше нових слів, то лише для ознайомлення.

II. Стан проблеми у теорії і практиці.

1.Опис роботи з активізації словника учнів початкових класів у науково-методичній літературі

Для навчання української мови збагачення словника є однією із основних задач. Зокрема значну кількість досліджень присвячено згаданій проблемі у контексті навчання української мови як рідної мови. Так, Ніна Голуб визначила шляхи та засоби збагачення мовлення 5-7 класів власне українською лексикою [32], Анна Колесникова приділила значну увагу проблемі навчання лексики російської мови як рідної мови [71], засвоєння та активізації лексики у процесі навчання другої російської як другої мови – І. Гудзик.

Проблемі відбору лексики під час вивчення української мови у початковій ланці шкіл з навчанням російською мовою присвятила своє дослідження Т. Коршун [75], збагаченню й активізації словникового запасу з української мови як державної учнів початкових класів – Л. Кутенко [79].

На думку Анни Колесникової, для збагачення словникового запасу найбільш поширений тематично-ситуативний метод добору слів, коли «групування слів здійснюється по-перше, за тематичною ознакою, і також на основі можливості поєднувати (в А. Колесник, – «сочетать») слова у мовленні». Добір лексики за тематичним критерієм надає учневі можливість розмовляти на різні теми. Це є важливою (а, можливо, й обов'язковою) умовою для досягнення значних результатів. Такий підхід має суттєву перевагу, – дитина бачить зразки вживання слів у мовленні і складається розповідь, адже тема – це певна «мовленнева мікросистема» [71, с. 40]. Водночас групування слів із застосуванням критерію спільної тематики та логічного взаємозв'язку полегшує процес розуміння під час ознайомлення із новими словами, позитивно впливає на їх запам'ятовування. Якщо нове слово є частиною лексико-семантичного поля теми, то це полегшує сприйняття учнями нового матеріалу, адже в уяві кожного учня одразу виникає певна картина, певні асоціації, асоціативні зв'язки слова. До того ж, відбувається це несвідомо, без вольових зусиль, що позитивно впливає на засвоєння лексичного матеріалу.

Однак слід усвідомлювати, що добір слів за тематичним принципом призводить до того, що дитина ознайомлюється із функціонуванням слова у тематичній сфері, а не взагалі у мовленні [71]. Тому слушною вважаємо пораду А. Колесникої, яка також пише про групування слів «на основі системних зв'язків – словотворчих, синонімічних, антонімічних, за фонетичною й орфографічною ознакою, за схожістю значень» [71, с. 39].

Менш ефективний, на нашу думку, добір слів за семантичною ознакою [71] (наприклад, місяці, частини тіла тощо), адже надання переваги виключно семантичним групам позбавляє учнів можливості включення слів у мовлення. Ще менш ефективно групування слів за фонетичним принципом (з однаковими звуками), орфографічним принципом (однакові букви для запису), зі схожим значенням, адже призводить до хаосу, змішування слів, негативного впливу на якість і швидкість засвоєння їх засвоєння.

Разом з тим, для оптимально дібраного лексичного матеріалу доцільний вміст синонімів та антонімів; організація лексичного матеріалу здійснюється таким чином, щоб з однієї сторони, він «утворював певну понятійну систему (парадигму слів), з іншої – давав уявлення про вживання слова у типових конструкціях і словосполученнях (про синтагматику слів)» [71, с. 42]; вміст у тематичному словнику лексичного матеріалу у такому вигляді, який оптимальний для його вживання під час спілкування.

О. Хорошковська зауважує, що в «Україні на даний період відсутні словники частотності лексики, граматичних форм» [183, с. 45], тому під час добору слів, які є найбільш уживаними, науковець керувалася критерієм комунікативної необхідності та досвідом. Аналогічних поглядів дотримувалися й інші науковці. Наприклад, А. Супрун, яка досліджувала особливості вивчення граматики російської мови у білоруській школі, вважала основним для відбору лексичного матеріалу критерій комунікативної необхідності, а критерій частотності слід співвідносити із принципом тематичного відбору [183, с. 46].

Вивчення лексичного запасу матеріалу нероздільно пов'язане із граматикою. Адже слова відносяться до того чи іншого лексико-граматичного розряду. Тому усвідомлення значення слів важливе і для «засвоєння морфологічних і синтаксичних понять, оскільки кожна граматична категорія є єдністю лексичної і граматичної сторін» [137, с. 8]. В. Виноградов пише: «Лексичні значення слова підводяться під граматичні категорії. Слово – це внутрішня, конструктивна єдність лексичних і граматичних значень. Визначення лексичних значень слова уже включає в себе вказівку на граматичну характеристику слова.» [27, с. 22]

Антоніна Пруднікова перелічує такі способи ознайомлення учнів із лексичним матеріалом, – лексико-семантичними групами слів, які автори пропонують у навчальних посібниках:

- у зв'язку із вивченням граматики;
- під час роботи над художніми творами;
- у контексті розвитку усної та писемної мови;
- в окремому розділі.

Як правило, для учителів і методистів словникова робота – це ознайомлення із лексичними поняттями та демонстрація. Наприкінці 40-х років минулого століття до словникової роботи почали відносити будь-яку роботу зі словами: «з'ясування звукового складу слів, відмінювання, утворення речень за опорними словами, дописування слів, вставлення даних слів у контекст та ін.» [137, с. 7].

У посібниках «Угорська мова» (автор Н. Марофєєва) [89] та «Румунська мова» (автор В. Скліфос) [152] (які розроблені для вивчення угорської та румунської мови та румунської мови як другої мови) запропоновано інструкцію для вивчення мови, яка передбачає дотримання такого алгоритму протягом тижня:

- 1) перший день – читання тексту рідною мовою, читання (або сприймання на слух) тексту мовою, яка вивчається, ознайомлення із новими словами та вивчення деяких з них;
- 2) другий день – читання тексту, повторення вивчених слів, вивчення нових слів;
- 3) третій день – вивчення нових слів, досягнення рівня міцного засвоєння (використання експрес-карток зі словами);
- 4) вивчення речень (10 експрес-карток з реченнями);
- 5) повторення;
- 6) «контроль успішності»;
- 7) день для відпочинку.

Водночас автори наголошують на тому, щоб не уникати нових слів, а наполегливо їх вивчати. Н. Марофєєва і В. Скліфос радять самостійно оцінювати свої успіхи. У зазначених посібниках-самовчителів [89], [152] вміщено графік успішності, та запропоновано таку шкалу для кожного тижня:

- відмінно з відзнакою (90-100%);
- відмінно (80-90%);
- дуже добре (70-80%);
- добре (60-70%).

На сторінках посібника-самовчителя Н. Марофєєва [89] пропонує також такий прийом: вивчити уривок та намагатися вимовити його за одну хвилину.

Разом з тим, Н. Марофєєва і В. Скліфос не вважають за помилку неправильний порядок слів у реченні, якщо переплутано близькі за значенням слова, орфографічні помилки та ін. Згадані міркування та ідеї вважаємо цікавими для реалізації під час початкового етапу вивчення мови.

Для розроблення методики збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин важливо враховувати тематику лексики, яка запропонована у відповідних навчальних

програмах, чинних підручниках. Тому здійснено аналіз таких навчальних програм:

- «Типова навчальна програма «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. 1-2 клас» [164];
- «Навчальна програма «Українська мова і літературне читання» для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. 3-4 класи (авт. Яновицька Н., Шевчук Л.) [110];
- «Типова навчальна програма «Українська мова» закладів загальної середньої освіти з російською мовою навчання. 1-2 клас» (авт. Кохно Т., за редакцією Хорошковської О.) [166];
- «Типова навчальна програма «Українська мова» закладів загальної середньої освіти з російською мовою навчання. 3-4 клас» (авт. Кохно Т., за редакцією Хорошковської О.) [167];
- «Навчальна програма з предмета «Українська мова» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» (авт. Палій Н., Одинак М.) [104];
- «Навчальна програма з предметів «Українська мова та літературне читання» для 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» (авт. Палій Н., Одинак М.) [112];
- «Типова навчальна програма «Українська мова» для 1-2 класів для закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою» [165];
- «Українська мова. Навчальна програма для 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою» (авт. Михайловська Н., Свінтковська С., Верготі Л., Ткаченко С., Реу О.) [177];
- «Типова навчальна програма «Українська мова» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою» [168];
- «Навчальна програма «3-4 класи. Українська мова для закладів загальної середньої освіти з угорською мовою навчання» (авт. Сергійчук Ю., Капко Л., Цибульська І.) [111];

- «Українська мова. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти з мовами навчання національних меншин (молдовською, румунською, угорською). 3-4 класи» (авт. Петрук О.) [174];
- «Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з польською мовою викладання. 1-4 класи» (авт. Хорошковська О., Яновицька Н.) [106];
- «Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою викладання. 1-4 класи» (авт. Хорошковська О., Петрук О., Палій Н.) [108];
- «Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. 1-4 клас (зі змінами)» [176];
- «Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з молдовською мовою викладання. 1-4 класи» (авт. Хорошковська О., Петрук О.) [105];
- «Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою викладання. 1-4 класи» (авт. Хорошковська О., Повхан К.) [108].

У навчальних програмах [106, 109, 108, 105], розроблених науковими співробітниками лабораторії української словесності у школах національних меншин України і діаспори Інституту педагогіки НАПН України у 2012 році зазначено, що одне із основних завдань усного курсу – це забезпечення словникового запасу учнів та його активізація. Щодо поповнення словникового запасу сказано: «Робота над формуванням словникового запасу – будівельного матеріалу мовлення – потребує цілеспрямованої, систематичної і повсякденної уваги. ... При цьому учитель має дбати, щоб учні засвоювали не лише слова – назви предметів, але й ознаки їх та дії, а також службові слова – прийменники і сполучники, оскільки без них мовлення є неможливим.» [109, с. 6]

На думку авторів перелічених програм, усвідомлення значення сприйнятих на слух слів (та словосполучень, речень, тексту) необхідне також

для розвитку аудіативних умінь і навичок, формування уміння розмовляти українською мовою.

О. Хорошковська, О. Петрук та Н. Яновицька підкреслюють, що потрібно планувати засвоєння учнями на уроці не більше 6-8 слів, а слова, що понад зазначену кількість пропонувати лише для ознайомлення. Водночас під час засвоєння нових слів доцільно дотримуватися такої двоетапності:

- 1) семантизація – ознайомлення учнів із вимовою слова та його значенням;
- 2) активізація слова у мовленні.

Згадані науковці перелічують такі способи семантизації (для використання під час вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти із навчанням румунською мовою, молдавською мовою, польською мовою):

- промовляння слова педагогом та показ відповідного предмета чи малюнка;
- наведення прикладу антоніма до слова, яке вивчається;
- застосування перекладу на рідну мову (у програмі сказано, що часто і, водночас, зазначено, що «якщо іншого способу пояснити значення слова нема), «рідше – описово, оскільки словниковий запас учнів невеликий» [108, с. 6]).

На жаль, у програмі не уточнено, описове пояснення значення нового слова під час вивчення українською мовою у ЗЗСО з навчанням румунською мовою, молдавською мовою доцільно пропонувати українською чи рідною мовою. Разом з тим, у навчальній програмі з української мови для ЗЗСО з навчанням польською мовою Ольга Хорошковська та Наталія Яновицька уточнюють, що йдеться про опис значення слова, який запропонований саме українською мовою, наводять приклади й застерігають, що опис не повинен містити незрозумілих слів.

Водночас, на нашу думку, доцільно дотримуватися поради О. Хорошковської та О. Петрук, яка полягає у тому, щоб учні кілька разів повторювали за учителем нове слово.

Щодо застосування слів у мовленні, то таку навчальну діяльність

доцільно здійснювати інтегровано із засвоєнням різних граматичних форм, виконанням підстановчих вправ, вправ на дії з предметами, використання дидактичних ігор. Саме такий підхід сприятиме формуванню умінь уживати слова української мови у процесі мовлення. Крім того, якість засвоєння слів необхідно перевірити на наступному уроці, використовуючи малюнки та пропонуючи учням відповісти на запитання «Що це?», «Хто зображений на малюнку?», «Який?» («Яке?», «Яка?» та ін. [108, 109].

Водночас О. Хорошковська й О. Петрук застерігають щодо недоцільності промовляння учителем слова українською мовою та наступного його перекладу румунською мовою, угорською мовою, польською мовою. Для того, щоб перевірити правильність вимови, краще застосовувати протилежний варіант, що передбачає промовляння слів українською мовою.

У навчальних програмах з української мови для ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин [105, 109, 107, 106] передбачено роботу над словниковим запасом школярів починаючи з 1 класу. Також зазначено, що «основними завданнями навчання української мови у 2 класі є опанування учням української грамоти ..., а також, паралельно з цим – подальше збагачення словникового запасу» [109, с. 7].

У Типовій навчальній програмі «Українська мова» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою» [165], створеній у контексті реформ Нової української школи детально описано очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів, зокрема щодо формування словникового запасу. У навчальній програмі зазначено, що кожен учень або учениця мають знати й розуміти термін «слово». Для першокласників передбачено засвоєння під час уроку до 8 слів – назв предметів у зв'язку з такими сферами та темами мовленнєвої діяльності [165]:

- *Суспільна сфера*

«Україна – багатонаціональна держава. Державні символи України. Київ – столиця України. Українська мова – мова української держави. Мій рідний край»;

- *Особистісна сфера*

«Хто я? Іграшки, дитячі ігри. Мої друзі. Знайомство. Ввічливість. Родина.

Людина, частини тіла (гігієна)»;

- *Навчальна сфера*

«Школа. Клас. Навчання. Шкільне приладдя. Лічба (до 10). Кольори)»;

- *Соціально-побутова сфера*

«Дім (квартира). Меблі. Посуд. Їжа. Одяг. Взуття»;

- *Сфера природи*

«Пори року (відповідно до календарних дат). Погода. Тваринний світ.

Охорона природи».

Для 2 класу запропоновано такі сфери та теми мовленнєвої діяльності [165]:

- *Суспільна сфера*

«Україна. Державні символи. Місто. Село. Транспорт. Екскурсії. Театр»;

- *Особистісна сфера*

«Я, мої друзі. Знайомство. Дружба. Родина»;

- *Навчальна сфера*

«Класний колектив. Урок. Бібліотека»;

- *Соціально-побутова сфера*

«Дім (квартира). Крамниця. Їдальня. Кав'ярня. Народні звичаї, свята, обряди»;

- *Сфера природи*

«Пори року. Погода. Доба. Рослинний і тваринний світ»;

- *Професійна сфера*

«Професії батьків та знайомих».

Водночас, автори навчальної програми [165], окреслюючи зміст навчального матеріалу та очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів, пишуть про засвоєння у 1-2 класах етикетної лексики, питальних, стверджувальних та заперечних слів, слів близьких і протилежних за значенням.

Крім окресленої у програмі, учні 1 класу також засвоюють міжтемну лексику, яку складають:

- іменники (без уживання терміну);
- прикметники (без уживання терміну), – назви ознак предметів за кольором, формою, розміром та смаком;
- дієслова (без уживання терміну);
- прислівники (без уживання терміну), які характеризують дію, якість, часові відношення, вказують на місце дії;
- числівники (без уживання терміну), – кількісні та порядкові (у межах першого десятка);
- займенники (без уживання терміну), – особові (та їх форми), вказівні та присвійні;
- прийменники (без уживання терміну).

Збагаченню словника учнів 2 класу з української мови сприяє слухання і впізнавання в мовленнєвому потоці засвоєних слів української мови, їх читання і запис; відпрацювання правильної вимови відсутнього у молдовській мові фрикативного звуку [г], твердих, м'яких й пом'якшених приголосних звуків; розпізнавання незнайомого слова (слів) у реченні, тексті (невеликому за обсягом); утворення нових слів на основі запропонованих (наприклад, шляхом заміни однієї букви); розрізнення однозначних та багатозначних слів, близьких та протилежних за значенням; розрізнення слів, які різняться наголосом; робота над словами, рід яких не збігається в українській і молдовській мовах; спостереження за зміною значення слова залежно від зміни звука; добір слів за тематичною і видовою ознаками; уживання форми звертання; розрізнення слів, ужитих в однині й множині (іменників, прикметників, дієслів), зміна іменників за зразком: один – багато; розрізнення іменників, рід яких не збігається в молдовській та українській мовах; розрізнення слів, що вказують на особу; узгодження в роді й числі прикметників з іменниками; утворення граматичних

форм слів (наприклад, для поширення речень); формування умінь користуватися перекладним та орфографічним словниками.

У навчальній програмі «Українська мова для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» (авт. Палій Н., Одинак М.) серед завдань курсу перелічено такі: «... формування вмінь слухати-розуміти українське мовлення, розуміти слова, словосполучення, речення, нескладні тексти; ... збагачення та активізація словникового запасу; ... формування вмінь граматично правильно вживати слова під час формулювання думки на рівні словосполучення і речення...» [104].

Для усного курсу української мови у 1 класі [104] перелічено такі сфери: особистісна, соціально-побутова, освітня, публічна, природа. Відповідно до перелічених сфер визначена тематика мовленнєвої діяльності:

- 1) «Хто я? Мої іграшки. Ігри. Розваги. Знайомство. Ввічливість. Родина. Друзі. Людина. Частина тіла. Гігієна»;
- 2) «Дім. Квартира. Допомога вдома. Овочі. Фрукти. Посуд. Їжа (продукти харчування). Одяг. Взуття. Свійські тварини. Румунські й українські національні свята. Українські обряди»;
- 3) «Школа. Клас. Навчальне приладдя. Навчання. Малювання. Кольори. Лічба (в межах 10)»;
- 4) «Мій рідний край. Місто. Село. Транспорт. Україна – рідний край. Київ – столиця України»;
- 5) «Пори року. Місяці. Дні тижня. Доба. Рослинний і тваринний світ».

Для формування словникового запасу, крім тематичної лексики, передбачено засвоєння міжтемної лексики: прикметників (без уживання терміну), що позначають назви кольорів, смак, розмір, форму; дієслів, прислівників (без уживання терміну), що вказують на час, місце, напрям дії; особових і присвійних займенників (без уживання терміну); прийменників (без уживання терміну); стверджувальних, заперечних і питальних слів; етикетної лексики.

У тексті програми автори пишуть про засвоєння іменників, прикметників, дієслів, прийменників і сполучників (без уживання термінів). Роботу над засвоєнням нових слів запропоновано здійснювати двоетапно. Для ознайомлення зі значенням незнайомого слова доцільно показати предмет, ознаку чи дію, використати переклад на румунську мову, озвучити опис українською мовою, правильно вимовити слово кілька разів. Для другого етапу (ефективної активізації слів у мовленні) превалюючим є формування умінь вживати слова у мовленні, що потребує засвоєння граматичних форм української мови і забезпечується завдяки створенню відповідних мовленнєвих ситуацій, застосуванню дидактичних ігор. Ознайомлення із новими словами, активізацію словникового запасу заплановано починаючи з 1 класу. Більш детальний опис зазначеного містить таку інформацію: усвідомлення того, що в українській мові є звуки, яких немає у румунській мові; розрізнення на слух і вимова звуків, звукосполучень ([и] – [і], [і] – [йі], [е] – [йе], [дз] – [дз'], [дж], [шч], [л] – [л'], [н] – [н'], [д] – [д'], [т] – [т'], [з] – [з'], [с] – [с'], [дз] – [дз'], [ц] – [ц'], [йі], [шч], [й] – [і] – [йі], [шч], [дз] – [дз'] та ін.); упізнавання слів у мовленнєвому потоці; розрізнення слів, ужитих в однині чи множині, визначення роду іменників; співвіднесення слів, словосполучень і речень з 2-3 слів із предметом, малюнком, дією, ознакою.

У 2 класі продовжується робота над усвідомленням терміну «слово», поповненням й активізацією словникового запасу; вимовою звуків, яких немає у румунській мові (відпрацювання вимови м'яких приголосних [с'], [д'], [л'], [т'], звукосполучень [йі], [шч], [дз] – [дз'] та ін.; слухання і впізнавання в мовленнєвому потоці засвоєних українських слів, засвоєння слів (7-8 слів під час одного уроку); сприйняття на слух слів – назв предметів, ознак, дій і співвіднесення їх із предметами, діями, відповідними малюнками; здійснення спостережень за місцем наголосу у словах і його зміною залежно від зміни слова; приділення особливої уваги словам, рід яких не збігається в українській і румунській мовах; добір прикметників та узгодження їх з іменниками у роді, числі (без вживання терміну) та ін.

У Типовій навчальній програмі «Українська мова» для 1-2 класів для закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою [168] у результатах та пропонованому для першокласників знаходимо наступне: розрізнення на слух засвоєних слів і фраз, вимова слів із правильним наголошуванням; співвіднесення слова із зображенням предмета, ознаки, дії, кількості, постановка відповідних запитань; розрізнення синонімів, антонімів, багатозначних слів; визначення кількості слів у реченні; використання формул мовленнєвого етикету. Водночас в аналогічній інформації щодо навчальної діяльності учнів 2 класу йдеться про розуміння у процесі читання значення більшості слів; виокремлення незнайомих слів та з'ясування їх значення; робота над правильним наголошуванням загальноновживаних слів, спостереження над словами, які відрізняються лише наголосом; добір запитань до слів; усвідомлення та пояснення значення слів, ужитих у прямому та переносному значеннях; вправління у правильній вимові та запис слів із дзвінками приголосними звуками в кінці слова і складу перед глухими приголосними звуками, ненаголошеними голосними [е], [и], з апострофом.

У навчальній програмі «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. Типова навчальна програма. 1-2 клас» [164] також йдеться про поповнення словникового запасу учнів. Серед компонентів компетентнісного потенціалу навчального предмета зазначено правильну вимову й запис слів, творення граматичних форм. Для 1-го класу автори вважають доцільними такі види роботи як знаходження незнайомих слів у тексті, пояснення їх значення, виходячи з контексту; уживання лексики відповідно до ситуації спілкування; творення нових слів (на основі запропонованих).

Під час планування словникової роботи з української мови у ЗЗСО з навчанням польською мовою необхідно опиратися на зміст типової навчальної програми [164], у якому перелічено такі тематичні блоки і теми:

- тематичний блок «Кольори» («Веселка», «Жовте. Осінь», «Оранжеве. Руде. Помаранчеве», «Коричнєве», «Червоне», «Фіолетове», «Синє», «Зелене Біле. Сіре. Чорне», «Кольоровий світ»);
- тематичний блок «Пори року» («Осінні яблука», «Зимові розваги. Зима», «Вербові котики», «Лелеки, бузьки. Весна», «Комахи. Літо», «Дощик»);
- тематичний блок «Свята» («Святий Миколай», «Різдвяні свята», «Великодній кошик»);
- окремі теми («Іграшки», «Дзвіночки», «Чарівне підводне царство», «Казкові тварини», «Парасолька», «Цирк», «Моя мама», «Гудзики», «Моє рідне місто», «Сім'я Тараса Шевченка», «Добре серце», «Сірничок. Свічка. Вогонь», «Папір», «Книжка», «Цукерки»).

Зауважимо, що вважаємо такий добір тем хаотичним (їх навіть складно систематизувати) і непропорційним, що нашу думку, ускладнить роботу учителя.

Для учнів 2 класу автори навчальної програми «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. Типова навчальна програма. 1-2 клас» [164] пропонують для вивчення такі теми тижня: «Я – школяр (школярка)», «Олівець», «У світі казки чарівної», «Я і моя родина», «Хобі та професії», «Золота осінь», «Хатинка», «Транспорт», «Книжка», «Домашні тварини», «Хліб», «Телефон», «Лід», «Святий Миколай», «Рукавички», «Сніжинки», «У країні геометричних фігур», «Друзі», «Вода», «Країна «Мультиляндія», «Свійські тварини», «Праця та зацікавлення в сім'ї Шевченка», «Театр», «Вербова гілка», «Великоднє яйце», «Казки народів світу», «Динозаври», «Весна», «Історія винаходів», «Рослини», «Моя мама», «Чарівні казкові істоти», «Пори року», «Сьогодні моє місто».

Щодо роботи над окремими темами виникають запитання через відведену кількість годин, – «Олівець» (5 год), «Телефон» (5 год), «Лід» (5 год), «Сніжинки» (5 год).

У 2-му класі автори програми для ЗЗСО з навчанням польською мовою вважають за доцільне акцентувати увагу учнів на використанні слів ввічливості, знаходження слів в орфографічному словнику для перевірки написаного, уживання лексики відповідно до ситуації спілкування, утворення відповідних граматичних форм слів для поширення речень, творення нових слів (на основі запропонованих).

У Типовій навчальній програмі «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з російською мовою навчання. 1-2 клас» [166] визначено орієнтовну тематику текстів для слухання-розуміння, читання і говоріння (таблиця 2).

Таблиця 2. Орієнтовна тематика текстів для слухання-розуміння, читання і говоріння у 1-2 класі ЗЗСО з навчанням російською мовою [166]

№ з/п	Сфери	Теми
1.	Особистісна	«Хто я?», «Моя родина», «Стосунки в родині», «Домашні обов'язки», «Сімейні традиції», «Свята», «Мої друзі», «Знайомство», «Ввічливість», «Охорона здоров'я», «Гігієна», «Відпочинок», «Розваги», «Заняття за інтересами», «Спорт», «Олімпійські чемпіони України»
2.	Освітня	«Школа», «Клас», «Навчальне приладдя», «Навчальні предмети», «Лічба (1-20)», «Екскурсія по школі», «Шкільний музей, бібліотека», «Обов'язки школяра», «Взаємини з дорослими та однолітками»
3.	Довкілля	«Пори року», «Кольори», «Час (рік, назви місяців днів)», «Рослини: квіти, овочі, фрукти», «Село, українська хата (інтер'єр)», «Господарство. Робота в селі», «Овочі і фрукти», «Свійські й дикі тварини», «Зоопарк», «Особливості природи України», «Рослини-символи», «Найбільші ріки України, гори, моря», «Людина і природа»
4.	Соціально-побутова	«Людина (частини тіла)», «Люди (чоловік, жінка, дорослі, діти)», «Громадяни України», «Професії», «Дім, квартира», «Меблі», «Посуд», «Продукти, їжа», «Українські національні страви», «Санітарно-гігієнічні правила», «Сервірування столу», «Одяг, взуття», «Супермаркет», «Покупки»
5.	Суспільна	«Україна – наша Батьківщина», «Україна –

		багатонаціональна держава», «Україна – наш спільний дім», «Столиця України», «Державні символи», «Українська мова – мова української держави», «Права й обов'язки дитини», «Місто», «Транспорт», «Театри, музеї», «Місто (село), в якому я живу», «Сучасні засоби комунікації», «Сучасне й майбутнє України, мій внесок в її розвиток»
б.	Мистецтво	«Народна пісня», «Декоративно-прикладне мистецтво», «Видатні письменники, художники», «Національна музика, танець», «Улюблені музичні передачі», «Відвідування виставки, музею, концерту».

У навчальній програмі йдеться про збагачення словникового запасу (засвоєння до 8 слів під час одного уроку); формування в учнів вмінь розуміти синоніми й антоніми, слова, вжиті в переносному значенні; помічати неправильно або недоречно вжиті слова; вести діалог українською мовою; вживати етикетні формули. Для активізації і практичного закріплення лексики української мови в різних видах діяльності запропоновано проводити уроки з елементами інтеграції змісту двох чи більше предметів та створення дитячих книжечок, рекламного проспекту, міні-спектаклю тощо.

Починаючи з 1 класу здійснюється робота над правильною вимовою звуків, слів української мови, вживанні слів у мовленні; розпізнавання незнайомих слів, синонімів та антонімів; розрізнення слів української та російської мов за наголосом і фонетичними відмінностями, міжмовних омонімів.

У 2 класі продовжується аналогічна навчальна діяльність. Зокрема, здійснюється розрізнення слів, що мають фонетичні відмінності в українській і російській мовах, міжмовних омонімів; виокремлення слів, близьких за значенням; класифікація слів з різних тематичних груп та ін.

Варто підкреслити, що у Типових навчальних програмах для навчання української мови у 1-2 класах для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин [165; 104; 168; 164] перелічені види роботи, застосування яких в освітньому процесі (на нашу думку), сприятиме збагаченню пасивного й активного словника учнів. Зокрема у 1 класі це

слухання, читання та розуміння слів української мови, словосполучень та речень, співвіднесення їх з предметами, діями, малюнками; сприймання на слух, розуміння і виконання інструкцій учителя, що стосуються виконання навчальних завдань; постановка запитань до слів; узгодження (з допомогою вчителя) дієслів з іменниками (без вживання термінів); слухання розповіді учителя; сприйняття та розуміння текстів, які розповідає учитель, запропонованих у записі, прочитаних текстів (у межах тематики, визначеної програмою); сприйняття та розуміння текстів у записі; формулювання відповідей на запитання учителя, однокласників, пов'язаних із навчальною діяльністю; постановка запитань за змістом текстів; участь у діалозі за навчальними ситуаціями, використання ввічливих слів; висловлення вражень щодо прослуханих творів, власних думок, уподобань щодо змісту прочитаних текстів, простих медіатекстів; відгадування загадок; перегляд та обговорення малюнків, фотографій; відгадування іграшок за описом; розучування віршів, прислів'їв, приказок, українських обрядових пісень (які учні розказують напам'ять); переказ уривків казок, оповідань, легенд, сприйнятих на слух; відтворення зразків діалогів із прослуханих казок; розігрування діалогів та рольових ігор; добір назв до малюнків; доповнення незакінчених речень із використанням малюнків або фотографій; поширення речень шляхом добору потрібних слів; утворення словосполучень; складання речень за малюнками, навчальною ситуацією, подіями з життя тощо; складання запитань на задану тему; уживання слів відповідно до ситуації спілкування; складання діалогів за уявною ситуацією; конструювання речень і текстів; прогнозування орієнтовного змісту тексту за заголовком та ілюстраціями, фантазування на основі прослуханого або прочитаного тексту (створення іншої кінцівки літературного твору, інтеграцію у твір нових персонажів, зміна місця подій, колективне складання казки за поданим початком з допомогою вчителя; складання розповіді за ситуативним малюнком та розповіді з опорою на колаж із фотографіями родини; створення словесних портретів, колективне укладання порад-інструкцій, книжки або афіші та ін. На нашу думку, важливим та

доцільним для застосування у 1 класі є такий вид роботи як побудова зв'язних висловлювань обсягом 2–3 речення або 4-5 речень на матеріалі ілюстрацій, розповідь (за аналогією) про себе, свою родину, подругу чи друга, домашню тварину, іграшку та ін; висловлення аргументів на підтримку власних думок; розповідь про події з власного життя; обмін елементарними письмовими повідомленнями; створення висловлень на відому тему з різною метою спілкування та їх запис; удосконалення власного тексту з допомогою вчителя.

У 2 класі передбачено співвіднесення на слух, словосполучень, речень із предметом, малюнком, дією, ознакою; сприйняття на слух і розуміння пояснень, запитань, завдань, інструкцій про виконання дій у процесі навчання або дидактичних ігор; слухання, читання (та розуміння) текстів; списування текстів; запис продиктованого тексту; заучування текстів (віршів, скоромовок, лічилок) напам'ять; висловлення власного ставлення до прочитаного; читання за ролями фрагментів творів, участь в рольових іграх за змістом казок; пояснення вчинків персонажів на основі змісту тексту; побудова (з допомогою педагога) словосполучень зі службовими словами і речень; поширення речень словами - назвами ознак (за зразком); відтворення діалогів із прослуханих казок; інсценізація уривків прочитаних казок; участь у діалогах за навчальними ситуаціями, ситуативними малюнками; конструювання з набору запропонованих реплік діалогу; участь у діалозі; переказ окремих епізодів, тексту з опорою на запитання учителя, ілюстрації; виконання тестових завдань; формулювання відповідей на запитання за змістом тексту, постановка запитань; відновлення деформованого тексту; створення діалогів за запропонованою ситуацією, на задану тему; прогнозування орієнтовного змісту твору за заголовком, ілюстраціями; створення іншої кінцівки літературного твору, внесення змін у зміст тексту шляхом зміни місця подій, фантазування щодо нових персонажів; створення продовження тексту за поданим початком; колективне складання тексту-опису предмета за аналогією, малюнком та опорними словами; розповідь на зазначені теми, складання тексту-розповіді за аналогією, за малюнком або малюнками, опорними словами; сприйняття

колективне складання казки; висловлення думок і почуттів з приводу переглянутих мультфільмів, радіо- та телепередач; обговорення простих медіатекстів; створення простих візуальних медіапродуктів (з допомогою учителя); розповідь про власні почуття та емоції від почутого та побаченого, висловлення аргументів для підтвердження власних думок; розповідь про події з власного життя; обговорення з іншими інформації, яка зацікавила учнів; створення висловлень на добре відому тему з різною метою спілкування та їх запис.

Разом з тим, наголосимо, що уміщена вище добірка завдань – це результат вибірки з різних навчальних програм «Українська мова» для 1-2 класів для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин [165; 104; 168; 164; 166], що мотивує педагогів і потенційних авторів підручників і посібників до ознайомлення з усіма згаданими програмами.

Для ефективного збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин важливо враховувати, яку лексику та відповідну систему вправ і завдань для її засвоєння вміщено у чинних підручниках для 1-2 класу:

- «Українська мова: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою» (авт. Коваленко О., Тельпуховська Ю.) [67; 68];
- «Українська мова та читання: підручник для 2 класу з навчанням російською мовою закладів загальної середньої освіти» (авт. Коваленко О.) [65; 66];
- «Українська мова: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою (авт. Палій Н., Одинак М., Істратій М.) [119; 120];
- «Українська мова: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою (авт. Петрук О.) [126; 127];

- «Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою закладів загальної середньої освіти» (авт. Свінтковська С.А., Верготі Л.Т., Ткаченко С.І., Реу О.І.) [177; 178];
- «Українська мова: підручник для 2 класу з навчанням угорською мовою закладів загальної середньої освіти» (авт. Криган С., Сергійчук Ю.) [76; 77].

Щодо тематики лексики, вміщеної у чинних підручниках з української мови для 1 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин [126; 127; 119; 120; 67; 68], вважаємо, що її можливо об'єднати на такі блоки (табл. 3).

Таблиця 3. Тематика тем, вміщених у підручниках з української мови для 1 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин [197]

Підручник →	«Українська мова» (авт. О. Петрук)	«Українська мова» (авт. Н. Палій, М. Одинак, М. Істратій)	«Українська мова» (авт. О. Коваленко Ю. Тельпуховська)
Тематичний блок ↓			
Україна.	«Україна – наша Батьківщина»		
Місто.	«Ми вивчаємо українську мову»		-----
Село.	-----	«Український і румунський національний одяг»	«Національний одяг»
Житло.	«Село», «Що де?», «Хата. Дім», «Місто», «Будинок», «Де ти живеш?», «Дім. Квартира», «Хто з ким? Хто де?», «Меблі», «Предмети побуту», «Моя кімната», «Що де? Хто де?».	«Я люблю своє село», «Що є в нашому будинку (нашій квартирі)?», «Що в кімнатах? Що біля чого?».	«У селі», «У місті», «Помешкання. Будинок і подвір'я», «Квартира», «У кімнаті», «У спальні», Побутова техніка».
Школа.	«Школа», «Наш клас», «У класі», «Навчальне приладдя», «На уроці», «Ми пишемо», «Ми читаємо», «Ми малюємо», «Навчання», «Рахуємо: 1, 2, 3, 4, 5», «Рахуємо: 6, 7, 8, 9, 10», «Іграшки», «Кольори».	«Ми стали школярами», «Що в школі? Хто в класі?», «Що ми робимо на уроці?», «Що нам потрібно на уроці?», «На перерві», «Рахуємо», «Називаємо кольори», Художники», «Як називаються дні тижня?», «Ми граємося».	«Школа. Екскурсія школою», «Урок», «Клас», «Навчальне приладдя», «На перерві», «Іграшки», «Кольори».
Навчання.	-----	«Чому книжка – наш друг?».	«Мої улюблені книжки».
Книги.			
Ввічливість.			

	«Це мій друг», «Знайомимось з друзями», «Приємно познайомитись!», «Вітаємося», «Прощаємося», «Ростемо ввічливими», «Учимося просити вибачення», «Уввічливо відмовляємо», «Увічливі звірята», «Ми ввічливі», «Їдемо в подорож», «Транспорт», «Хто де? Що де?», «Безпека на вулиці».	«Ми дружимо», «У країні Ввічливості», «Ми слова чарівні знаєм і в розмові їх вживаєм», «Місто. Транспорт», «Правила дорожнього руху», «Як поводитись у транспорті?», «Сідайте, будь ласка!».	«Дружба», «Дитячі розваги», «Ввічливість і дружба». «Транспорт».
Я. Сім'я. Тіло людини. Особиста гігієна.	«Давайте ознайомимось!», «Як тебе звати?», «Хто ти?», «Як справи?», «Різні наші імена», «Це моя сім'я», «Хто в тебе є?», «Домашні обов'язки», «Допомагаємо вдома».	«Хто з ким знайомиться?», «Хто я? Хто ми?», «Я щаслива дитина, бо у мене є родина», «Коли ми всі вдома».	«Знайомство. Привітання», «Родина. Моя сім'я», «Родинні стосунки», «Домашні справи».
	«Частини тіла», «Особиста гігієна», «Навідуємо хворого».	«Якими бувають люди?», «Я – людина», «П'ять пальців – п'ять тримальців», «Будемо чистенькі, будемо чепурненькі», «Зростаємо здоровими».	«Людина. Частини тіла», «Лікарня».
Професії	-----	«Ким бути?».	«Професії».
Їжа. Напої. Посуд.	«Продукти харчування. Їжа», «Ми їмо», «Улюблені смаколики», «Накриваємо на стіл», «Сніданок, обід, вечеря», «Солодощі», «Посуд», «Напої», «Ми п'ємо».	«Їжа», «Який буває хліб?», «Смачного!», «Напої», «У шкільній їдальні».	«Їжа», «На кухні. Посуд».
Одяг. Взуття.	«Одяг», «Одягаємося», «Взуття», «Взуваємося».		
Час. Пори року. Свята.	«Дні тижня», «Доба», «Спочатку – потім. Раніше – пізніше», «Учора, сьогодні, завтра».	-----	«Режим дня», «Дні тижня».
	«Пори року», «Знайомимось з явищами природи», «Осінь», «Овочі»,	«Прийшла золота осінь», «Осінні місяці», «Осінь овочі дарує», «Які фрукти я люблю?».	«Осінь», «Природа восени», «Городні рослини», Фрукти та ягоди», «Овочі та

	«Фрукти», «Рахуємо овочі», «Осінній ярмарок», «Рахуємо фрукти», «Зима», «Святий Миколай», «Прикрашаємо ялинку», «Новорічний маскарад», «Різдво», «Зимові розваги», «Ліпимо сніговика», «Великдень», «Готуємось до свята», «День народження», «День матері», «Весна», «Радіємо весні», «Чекаємо літа», «Літні розваги», «У літньому таборі».	«Настала зима», «Зимові розваги», «Чекаємо на Святого Миколая», «Зустрічаємо Новий рік», «Як святкують Різдво?», «Перед Свят-вечором (Різдвяна казка», «Великдень», «День народження», «День матері», «Йде весна», «Весняні місяці», «Весняні роботи», «Літо на порозі», «Мої перші літні канікули», «Чого ми навчилися у першому класі», «До побачення, школо! Здрастуй, літо!» «Літо в селі».	фрукти», «Зима. Природа взимку», «Зимові розваги», «Повторюємо. Ой весела в нас зима», «Новий рік», «День народження», «Народні звичаї», «День Матері», «Природа весною», «Рослини. Древа і кущі», «Природа влітку», «Літо. Школа. «Літній відпочинок».
Українські народні казки, ігри, пісні.	«Українська народна казка «Колобок».		
	«Українська народна казка. «Курочка Ряба».	-----	«Курочка Ряба».
	«Українська пісня-гра «Ходить гарбуз по городу», «Українська дитяча гра «Гуси, гуси, додому!», «Українська дитяча пісня «Два півники».		
Дикі, свійські тварини і птахи.	«Свійські тварини і птахи», «Домашні улюбленці, який?», «Дикі тварини», «Дикі птахи».		

Крім того, у кожному з підручників вміщено такі теми:

- «Українська мова» (авт. О. Петрук) [126; 127] – «Він, вона, воно», «Скільки тобі років?», «Розучуємо лічилку. Граємо у гру», «На прогулянці», «Що ти робиш?», «Співаємо і рухаємося разом», «Розучуємо лічилку. Граємо у гру», «Хто кого?», «Свято в лісі», «У гості до бабусі й дідуся», «Закарпаття», «Слухаємо – розігруємося», «Дозвілля», «Розпізнаємо настрій: хто який?», «Запрошуємо в гості»;
- «Українська мова» (авт. Н. Палій, М. Одинак, М. Істратій) [119; 120] – «Які рослини є символами України?», «Міста України», «Який буває час доби?», «Оленчина лікарня», «Пеппа і фея» (Казка)», «Мода і врода», «Заєць і зима», «Як хліб іде до нашого столу», «Мандрувала книжечка по лісі», «У цирку», «Про що пишуть у дитячих журналах?», «Алло! Слухаю!», «Розумники

й розумниці», «Українська народна казка «Ріпка», «Українська народна казка «Котик і півник», «Пішла киця по водицю», «Українська дитяча гра «Панас», «Українська народна гра «Галя по садочку ходила», «Пригоди Піноккіо» (за казкою Карло Коллоді)»;

- «Українська мова» (авт. О. Коваленко Ю. Тельпуховська) [67; 68] – «Інструменти», «Гриби», «Театр», «У бібліотеці», «Квіти», «Комахи», «Магазин», «Робота на городі», «Риболовля», «Українські народні казки. «Коза-дереза», «Українські народні казки. Солом'яний бичок», «Повторюємо. Уживання слів у, на», «Повторюємо. Який? Який? Яке? Які? На кому? На чому?».

У кожному з перелічених вище підручників [126; 127; 119; 120; 67; 68] вміщено тему «Тарас Шевченко», уміщено словнички із перекладом слів української мови на рідну.

На нашу думку, зважаючи на наявність цікавих методичних знахідок, корисне ознайомлення учителів зі змістом різних підручників, які використовують у 1-му класах закладів освіти з навчанням мовами національних меншин для запозичення методичних знахідок. Наприклад, у підручнику «Українська мова» для 1 класу ЗЗСО з навчанням румунською мовою [119; 120] уміщено твори різних жанрів, до кожної теми запропоновано різноманітний ілюстративний матеріал; у підручнику «Українська мова» для 1 класу ЗЗСО з навчанням угорською мовою [128; 127] знаходимо різні словоформи окремих лексем, поетичні твори, які учні можуть вивчати напам'ять; у підручнику «Українська мова» для закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою [67; 68] скурпульозно деталізовано теми.

Відповідно до змісту підручників «Українська мова» [76; 77; 65; 66; 124; 125], для учнів 2 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин теж передбачено ознайомлення учнів із лексичним матеріалом, вправи і завдання для його засвоєння. Так, у підручнику «Українська мова» для 2 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою [124; 125] уміщено такі теми: «Рідна школа», «Серед друзів», «Збираємо рюкзак», «На уроці»,

«Хто де?», «Що де?», «На перерві», «Слова ввічливості», «Моя родина», «На фермі», «Казковими стежками», «Осінь», «Нам цікаво готувати», «На полі», «У вільний час», «Ми помічники», «Різдвяні свята» та ін. Ознайомлення з новими словами відбувається також під час вивчення букв українського алфавіту.

В аналогічному підручнику для угорських шкіл [76] (у першій частині підручника) запропоновано «Я у світі», «Знайомство», «Привітання», «Слова ввічливості», «Моя країна – Україна», «Моя сім'я», «Народні свята». Крім того, нові слова для вивчення (не систематизовані тематично) знаходимо на сторінках для букварного періоду. С. Криган та Ю. Сергійчук спеціальною стрілкою вказують у поясненні до сторінок на завдання для словникової роботи, пропонують учням виконати такі завдання: послухати слова, словосполучення, речення та повторити їх; попрацювати над словами, які різняться одним звуком, словами з протилежним значенням; сформулювати відповіді на запитання тощо. Для букварного етапу розміщено переклад слів румунською мовою, для післябукварного – словничок.

Систематичну словникову роботу заплановано автором підручника «Українська мова» [65; 66] для ЗЗСО з навчанням російською мовою О. Коваленко. Лексичний матеріал згруповано за такими темами: «Школа, шкільне приладдя», «Родина», «Професії», «Інструменти», «Пори року, місяці», «Дні тижня», «Фрукти й городина», «У полі. Рослини», «У лісі. Гриби» та ін. Під час виконання різноманітних завдань учні можуть розглядати предметні малюнки; читати слова і знаходити відповідні зображення на сюжетних малюнках; виписувати слова з тексту; порівнювати слова, запропоновані українською мовою та російською мовою; здійснювати добір пар слів, працювати зі словником та ін. Однозначно, що для ефективного збагачення словникового запасу учнів на засадах компетентнісного підходу згаданий підручник «Українська мова» [65; 66] є корисним і дієвим засобом.

Крім того, під час роботи з чинними підручниками з української мови для учнів 2 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин [76; 77; 65; 66;

124; 125; 177; 178] джерелом поповнення словникового запасу школярів стають тексти, дібрані авторами та запропоновані для опрацювання.

Разом з тим, зрозуміло, що можливості підручника мають свої межі, тому для оптимального збагачення пасивного й активного словника учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин вважаємо за доцільне виконання додаткових вправ і завдань. Корисно збільшити частку дієслів, прикметників, прийменників (та їх форм); періодичне здійснювати повторення слів, вивчених під час попередніх уроків; опрацьовувати більше текстів казок, оповідань, загадок, лічилок, скоромовок; вчити учнів будувати фрази, речення; працювати над колективними проектами; застосовувати в освітньому процесі дидактичні ігри тощо. (Більш детально систему завдань описано у розділі III.)

2. Аналіз практики навчання української мови як державної у контексті збагачення словникового запасу учнів початкової школи

У 2020/2021 навчальному році в Україні 168728 учнів вивчали українську мову як предмет у 1636 закладах загальної середньої освіти [26].

Кількість закладів загальної середньої освіти, у яких навчання здійснюється українською та іншими мовами – 672 [26]:

- 1 ЗЗСО з навчанням українською та болгарською мовою навчання, що знаходиться в Одеській області (332 учні, 46 з них навчаються болгарською мовою);
- 1 ЗЗСО з навчанням українською та кримськотатарською мовами – у Херсонській області (626 учнів, 64 з них навчаються кримськотатарською мовою);
- 1 ЗЗСО з навчанням українською, російською та кримськотатарською мовами – у Херсонській області (450 учнів, 86 з них навчаються російською мовою, 9 – кримськотатарською);
- 16 ЗЗСО з навчанням українською і молдовською мовою – в Одеській області (4631 учень, 2212 з них навчаються молдовською мовою);

- 2 ЗЗСО з навчанням українською та польською мовами у Хмельницькій області (709 учнів, 157 з них навчаються польською мовою);
- 603 ЗЗСО з навчанням українською і російською мовами – у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях, м. Києві (351781 учень, 112803 з них навчаються російською мовою);
- 17 ЗЗСО з навчанням українською і румунською мовою – у Чернівецькій і Закарпатській областях (5622 учнів, 2737 з них навчаються румунською мовою);
- 27 ЗЗСО з навчанням українською та угорською мовами – у Закарпатській області (8302 учні, 3638 з них навчаються угорською мовою);
- 1 ЗЗСО з навчанням українською і словацькою мовою – у Закарпатській області (354 учні, 138 з них навчаються словацькою мовою).

У 2020/2021 навчальному році в Україні функціонувала така кількість закладів загальної середньої освіти, класів з навчанням мовами національних меншин (таблиця 2) [26].

Таблиця 2. Кількість закладів загальної середньої освіти, класів з навчанням мовами національних меншин

Кількість ЗЗСО	Кількість учнів	Кількість класів усього	У тому числі		Область (місто)
			1-4 класів	5-11 класів	
Заклади загальної середньої освіти з навчанням російською мовою					
11	2949	656	364	292	Дніпропетровська
1	86	105	98	7	Донецька
-	-	8	1	7	Житомирська
-	-	8	8	-	Закарпатська
6	2394	884	279	605	Запорізька
-	-	13	3	10	Київська
-	-	43	22	21	Кіровоградська
-	-	245	86	159	Луганська
-	-	19	19	-	Львівська
-	-	92	73	19	Миколаївська
16	3731	866	532	334	Одеська

-	-	7	4	3	Полтавська
-	-	16	4	12	Сумська
16	6200	2107	699	1408	Харківська
2	477	133	63	70	Херсонська
-	-	7	7	-	Черкаська
1	170	11	5	6	Чернівецька
-	-	2	2	-	Чернігівська
2	1901	5421	2364	3057	м. Київ
Заклади загальної середньої освіти з навчанням польською мовою					
4	929	47	17	30	Львівська
-	-	10	5	5	Хмельницька
Заклади загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою					
12	2218	161	63	98	Закарпатська
57	11347	873	359	514	Чернівецька
Заклади загальної середньої освіти з навчанням молдавською мовою					
1	176	158	56	102	Одеська
Заклади загальної середньої освіти з навчанням болгарською мовою					
-	-	2	2	-	Одеська
Заклади загальної середньої освіти з навчанням словацькою мовою					
-	-	4	4	-	Закарпатська
Заклади загальної середньої освіти з навчанням кримськотатарською мовою					
-	-	5	5	-	Херсонська

Дані таблиці 2 свідчать про те, що заклади загальної середньої освіти із навчанням мовами національних меншин зосереджені в окремих областях. Зосередження таких ЗЗСО на невеликій території, як правило, супроводжується домінуванням рідної мови у соціальному середовищі, що може спричинювати негативні наслідки у вивченні державної мови. Так, у 2019 році «63% учнів шкіл, розташованих у місцях компактного проживання румунської громади, не подолали поріг ЗНО з української мови. У місцях компактного проживання угорської громади поріг не подолали 67,5% учнів шкіл.» [188] Зазначене унеможливило їх вступ до вищих навчальних закладів України.

Випускники закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання досягають вищих результатів з української мови. Разом з тим, і для ЗЗСО з навчанням польською мовою характерні відмінності специфіки володіння школярами українською мовою. Під час спостереження за учнями

різних ЗЗСО з навчанням польською мовою було виявлено відмінності щодо превалювання мов під час мовлення. Так у першому випадку (заклад А) було виявлено, що під час спілкування не під час уроків учні розмовляли лише українською мовою, у другому випадку (в іншому навчальному закладі – закладі Б) – вільно спілкувалися як українською, так і польською, за просто (залежно від того, як до них звертався співбесідник (або співбесідниця) змінювали мову спілкування з української мови на польську та з польської мови на українську. (Варто уточнити, що опитані діти були зі змішаних сімей.)

Водночас у результаті проведення анкетування та інтерв'ювання (у якому брали участь учні 4-5 класів, учителі, керівники ЗЗСО) автором посібника було з'ясовано, що спостерігається різна ситуація щодо мови, якій учні надають перевагу під час спілкування у сім'ї, у позаурочний час (результати дослідження відображені у публікації [216]):

1) заклад загальної середньої освіти А

- з рідними спілкуються українською мовою 88 % опитаних учнів, українською і польською мовами – 6%, російською мовою – 6%;
- з друзями українською мовою – 94%, польською мовою – 6%;

2) навчальний заклад Б

- у родині спілкується українською мовою 38% учнів, польською мовою – 14%, українською і польською мовами – 34%, російською мовою – 14%;
- з друзями українською мовою розмовляють 57% опитаних учнів; польською мовою – 14%, українською і польською мовами – 15%, 9% – російською мовою, 5% – українською, російською й англійською мовою.

Учні закладу загальної середньої освіти Б таким чином висловилися щодо мови, якою їм подобається спілкуватися: українською мовою – 48%, польською мовою – 33%, українською та польською мовами – 10%, російською мовою – 5%, іншими мовами – 4%.

Наталія Притулик, яка досліджувала формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних учнів 1 класу у процесі навчання

української мови, одержала такі результати: щодо родин, у яких батько і мати українці – лише 20% з них спілкуються українською мовою, 80% – російською мовою. Звичайно такий факт негативно впливає на збагачення словникового запасу учнів з української мови.

Під час засвоєння лексичних одиниць спостерігаються труднощі під час засвоєння лексичного значення слова, пов'язані вимові і написанні слів; пов'язані із граматику, вживанням слів тощо [71]. Для молодших школярів складно самостійно визначити правила граматичного оформлення нових слів, їх поєднання з іншими словами, що призводить до помилок. Спостерігається застосування правил рідної мови, некоректне поєднання, що призводить до значної кількості помилок (і що є вагомим аргументом для приділення уваги міжмовній інтерференції).

Як показує практика, під час вивчення близькоспоріднених мов учні не рідко допускають помилки у письмових роботах або під час усних відповідей. Для учнів, для яких рідною є польська мова, існує великий ризик помилок, пов'язаних із вживанням у реченнях дієслова бути у теперішньому часі, недоцільне опускання особових займенників (як у польській мові).

В умовах близькоспорідненого білінгвізму доцільно розрізняти інтерферентні лексичні помилки за такими критеріями (класифікацію запропоновано та апробовано у ході експерименту О. Козаченком в умовах українсько-польського білінгвізму [70]):

- підміна лексем словами рідної мови (подібними фонетично);
- уникнення застосування польських лексем, які інтерферентно небезпечні та суттєво відрізняються від українських відповідників (їх заміна описовими зворотами);
- використання польських лексем у невідповідному значенні, звужування або розширення їх змістової характеристики через семантику українських слів;
- неправильна побудова словосполучень, причиною якої є застосування аналогії у сполучуваності слів, властивої для української мови;

- неправильний «добір слів із лексико-семантичних груп, зміщення диферентних ознак окремих лексем, яке призводить до їх деформації» [70, с. 10].

Вікторія Дороз у своїй монографії «Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у школах з російською мовою навчання» визначає головне завдання вивчення української мови учнями ЗЗСО з навчанням російською мовою, – розвиток і формування мовленнєвих умінь і навичок з попереднім засвоєнням теоретичних знань, та підкреслює, що необхідною умовою ефективності цього процесу є його побудова на основі знань і навичок з рідної мови. «Але подібність двох мов і культур спричинює їхнє змішування, викликає певні труднощі у засвоєнні української мови та появу недоліків у створенні усних і письмових висловлювань українською мовою, наприклад: учні механічно переносять лексичні одиниці з рідної мови в ту, що вивчають; не вміють розрізняти семантичні відтінки у подібних словах різних мов, що призводить до лексичної інтерференції в учнівському мовленні; не знають лексичного фону власне українських слів; намагаються використовувати у мовленні тільки загальнонавчальну частину українського словника, уникають специфічних слів і словоформ; обмежено вживають безеквівалентну українську лексику або замінюють її, наприклад, російськими відповідниками.» [47, с. 4]

Л. Кутенко, за результатами здійсненого аналізу українського мовлення учнів початкових класів, перелічує такі групи помилок: семантичні помилки, порушення вимови, помилки у вживанні граматичних форм слів, у словотворенні, вживання в українському мовленні слів рідної мови [79]. Так, учні ЗЗСО з російською мовою навчання вимовляють [a] на місці ненаголошеного [o], твердий [ц] замість м'якого [ц'], замість африкатів [дж] та [дз] окремі звуки та ін.; за аналогією з рідною мовою помилково визначають рід іменників, визначають, яким має бути закінчення слів; застосовують під час словотворення префікси та суфікси, властиві для рідної мови тощо.

Під час спостережень за учнями ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин, та у результаті аналізу письмових робіт учнів виявлено, що негативний вплив рідної мови призводить до лексичних помилок (суто лексичних, фонетико-лексичних, лексико-орфографічних, словотворчих та ін.)

Типовими серед них є такі:

- застосування в усному мовленні українською мовою та створених письмових висловлюваннях слів рідної мови;
- помилкове вживання у мовленні інших частин мови (наприклад, прикметника замість прислівника);
- помилкове вживання слів з недоцільним у конкретному випадку відтінком лексичного значення;
- помилкове використання слів, які схожі за звучанням;
- фонетичні помилки;
- неправильне наголошування слів;
- помилки через неправильне словотворення;
- неправильне співвідношення слів української та рідної мови через багатозначність слів;
- помилки у доборі слів, які можливо поєднувати;
- неправильне узгодження слів (наприклад, аналогічні слова в українській мові та рідній мові потребують різних відмінків, а учень або учениця дотримуються норм рідної мови).

Т. Коршун, яка досліджувала словниковий запас російськомовних учнів з української мови, виявила його зростання за період навчання у 1 класі лише на 24% [75]. Науковець констатує, що учителі не обізнані з методикою відбору слів для засвоєння учнями під час уроків української мови. Однак, на нашу думку, згаданий у методичних посібниках відбір слів має бути описаний та здійснений авторами навчальних програм, підручників, навчальних та методичних посібників. Разом з тим, погоджуємося із Т. Коршуною з приводу того, що на практиці у процесі вивчення української мови

недостатньою є різноманітність способів семантизації; спостерігається неврахування труднощів, які можуть виникнути під час вивчення нових слів; не приділяється увага переміщенню слів із пасивного словника в активний [75].

Доводиться також констатувати такий факт: майбутні учителі початкових класів або учителі, які викладають українську мову у ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин під час навчання у педагогічних вузах та коледжах, не вивчають методику навчання української мови як другої мови (як державної мови). Відсутнє акцентування їхньої уваги на необхідності співставлення двох мов. До того ж, варто наголосити, що зазначене потребує від учителя досконалого володіння як українською мовою, так і мовою національних меншин.

III. Методика збагачення словникового запасу з української мови в учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

1. Компетентнісний підхід як засіб збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин

Необхідність оволодіння на високому рівні українською мовою як державною спричинює важливість здійснення зазначеної навчальної діяльності учнів з перших років навчання у школі на засадах компетентнісного підходу.

У законі України «Про освіту» поняття «компетентність» визначено як динамічну комбінацію «знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність» [54].

Теорія компетентнісного підходу представлена у працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених як Р. Бадер, Т. Байбара, Н. Бібік, В. Болотов, А. Дахін, І. Зимня, В. Краєвський, О. Лебедєв, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, В. Редько, О. Савченко, С. Трубачева, А. Хуторської та ін.

Науковці вважають компетентності індикаторами визначення готовності учнів до дорослого життя у суспільстві і трактують термін «компетентність» таким чином:

- «спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Вони дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, характерні для певної сфери діяльності.» [72, с. 18];
- інтегрована здатність особистості, набута в процесі навчання, «що охоплює знання, уміння, навички, досвід, цінності, ставлення, які можуть цілісно

реалізуватися на практиці. Тому компетентність не може бути зведена лише до фактичних знань» [147, с. 137].

Трирівнева ієрархія компетентностей [147] містить, по-перше, ключові компетентності, по-друге, загальнопредметні компетентності компетентності галузевого значення, по-третє, предметні компетентності.

У чинному Державному стандарті початкової освіти серед ключових компетентностей першою зазначено «вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову ... в різних життєвих ситуаціях» [43].

Водночас володіння українською мовою на високому рівні необхідне для формування інших ключових компетентностей (до того ж із урахуванням різноманітності підходів до їх визначення). Зокрема компетентностей, виокремлених українськими вченими, – навчальної, соціальної, загальнокультурної, громадянської та ін. Зарубіжні науковці (наприклад, учасники симпозіуму Ради Європи на тему «Ключові компетентності для Європи»), розглядаючи ключові компетентності, пишуть про те, щоб навчити учнів шукати, вивчати, думати, співробітничати та ін. [72]. Зрозуміло, що для того, щоб користуватися базами даних, опрацьовувати різноманітну інформацію, консультуватися, використовувати засвоєну інформацію, займатися самоосвітою, співробітничати під час роботи у парах, групах дітям важливо знати українську мову. Володіння державною мовою важливе і для таких компонентів інтегрованого підходу, згідно з яким визначено три категорії ключових компетентностей, окреслених науковцями з різних країн – авторами програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» ("DeSeCo", 2002) [72]: автономна дія (уміння надавати допомогу іншим школярами, брати участь у проектах); інтерактивне використання засобів (застосовування мови у різноманітних ситуаціях, здійснення добору,

опрацювання й використання інформації, отриманої з різних джерел; участь у навчальній діяльності під час упровадження інтерактивних технологій); ефективне функціонування у соціальних групах (взаємодія, спілкування, співробітництво).

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти для мовного компонента стратегічно важлива комунікативна компетентність [42]. Колектив авторів посібника «Словник-довідник з української лінгводидактики» (за редакцією доктора педагогічних наук, професора Марії Пентилюк) [134] констатує, що складові комунікативної компетентності – мовленнєва та мовна компетентності [155].

За визначенням О. Хорошковської, комунікативну компетентність «складають уміння і навички різних видів мовленнєвої діяльності (... слухати й розуміти українську мову, говорити, читати й писати, а також спілкуватися в типових ситуаціях)» [183, с. 41].

На думку дійсного члена НАПН України доктора педагогічних наук, професора Микола Вашуленка, «найважливішими складниками комунікативної компетентності у лінгвістиці вважаються:

- мовна компетенція (здатність розуміти і продукувати необмежену кількість правильних повідомлень);
- мовленнєва компетенція (здатність поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси);
- соціолінгвістична компетенція (здатність розуміти і продукувати мовлення у конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування);
- соціокультурна компетенція (уміти використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми...)» [14, с. 127].

М. Пентилюк, З. Бакум, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, А. Нікітіна, І. Гайдаєнко, Т. Окуневич [134] перелічують такі компетенції:

- мовленнєва (реалізується у різних видах діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні, письмі);

- мовна (її визначають орфоепічні, граматичні лексичними, стилістичні та словотворчі норми);
- соціокультурна (в основі знання про культуру України, її історію тощо);
- функціонально-комунікативна компетенція (ґрунтується на умінні «використовувати мовні засоби в межах функціональних стилів: дотримання традиції слововживання, загальнолітературних норм різних соціальних функцій мови, ситуацій спілкування і видів діяльності») [134, с. 38].

О. Хорошковська таким чином окреслює мовну компетентність: «знання з мови і частково-мовленнєві уміння і навички сформовані на основі цих знань...» [183, с. 41]. До згаданих вище вмій і навичок вчена відносить лексичні («засвоєння словника»).

Водночас необхідно враховувати, що «... комунікація у її різних видах може здійснюватися за наявності певного запасу слів та уміння користуватися вивченим словниковим складом, тому робота над лексикою набуває особливого значення...» [71, с. 5].

Поняття «лексична компетентність» сучасні науковці трактують таким чином:

- «знання і здатність використовувати мовний словниковий запас (складається з лексичних та граматичних елементів») [51, с. 165];
- «здатність ідентифікувати під час читання і слухання та нормативно продукувати лексичні одиниці в усному і писемному спілкуванні відповідно до тем, окреслених навчальною програмою, у межах зазначеного мовного матеріалу» [140, с. 17];
- «здатність особистості швидко і якісно, на рівні програми оперувати не словами, а семантичними полями, зі складу яких людина обирає потрібне слово, словосполучення, щоб із можливою точністю висловити свою думку в мовленні, спілкуванні, з опорою на граматичну структуру мови (макроструктуру мови)» [151, с. 40];
- «здатність людини до коректного оформлення своїх висловлювань і

розуміння мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань та лексичної усвідомленості» [158, с. 16].

Ганна Колесникова виокремлює такі лінгводидактичні, психологічні і методичні основи для вивчення лексики (уточнимо, що Г. Колесникова пише про вивчення іноземної мови):

- добір лексичного матеріалу;
- способи семантизації;
- способи роботи над лексикою (у Г. Колесникової – «шляхи»);
- зв'язок лексики з іншими аспектами мови (на нашу думку, все-таки варто доповнити фразу таким чином: «зв'язок вивчення лексики...») [71].

Л. Кутенко пише, що «збагачення й активізація словникового запасу молодших школярів національних шкіл включає усі аспекти засвоєння слова – оволодіння значенням, вимовою, вживанням у мовленні» [79, с. 9]

У контексті оновлення сучасної освіти на засадах компетентнісного підходу ефективно збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин, на нашу думку, можливе за умови орієнтації на такий вектор, як формування комунікативної компетенції. Оптимальне збагачення пасивного й активного словника можливе завдяки застосуванню відповідних завдань і вправ у процесі аудіювання, говоріння, читання, письма; стимулюванню школярів до спілкування та створення висловлень; залученню учнів до виконання різноманітних завдань, що сприятимуть засвоєнню орфоепічних та граматичних, словотворчих норм. Разом з тим, вважаємо доцільним ознайомлення учнів не просто зі словами (іменниками й прикметниками у називному відмінку, дієсловами у неозначеній формі тощо), а й різними словоформами, словосполученнями, фразами. Безсумнівно, актуальною і корисною у формуванні семантичних полів є робота з різноманітними текстами.

Зазначене вище було враховано нами під час розроблення системи вправ і завдань, що є складовою відповідної методики.

2.Зміст методики збагачення словникового запасу в учнів 3-4 класів

Володіння дітьми українською мовою як другою мовою супроводжується вагомими позитивними аспектами, характерними для білінгвізму. Разом з тим, слід мати на увазі, що переключення кодів – «достатньо складне завдання, яке потребує перебудови мовленнєвого апарату, мовного мислення й психологічної перебудови» [80].

Для навчання української мови надзвичайно важливою є позитивна мотивація, забезпечення пізнавальної активності учнів, що, у свою чергу, визначає ефективність збагачення словника учнів.

За твердженням Бенні Льюїса (який самостійно вивчив 11 мов), «шлях до вивчення мови лежить через занурення у неї» [84, с. 9]. Ірландський поліглот наголошує на наступному: розглядаючи мову як засіб комунікації, мовою потрібно жити [84]. Цікавою є розповідь Бенні Льюїса про його друга Хацумото, який досконало вивчив японську мову за 18 місяців завдяки говорінню і читанню виключно японською, проживаючи у США в штаті Юта. До того ж, слід уточнити, що Хацумото був студентом денного відділення і вивчав інформатику. Як Хацумото вдалося створити для себе японськомовне оточення? Він дивився аніме, серіал з дубляжем японською мовою, читав японські комікси тощо. І надалі його девіз під час вивчення мов такий: «Ви мову не знаєте, а живете нею. Ви мову не вивчаєте, а звикаєте до неї.» [84, с. 15].

Водночас Бенні Льюїс застерігає щодо поверхневої мотивації, оптимальним варіантом вважає пристрась до вивчення мови, і тоді винагородою стане сам процес вивчення [84].

Отже, для того, щоб пристрась запалала (і стала підґрунтям для мотивації) потрібно переглядати цікаві художні та документальні фільми, мультфільми, телепередачі, слухати радіо та аудіозаписи, читати книги [84]. У сучасній умовах з'явилася можливість для спілкування з носіями мов завдяки

використанню інтернет-мережі. Також можливо завантажити на телефон або планшет на телефон спеціальний додаток, тоді дитина може пограти у відеоігри або зануритися в іншу цікаву діяльність та одночасно вивчати українську мову.

На нашу думку, для ефективного збагачення словникового запасу учнів з української мови доцільно враховувати поради Еріха Гуннемарка, який перелічує такі загальні передумови для успішного вивчення мов:

«А. Підстави:

1. Мотивація.
2. Знання про правила оволодіння мовами.
3. Організація.

Б. Діяльність:

1. Концентрація.
2. Повторення.
3. Практика.» [38, с. 1]

Щодо окремих із перелічених аспектів Е. Гуннемарком наголосимо, що необхідна віра у власні сили та прагнення досягти успіху, а мотивація має бути стійкою та витримувати натиск труднощів, повторення – постійним. Бенні Льюїс на сторінках своєї книги «Свободно говорить на іноземному мові за 3 місяці. Як будь-який чоловік будь-якого віку може вивчити будь-який іноземний мову» пише: «Я можу із впевненістю сказати, що будь-яка людина на Землі може вивчити другу мову, незалежно від її віку, рівня інтелекту, ситуації з ... місцем проживання або того, які були її минулі спроби вивчення мов. ... Але є одна проблема. Навіть за наявності найкращих намірів і найбільш натхненного старту, ми усі обов'язково зіштовхуємося із труднощами на нашому шляху...» [84, с. 20]. Сформованість стійкої позитивної мотивації допомагає подолати труднощі та оволодіти мовою на високому рівні.

Для формування в учнів позитивної мотивації до вивчення української мови як другої, на нашу думку, також важливим фактором є те, якою особою є учитель, і чи здатний він запалити у душі кожного учня іскру жаги до вивчення мови, постійно підтримувати та домогтися, щоб вона розгорялася.

Разом з тим, для формування в учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин позитивної мотивації до вивчення української мови доцільно використовувати різні способи та прийоми. Наприклад, разом з учнями скласти список, позиції якого відображають можливості, які надає вільне володіння державною мовою. Це може бути прагнення подорожувати, навчатися, спілкуватися, здобувати професію тощо. Вважаємо, що не зайвим буде ще й скласти список «мінусів», для того, щоб дитина усвідомила, що втратить, чого не зможе досягнути, якщо не докладе відповідних зусиль.

У наукових джерелах знаходимо твердження про кінцеву мету словникової роботи, – «уміння вживати слова у мовленні» [79, с. 9]. На нашу думку, оптимальний вектор – формування комунікативної компетентності, враховуючи її комплексність та багатогранність.

Основою відповідної діяльності є добір слів. За твердженням поліглотів (наприклад, Е. Гуннемарка), оволодіння мовою на високому рівні – це половина успіху. Отже першочергово окремого розгляду потребує розгляд особливостей та способів добору лексичного матеріалу для методики збагачення словникового запасу з української мови в учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. Наголосимо, що коли йдеться про здійснення зазначеної діяльності на компетентнісних засадах, однозначно, що необхідні специфічні підходи. Зрозуміло, що таке завдання досить складне, адже є поширеним переконання, що «системність у лексиці – найскладніше явище у структурі мови, так як лексика поки що складно піддається упорядкуванню...» [71, с. 5]

Основним (глобальним) критерієм добору лексичного матеріалу вважаємо підпорядкування зазначеній вище глобальній цілі – формуванню комунікативної компетентності. Цей аспект спільний для ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин, адже комунікативна необхідність аналогічна.

Водночас для оптимального вибору превалюючого принципу добору слів корисно розглянути відповідні напрацювання науковців і методистів. Так, наприклад, Т. Коршун здійснювала добір лексики на основі «тематико-

ситуативного принципу з урахуванням лексико-семантичної сполучуваності, порівняльного та частотного» [75, с. 4]. Науковець підкреслює, що учням початкових класів на початковому етапі вивчення мови легше вивчати тематично згруповані слова. Коли дитині пропонують розрізнені фрази, речення, то лексика стає настільки дезорганізованою, що нівелюються можливості реалізації її основної функції – забезпечення особистості поняттями, необхідними для вираження думки. Разом з тим, Т. Коршун, опираючись на дослідження Ю. Апресяна, О. Ахманова, наголошує, що «у відборі словникового мінімуму конче потрібно орієнтуватися на семантико-тематичне поле, яке повинно конституватись зі слів трьох пластів: структурних (службових), загальноживаних (міжтемних) і тематико-ситуативних» [75, с. 8].

Для об'єднання слів у тематичні групи властиві логічні відношення, що полегшує розуміння, сприяє формуванню асоціативних зв'язків, більш міцному запам'ятовуванню. Систематизована і спеціально організована інформація краще запам'ятовується і, при потребі, її легше відтворити. Поліглот Дмитро Петров говорить про те, що людина може знати багато слів іншою мовою, але коли відсутня система (слова розсіпані як намисто), то це заважає користуватися мовою (або й унеможлиблює користування) [133].

Засвоєння нових слів, яке здійснюється невпорядковано, не забезпечує збагачення словникового запасу учнів, адже створене хаотичне нагромадження у пам'яті слів (які тематично розрізнені), не може бути основою для комунікації і створення власних висловлювань [75, 71]. Водночас, засвоєння лексики, яка дібрана тематично, сприяє формуванню умінь вести бесіди на певні теми. У протилежному випадку (коли людина знає значну кількість слів, однак слова не згруповані за темами) такі бесіди вести практично неможливо. Доцільним є об'єднання слів за семантичною ознакою у семантичні групи (наприклад, місяці).

Науковці та методисти дотримуються різних поглядів щодо превалюючого принципу добору лексичного матеріалу, обираючи тематичний принцип, ситуативний або ситуативно-тематичний. На нашу думку, найбільш

оптимальним є тематико-ситуативний принцип, коли «групування слів здійснюється по-перше, за тематичною ознакою, і також на основі можливості поєднувати слова у мовленні» (у Г. Колесникової – «сочетать», тому, вважаємо, що більш доцільний такий переклад: поєднувати й узгоджувати). Реалізація тематико-ситуативного принципу передбачає добір тематично згрупованих слів та робота над їх засвоєнням із створенням спеціальних ситуацій. Застосування тематико-ситуативного принципу під час добору слів має набагато більший ефект (у порівнянні із застосуванням інших принципів) [71].

Водночас важливими є також такі критерії як семантична цінність слова (хоча слово характеризується невисокою частотністю), словотворча цінність (що є основою для розуміння однокореневих слів), багатозначність слів [71].

О. Хорошковська вважає необхідною для усного спілкування вважає необхідною лексику, яка охоплює такі сфери: «Людина» (родина, побут, звичаї, традиції), «Суспільство» («Школа», «Навчання», «Місто», «Село, країна»), «Природа» («Пори року, час, рослини») [183, с. 47-48].

У чинних навчальних програмах з української для учнів 3-4 класів з навчанням мовами національних меншин також знаходимо добірки тем. Так, у навчальній програмі «Українська мова. 3-4 класи» для закладів загальної середньої освіти з мовами навчання національних меншин (молдовською, румунською, угорською) [174] зазначено, що «формування, розширення й активізація словникового запасу учнів здійснюється відповідно до тем, які презентують такі сфери спілкування як особистісна, освітня, соціально-побутова та світ природи». У навчальній програмі «Українська мова і літературне читання» для 3-4 класів закладів загальної середньої освіти навчанням з польською мовою [110] перелічено такі орієнтовні сфери мовленнєвої діяльності: особистісна, навчальна, соціально-побутова, професійна, публічна, природа. Водночас автори згаданих навчальних програм (О. Петрук, Л. Шевчук, Н. Яновицька) також перелічують відповідні теми й підтеми.

На сторінках науково-методичних видань [100, 75] автори пишуть про словники-мінімуми, описують їх зміст. Зокрема Т. Коршун під час укладання словника-мінімуму окреслила такі сфери як «Людина», «Суспільство», «Природа», та запропонувала такі теми:

1) «Родина», «Школа», «Частини тіла людини», «Здоров'я людини. Гігієна», «Будинок», «Квартира», «Продукти харчування. Страви», «Предмети побуту», «Одяг», «Взуття»;

2) «Наша Батьківщина», «Київ – столиця України», «Святкові й пам'ятні дні», «Місто», «Пошта», «Телефон», «Транспорт», «Магазин», «Служба побуту», «Сільське (фермерське) господарство», «Книжки. Бібліотека», «Спорт»;

3) «Земля», «Пори року», «Погода», «Рослинний світ», «Тваринний світ».

Окремо науковець виокремила слова на позначення простору, часу, кількості, розміру, міри [75, с. 16] та зазначила, що вважає оптимальним тематичний словник обсягом 3000 слів.

На нашу думку, створення тематичних словників є доцільним та корисним. Якщо нове слово є частиною лексико-семантичного поля теми, то це полегшує сприйняття учнями нового матеріалу, адже в уяві кожного школяра одразу виникає певна картина, певні асоціації, асоціативні зв'язки слова. До того ж, відбувається це несвідомо, без вольових зусиль, що позитивно впливає на засвоєння лексичного матеріалу. На нашу думку, для ефективного збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів на засадах компетентнісного підходу превалюючим є окреслення для ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин єдиного ядра. Можливо у когось виникає запитання: «Чому не словник-мінімум?» Уточнимо, що для згаданого навчального видання нетиповий зміст лексем, а вміст лише окремих слів, ігнорування словоформ. Однак слід усвідомлювати, що добір слів за тематичним принципом призводить до того, що дитина ознайомлюється із функціонуванням слова у тематичній сфері, а не взагалі у мовленні. Тому потенційним авторам варто докладати зусиль для вмісту у тематичному словнику лексичного матеріалу у такому вигляді, який оптимальний для його вживання під час спілкування. До того ж,

важливим є питання уніфікації, адже незалежно від того, яка мова є для дітей рідною, їхні потреби ідентичні. На нашу думку, для ефективного збагачення словникового запасу на засадах компетентнісного підходу оптимальними є такі основні блоки й теми:

1) «Людина» («Я», «Людське тіло»; «Сім'я»; «Будинок», «Квартира»; «Клумба», «Город», «Сад»; «Їжа й напої», «Посуд»; «Одяг, взуття»; «Хобі»; «Подорож»);

2) «Суспільство» («Школа»; «Україна»; «Фізична культура і спорт»; «Магазини. Придбання товарів», «Ресторани. Кафе»; «Інтернет-мережа»; «Професії»; «Музика», «Музичні інструменти»; «Танець»; «Театр», «Кіно», «Радіо», «Телебачення»; «Література»; «Держава», «Державне управління», «Правопорушення»; «Армія»);

3) «Природа» («Тварини», «Птахи», «Комахи», «Риби», «Плазуни», «Морські тварини», «Дерева», «Кущі», «Зернові культури», «Овочі», «Фрукти», «Квіти», «Гриби» та ін.; «Погода»; «Час»; «Планета», «Космос»);

4) «Техніка» («Побутова техніка», «Інструменти», «Транспорт», «Сільськогосподарська техніка»).

Разом з тим, доцільним є доповнення основного ядра лексичним матеріалом залежно від специфіки культури рідного народу, місцевості, у якій проживають діти та ін.

Крім того, важливий ще й такий аспект як урахування сучасних реалій, що вносить свої корективи. Відповідно до закону України «Про повну загальну середню освіту» [53] особам, які належать до національних меншин України, забезпечується право здобувати початкову освіту у державних закладах загальної середньої освіти рідною мовою. Щодо наступних ланок освіти запропоновано таке розмежування:

- для осіб, рідна мова яких одна з офіційних мов Європейського Союзу, запропоновано здобувати базову середню освіту державною мовою «в обсязі не менше 20 відсотків річного обсягу навчального часу у 5 класі із щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40 відсотків у 9 класі); профільну

середню освіту державною мовою в обсязі не менше 60% річного обсягу навчального часу»;

- для інших представників національних меншин – базової та профільної середньої освіти українською мовою в обсязі 80% річного обсягу навчального часу.

Зрозуміло, що зазначене вище мотивує необхідність приділення окремої уваги вивченню слів відповідно до змісту навчальних предметів, які учні вивчають у початкових класах рідною мовою.

Повертаючись до загальних засад, зазначимо, що добирати теми та розширювати їх перелік доцільно концентрично. У навчальній програмі «Українська мова» (3-4 класи) для ЗЗСО з навчанням російською мовою теж знаходимо аналогічне твердження: «... збагачення словникового запасу здійснюється на основі знайомої лексики відповідно до тем, що охоплюють сфери спілкування, пропоновані програмою для 1-2 класів, які у 3-4 класах поглиблюються і розширюються тематикою слів» [167]. Як приклад, перелічено такі підтеми особистісної сфери («Відпочинок і дозвілля»): «Хобі й інтереси», «Розваги», «Кіно», «Театр», «Радіо й телебачення», «Концерти», «Виставки», «Спорт», «Преса» та ін.

Розширення у 3-4 класах тематичних груп, які учні вивчали у 1-2 класах покажемо на прикладі таких тематичних груп: «Домашні тварин і птахи. Дикі тварини і птахи.» (табл. 4).

Таблиця 4. Лексичний матеріал тем «Домашні тварин і птахи. Дикі тварини. Дикі птахи»

№ з/п	Лексичний матеріал				
	українською мовою	польською мовою	російською мовою	румунською мовою	угорською мовою
Домашні тварини і птахи					
1.	баран	baran	баран	berbec	kos
2.	бик	byk	бык	taur	bika
3.	верблюд	wielbłąd	верблюд	cămilă	teve
4.	вівця	owca	овца	oaie	juh

5.	віл	wół	вол	bou	ökör
6.	гусак	gąsior	гусь	gâscă	liba
7.	гуска	gęś	гусыня	gâscă	liba
8.	індик	indyk	индюк	curcan	pulyka
9.	індичка	indyczka	индюшка	curcan	pulyka
10	кабан	knur	кабан	vier	vaddisznó
11	качка	kaczka	утка	rață	kacsa
12	кіт	kot	кот	pisică	macska
13	кішка	kotka	кошка	pisică	macska
14	кобила	kobyła	кобыла	iapa	kanca
15	коза	koza	коза	capră	kecske
16	козел	kozioł	козел	capră	kecske
17	корова	krowa	корова	vacă	tehén
18	козеня	koźle	козлєнок	copil	kölyök
19	кошеня	kocię	котєнок	pisoi	cica
20	курка	kura	курица	pui	csirke
21	курча	kurczę	цыплєнок	курча	csirke
22	лоша	źrebię	жеребєнок	mânz	csikó
23	мул	muł	мул	nămol	iszap
24	нутрія	nutria	нутрия	nutria	hódpatkány
25	пес	pies	пєс	câine	kutya
26	півень	kogut	петух	cocoș	kakas
27	порося	prosiak	поросєнок	de porc	kismalac
28	осел	osioł	осєл	cur	szamár
29	свиня	świnia	свинья	porc	malac
30	селезень	kaczor	селезень	drake	gácsér
31	собака	pies	собака	câine	kutya
32	теля	cielę	телєнок	vițel	borjú
33	цуценя	szczenię	щєнок	catelus	kölyökkutya
34	ягня	jagnię	ягнєнок	miel	bárány
Дикі тварини					
35.	антилопа	antylopa	антилопа	antilopă	antilop
36.	бегемот	hipopotam	гиппопотам, бегемот	hipopotam	víziló
37.	бизон	bizon	бизон	bivol	bivaly
38.	білий ведмідь	niedźwiedź polarny	белый медведь	urs polar	jegesmedve
39.	білка	wiewiórka	белка	veveriță	mókus
40.	бобер	bóbr	бобєр	castor	hód
41.	борсук	borsuk	барсук	bursuc	borz
42.	буйвіл	bawół	буйвол	bivol	bivaly
43.	ведмідь	niedźwiedź	медведь	urs	medve
44.	вовк	wilk	волк	lup	farkas

45.	видра	wydra	выдра	vidra	vidra
46.	газель	gazela	газель	gazelă	gazella
47.	гепард	gepard	гепард	ghepard	gepárd
48.	гієна	hiena	гиена	hienă	hiéna
49.	гіпопотам	hipopotam	гиппопотам, бегемот	hipopotam	víziló
50.	горностай	gronostaj	горностай	hermină	hermelin
51.	дикий кабан	dzik	дикий кабан	vier	vaddisznó
52.	заєць	zając	заяц	iepure de câmp	mezei nyúl
53.	зебра	zebra	зебра	zebră	zebra
54.	зубр	źubr	зубр	întept	okos
55.	койот	kojot	койот	coiot	prérifarkas
56.	куниця	kuna	куница	jder	nyest
57.	єнот	szop	енот	raton	mosómedve
58.	їжак	jeż	ёж	arici	sündisznó
59.	лама	lama	лама	lama	láma
60.	лев	lew	лев	leu	oroszlán
61.	леопард	lampart	леопард	leopard	leopárd
62.	лис	lis	лис	vulpe	róka
63.	лисиця	lisica	лисица	vulpe	róka
64.	лось	łoś	лось	elan	jávorszarvas
65.	мавпа	małpa	обезьяна	maimuță	majom
66.	носоріг	nosorożec	носорог	rinocer	orrszarvú
67.	олень	jeleń	олень	cerb	szarvas
68.	панда	panda	панда	urs panda	panda
69.	північний олень	renifer	северный олень	de Nord cerb	északi szarvas
70.	пума	puma	пума	pumă	puma
71.	слон	słoń	слон	elefant	elefánt
72.	рись	ryś	рысь	râsul	hiúz
73.	тигр	tygrys	тигр	tigru	tigris
74.	тхір	tchórz	хорёк	dihor	vadászmenyét
75.	хом'як	chomik	хомяк	hamster	hörcsög
76.	шакал	szakal	шакал	şacal	sakál
77.	щур	szczur	крыса	şobolan	patkány
78.	ягуар	jaguar	ягуар	jaguar	jaguár
Дикі птахи					
79.	вальдшнеп	słonka	вальдшнеп	cocoş	erdei szalonka
80.	вільшанка	rudzik	малиновка	robin	vörösbecy
81.	голуб	gołąb	голубь	porumbel	galamb
82.	голубка	gołębica	голубка	porumbel	galamb
83.	горобець	wróbel	воробей	vrabie	veréb

84.	ворона	wrona	ворона	cioară	varjú
85.	дятел	dzięcioł	дятел	ciocănițoare	harkály
86.	жайворонок	skowronek	жаворонок	lark	pacsirta
87.	зозуля	kukułka	кукушка	cuc	kakukk
88.	канарка	kanarek	канарейка	canar	kanári
89.	ластівка	jaskółka	ласточка	a inghiti	nyel
90.	перепілка	przepiórka	перепелка	prepeliță	fürj
91.	пугач	puchacz	филин	bufniță	bagoly
92.	синиця	sikora	синица	tit	cinege
93.	сойка	sójka	сойка	jay	szajkó
94.	соловей	słowik	соловей	privighetoare	csalogány
95.	сорока	sroka	сорока	patruzeci	negyven
96.	шпак	szpak	скворец	graur	seregély
97.	сич	pójdźka	сыч	bufniță	bagoly
98.	сова	sowa	сова	bufniță	bagoly
99.	орел	orzeł	орел	vultur	sas
100.	сокіл	sokół	сокол	șoim	sólyom
101.	іволга	wilga	иволга	grangur	sárgarigó
102.	дрізд	drozd	дрозд	sturcz	rigó
103.	грак	gawron	грач	turn	torony
104.	стриж	jerzyk	стриж	rapid	gyors
105.	трясогузка	pliszka	трясогузка	codobatură	barázdabillegető
106.	щиглик	szczygieł	щелчок	clic	kattintson
107.	вівсянка	trznadel	овсянка	ovaz	zabpehely
108.	горлиця	turkawka	горлица	turturica	gerlice
109.	зяблик	zięba	зяблик	finch	pinty
110.	колібри	koliber	колибри	pasărea Colibri	kolibri
111.	папуга	papuga	попугай	papagal	papagáj
112.	страус	struś	страус	struț	strucc
113.	фазан	bażant	фазан	fazan	fácán
114.	рябчик	głuszec	рябчик	tânărul	nyírfajd
115.	яструб	jastrząb	ястреб	șoim	sólyom
116.	кондор	kondor	кондор	condor	kondorkeselyű
117.	альбатрос	albatros	альбатрос	albatros	albatrosz
118.	лелека	bocian	аист	barză	gólya
119.	буревісник	burzyk	буревестник	petrel	viharmadár
120.	чапля	czapla	цапля	stârc	gém
121.	фламініго	flaming	фламинго	flamingo	flamingó
122.	баклан	kormoran	баклан	cormoran	kormorán
123.	лебідь	łabędź	лебедь	lebădă	hattyú
124.	пелікан	pelikan	пеликан	pelican	pelikán
125.	пінгвін	pingwin	пингвин	pinguin	pingvin

126.	журавель	żuraw	журавль	macara	daru
Лексика, пов'язана з темами					
127.	бивень	kieł	бивень	colan	agyar
128.	велика рогата худоба	bydło	скот	bovine	szarvasmarha
129.	вездечка	uzda	вездечка	frâu	kantár
130.	гніздо	gniazdo	гнездо	cuib	fészek
131.	гризун	gryzoń	грызун	rozător	rágcsáló
132.	згряя	stado	стая	turmă	nyáj
133.	зуб	ząb	зуб	dinte	fog
134.	кіготь	pazur	коготь	gheară	karom
135.	копито	kopyto	копыто	copita	pata
136.	лапа	łapa	лапа	laba	mancs
137.	молоко	mleko	молоко	lapte	tej
138.	ратиця	racica	копыто	copita	pata
139.	отара	stado	отара	turmă	nyáj
140.	птахоферма	ferma drobiu	птицефабрика	fermă de păsări	baromfitelep
141.	ріг	róg	рог	corn	kürt
142.	сідло	siodło	седло	șa	nyereg
143.	табун	stado	табун	turma	csorda
144.	хвіст	ogon	хвост	coadă	farok
145.	хижак	drapieżnik	хищник	prădător	ragadozó
146.	хобот	trąba	хобот	trompă	törzs
147.	шерсть	sierść	шерсть	lână	gyapjú
148.	яйце	jajko	яйцо	ou	tojás
149.	стрибати	skakać	прыгать	a sari	ugrás
150.	бігати	biegać	бегать	alerga	fuss
151.	пищати	kwilić	пищать	chițait	vinnyog
152.	рости	rosnąć	расти	se dezvoltă	nő
153.	лякатися	przestraszać się	пугаться	a fi speriat	félni
154.	харчуватися	żywić się	питаться	mânca	eszik
155.	великий	duży	большой	mare	nagy
156.	малий	mały	маленький	mic	kicsi
157.	агресивний	agresywny	агрессивный	agresiv	agresszív
158.	голодний	głodny	голодный	flămând	éhes
159.	страшний	straszny	страшный	teribil	szörnyű

Зрозуміло, що вміщена вище добірка слів є орієнтовною (її доцільно було в доповнити назвами морських тварин, риб, плазунів та ін.). Утім добірку слів запропоновано для того, щоб проілюструвати нарощування слів від мінілекс до

максилексу. І саме максимальна за обсягом добірка слів, на нашу думку, є оптимальною, адже це створює можливості для ефективного навчання учнів з високим рівнем навчальних досягнень.

Крім того, засвоєння лише однієї форми іменників та прикметників (в однині, у називному відмінку), дієслів (у неозначеній формі) недостатньо. Більш доцільно добирати не слова, а лексеми, що мотивує добір словоформ. Адже коли учень або учениця знає різні граматичні форми слова, це дозволяє краще розуміти почуту інформацію, прочитані тести, та водночас спілкуватися та створювати невеликі за обсягом власні висловлювання.

Лексичний матеріал доцільно добирати ще й за такими параметрами:

- здійснювати добір синонімів та антонімів;
- лексичний матеріал добирати і систематизувати так, щоб «з однієї сторони, він утворював певну понятійну систему (парадигму слів), з іншої – давав уявлення про вживання слова у типових конструкціях і словосполученнях (про синтагматику слів)» [71, с. 42].

Корисним є засвоєння не лише найбільш поширених слів, а й ознайомлення з багатозначними словами, словами-омонімами, словами, які належать до різних частин мови (іменниками, дієсловами, прикметниками, прийменниками, сполучниками, прислівниками, числівниками; займенниками).

Окремої уваги потребує засвоєння та вживання фразеологізмів, які виконують різноманітні функції у мовленні. Так, наприклад, для українсько-російського білінгвізму характерно, що поширеною є їх ідентичність (наприклад, *бити байдики – бить баклуши*), майже дослівний переклад завдяки тому, що аналогічний фразеологізм є в рідній мові, майже дослівний переклад (наприклад, *кидати слова на вітер – бросаться словами*), або ж відсутність дослівних аналогів (наприклад, *вгору глянути ніколи*). Аналогічне стосується прислів'їв та приказок, наприклад, для українсько-польського білінгвізму:

- *З великої хмари малий дощ. – Z dużej chmury mały deszcz.*
- *Хто пізно ходить, той сам собі шкодить. – Kto późno psychodzi, ten sam sobie szkodzi.*

- *Той, хто тоне, хапається за соломинку. – Tonący brzytwy się chwyta.*

Крім пояснення значення, перекладу фразеологізмів, прислів'їв та приказок доцільним є також спостереження за фразеологізмами у контексті, що зумовлює доцільність наведення прикладів уживання їх у текстах діалогів, казок, оповідань, науково-пізнавальних статей. Зокрема, це виконання таких завдань: знайти у тексті та підкреслити; виписати з тексту; пояснити значення; замінити синонімами або антонімами; скласти речення (використовуючи запропоновані фразеологізми); вжити під час участі у діалозі за уявною ситуацією тощо.

Для ефективного планування та організації роботи зі збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів доцільним є врахування відповідної інформації, вміщеної у навчальних програмах (табл. 5).

Таблиця 5. Результати аналізу навчальних програм з української мови для 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин

№ з п	Види роботи, навчальні завдання	Навчальна програма
3.	«Актуалізація лексики, опанованої у 1-2 класах (у межах визначених сфер і тематики спілкування). ... Формування й збагачення лексичного запасу учнів, засвоєння норм української літературної мови (лексичних, граматичних, орфоепічних, орфографічних).»	[174]
4.	«Дослідження лексичного значення слова. Використання лексичного багатства мови у власному мовленні.»	[111]
5.	Визначення спільного, спостереження за спільним у лексиці української та російської мов. Розрізнення слів української мови та російської мови, які мають ідентичне лексичне значення, але деякі відмінності у вимові, розрізнення схожих за звучанням, але різних за значенням слів.	[167; 110]
6.	Пояснення походження деяких слів, для яких характерне мотивоване значення (наприклад, <i>підосичник</i>).	[167]
7.	Робота над правильною вимовою звуків та слів (та їх позначення на письмі): <ul style="list-style-type: none"> • правильна вимова твердих приголосних перед звукосполученнями [йа], [йу], [йе], [йі] (учнями ЗЗСО з навчанням молдовською, румунською, угорською мовою; відпрацювання правильної вимови звуків української мови, які схожі до звуків румунської, але не ідентичні ([x], [ɣ] та ін.), звуків та звукосполучень, яких немає в румунській мові ([и], [йі], [ɣ] та ін.); відпрацювання правильної вимови слів з подовженими м'якими приголосними; • спостереження за вимовою звуків [ɣ] і [r], правильне позначення звуків на письмі, вправління у вимові слів; вимова й написання в російській і українській мовах слів із приголосними [ч], [шч] та [б], [п], [в], [м], [ф], [р] (у кінці слів), дзвінками й глухими приголосними в 	[174; 112; 167; 111]

	середині і в кінці слова; вимова слів з м'якими приголосними, позначення м'якості приголосних звуків перед голосним [о], написання слів з м'яким знаком; вимова твердих <i>б, п, в, м, ф</i> та <i>р</i> (у кінці слова), а також <i>ж, ч, ш</i> (відсутність <i>ь</i>); вимова слів з подовженими приголосними та їх запис; вправлення у вимові й написанні слів з апострофом, порівняння вимови й написання в українській та російській мовах слів типу: сім'я – семья; <ul style="list-style-type: none"> • правильна вимова слів з дзвінками приголосними звуками в кінці слова і складу перед глухим; розрізнення твердих та м'яких приголосних, їх правильна вимова; вимова слів з ненаголошеними голосними [е], [и]. 	
8.	Робота над правильним наголошуванням слів (особлива увага до тих, звучання яких в обох мовах різниться наголосом); спостереження та усвідомлення зміни значення слова залежно від місця наголосу.	[112; 174; 167; 111]
9.	Сприймання усного українського мовлення та впізнання засвоєних слів.	[112; 174]
10.	Спостереження за словами, які служать для назви предметів, ознак, дій, кількості, вказують на особу, напрям, час, місце, стан, використання зазначених та службових слів у мовленні.	[174; 111; 110]
11.	Слухання рядів слів українською мовою, розрізнення і класифікація їх за тематичними, лексичними, орфографічними, граматичними та ін. ознаками; знаходження «зайвих» слів в логічному ряду; добір рядів слів за видовою ознакою тощо.	[175; 167; 110]
12.	Робота над розвитком уваги до неправильної вимови звуків, вживання слів, неправильних закінчень тощо; виправлення помилок у мовленні (власному і мовленні співрозмовників).	[175; 167]
13.	Знаходження у прочитаному тексті незрозумілих слів та з'ясування їх значення.	[112; 175; 174; 167; 111; 220]
14.	Спостереження за зміною лексичного значення слова залежно від зміни звука (або заміни букви).	[174]
15.	Розуміння значення слів, ужитих у прямому значенні та в переносному значенні у найпростіших контекстах, вживання найбільш поширених слів в переносному значенні у власному мовленні.	[112; 175; 174; 167; 111; 110]
16.	Спостереження за уживанням у тексті багатозначних слів, пояснення (з допомогою педагога) їх різних значень.	[175; 112; 174; 167; 111; 110]
17.	Розпізнавання слів, які близькі або протилежні за значенням, добір до найбільш уживаних слів синонімів та антонімів.	[112; 175; 174; 167; 111; 110]
18.	Користування тлумачним і перекладним словником, словниками синонімів і антонімів.	[167; 111; 110]
19.	Розпізнавання слів-омонімів.	[112]
20.	Визначення під час аудіювання у тексті образних слів.	[175; 110]
21.	Визначення власних та загальних назв.	[175; 174; 110]
22.	Розрізнення слів-назв істот та неістот.	[175; 174; 110]
23.	Спостереження за вживанням іменників в однині й множині; засвоєння іменників, які в українській мові вживаються тільки в однині або тільки в множині; змінювання іменників за числами; вживання	[110]

	зазначених іменників у мовленні.	
24.	Розпізнавання слів з експресивними суфіксами тощо.	[175]
25.	Знаходження у тексті слів з орфограмами.	[175]
26.	Виявлення уваги до іменників, рід яких в українській та рідній мові не збігається, вживання їх у мовленні.	[174; 110]
27.	Спостереження за значенням спільнокореневих слів; добір споріднених слів, які належать до різних частин мови.	[112; 175; 174; 167; 110]
28.	Розрізнення слів та словосполучень.	[175; 174]
29.	Спостереження за зміною закінчення слова у словосполученнях залежно від питань.	[175]
30.	Доповнення речень словами відповідно до змісту.	[175]
31.	Уживання «у мовленні слів, що належать до визначених сфер і тематики спілкування, а також міжтемної лексики».	[174]

Виникає запитання: що має бути основою змісту методики збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин?

У природніх умовах, коли дитина перебуває у відповідному мовному середовищі під час сприймання нового слова здійснюється вплив на різні рецептори: дитина може бачити зображення, відчувати запах, доторкнутися до предмета, чути звуки, бачити емоції співбесідника та ін. Для навчальної діяльності такі умови забезпечити практично неможливо. Тож необхідні спеціальні підходи, методи, засоби, дібрані із врахуванням специфіки та складності вивчення української мови. Вважаємо, що слово доцільно розглядати у плані того, що воно означає та, водночас, як функціонує (рис. 1).

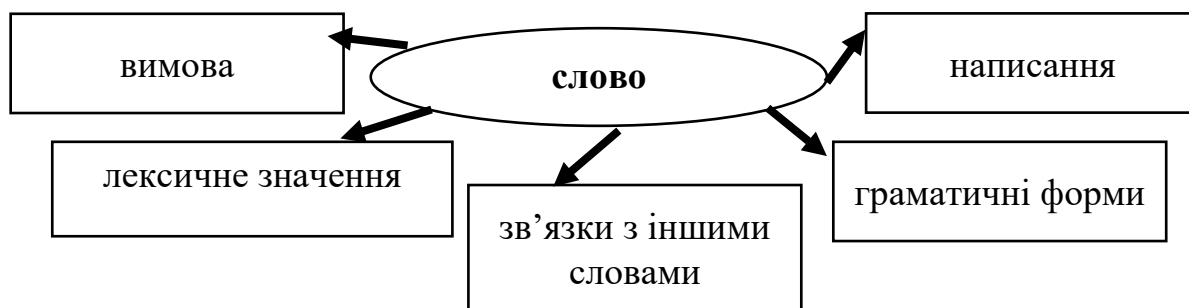

Рисунок 1. Схематичне зображення комплексної роботи над словом

«Під час першого етапу слово проходить почергово фонетичне, граматичне і семантичне опрацювання. Під час другого етапу відбувається

синхронне закріплення зовнішніх (фонетичних й орфографічних) та внутрішніх (граматичних і лексико-семантичних) ознак слова. Під час третього етапу виробляється автоматизм вживання слова.» [71, с. 15].

У сучасній методиці (уточнимо, що саме у методиці навчання другої мови) найбільш поширений такий спосіб ознайомлення із новими словами: спочатку учень або учениця неодноразово чує слово (як ізольовано, так і в словосполученні, реченні, тексті; згодом промовляє слово (ізольовано та у контексті), читає його та пише [71, с. 16].

Тобто, кожне нове слово учень або учениця має почути, дізнатися його значення, навчитися вимовляти й записувати, ознайомитися з різними граматичними формами.

Розглядаючи систему над збагаченням словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів корисно враховувати застереження Ганни Колесникової: «активне оволодіння словом неможливе без відпрацювання його вимови, без урахування його фонетичних й ритмічних особливостей, без його чіткого й багаторазового проговорювання ізольовано у номінальній вихідній формі та у контексті – у словосполученнях і реченнях різної довжини» [71, с.16].

Отже, першочерговою є робота над розпізнаванням звуків української мови, їх розрізнення, відпрацювання вимови, адже на початковому етапі вивчення мови школі стереотипно сприймають лише ті звуки, які властиві для рідної мови.

Досліджуючи згадану проблему, Є. Поливанов ще у другій половині ХХ ст. писав: «Невміння диференціювати дві фонемі є більшими труднощами у шкільному навчанні, ніж невміння артикулювати певний звук мови, яка вивчається. Такими є факти. Звідси простий практичний висновок: необхідні переважно акустичні вправи, мета яких привчити до слухання і розрізнення звуків.» [132, с. 28.]

Варто підкреслити, що формування здатності до розпізнавання звуків та слів у мовленні не потребує ніяких виняткових задатків або таланту. Так, наприклад, Ірина Колосова вважає її механічною роботою, та говорить про те,

що так як пілоту необхідно налітати певну кількість годин, так і для розпізнавання звуків та слів за твердженням науковців необхідно прослухати 80 годин мовлення [60]. У відео, розміщеному в інтернет-мережі запропоновано відповідь на таке запитання: чому стає безрезультатним занурення на початковому етапі у мовне середовище на місяць, тривалий перегляд фільмів та ін. Відповідь у тому, що якщо не розумієш смислу, не намагаєшся його зрозуміти, то й позитивного результату не буде.

У процесі застосування імітаційного методу відбувається сприйняття звуків української мови, їх виділення, вправлення у вимові звуків окремо, їх промовляння у складах, словах, реченнях.

Для учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин складною є природа наголосу в українській мові. Адже, наприклад, у польській мові наголос завжди (крім незначної кількості винятків) завжди падає на передостанній склад, в угорській мові – майже завжди на перший склад. В українській мові наголошеним може бути будь-який за порядком склад. Крім того, для частини слів властивий подвійний наголос (наприклад, по́милка, поми́лка; за́вжди, завжді́, а́лфавіт, алфаві́т).

Здатність до розпізнавання слів у мовленнєвому потоці виробляється поступово. Якщо для дитини не звичне україномовне середовище, то спочатку під час сприймання аудіозаписів або мовлення педагога українською мовою, вона не здатна виокремити слова. Згодом відбувається розпізнавання окремих слів, усе більшої кількості слів. Для прогресу у розвитку зазначеної здатності важливе встановлення меж слів, сприйнятих на слух у мовленнєвому потоці. Для кращого розрізнення слів корисним є кількаразове сприймання на слух фраз, речень, що призводить до розрізнення та розуміння усе більшої кількості слів.

Відомий приклад превалюючого використання імітаційного методу Генріхом Шліманом, який самостійно вивчив 15 мов. Поліглот, де тільки можливо, намагався слухати будь-що мовою, яку вивчав, і повторювати почуте. Бенні Льюїс пише про подолання акценту завдяки співу [84].

Водночас, важливим є також такий прогрес в імітації:

- 1) імітація звуків;
- 2) імітація вимови слів;
- 3) дотримання такого правила: «Говорити. Нехай навіть з помилками, але говорити.»

Реалізація комплексного підходу до застосування імітаційного методу відбувається таким чином: колективне та індивідуальне спостереження за вимовою слів, багаторазове промовляння слова. Крім того, корисним є проговорювання словосполучень, фраз, речень, реплік. Таким має бути ідеальний варіант, однак насправді забезпечити зазначене у класі досить складно. Адже для того, щоб почути кожного учня, не вистачає навчального часу. Тоді як високий рівень сформованості орфоепічних умінь потребує безпомилкової вимови слів відповідно до літературних норм.

Важливим є формування фонетико-граматичної пильності, – «вміння бачити особливості написання певного слова, зіставляти вимову і написання, звіряти записане зі зразком» [109, с. 8]. Разом з тим, для правильної вимови та написання необхідне усвідомлення лексичного значення слова.

Наступною є робота над семантикою слова, що забезпечує його розуміння учнями, та наступне вживання у мовленні.

Способи і прийоми семантизації слів української мови у ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин можуть бути різними [100]:

- 1) з використанням наочності;
- 2) засобами української мови;
- 3) завдяки використанню рідної мови.

Крім того, різні способи семантизації можливо поєднувати.

Використання наочності – це три види демонстрації:

- предмета;
- зображення предмета (малюнка, фото, відеозапису, схеми);
- дії.

Науковці [105; 107; 109] пишуть про те, що коли учитель показує малюнок і запитує що зображено, чи хто зображений, недопустимою є відповідь учнів рідною мовою, тому що необхідно перевірити правильність вимови.

На нашу думку, для семантизації слів засобами української мови характерні такі варіанти:

- використання опису (потребує відповідного словникового запасу для розуміння запропонованого тлумачення);
- перелічування частин або зазначення видового поняття;
- використання синонімів;
- використання антонімів;
- семантизація шляхом морфемного аналізу слова (наприклад, *лісовий* від слова *ліс*);
- аналіз внутрішньої форми (наприклад, *темно-синій*);
- використання контексту (словосполучення, речення, тексту).

Водночас, для семантизації також використовують переклад. Науковці та методисти дотримуються різних поглядів щодо доцільності застосування перекладу. Ми погоджуємося із твердженням, що «крайні позиції – захоплення перекладом або повна відмова від нього – не призводить до позитивних результатів» [71, с. 54]

У довідковій та науково-методичній літературі термін «переклад» трактовано таким чином:

- «дія за значенням перекладати» («передавати текст, слово або усне висловлювання засобами іншої мови») [154, с. 196];
- «репрезентація оригіналу засобами іншої мови» [172, с.150];
- «певного виду мовне, точніше кажучи, міжмовне перетворення або трансформацію тексту однією мовою у текст іншою мовою» [8, с. 6];
- «текст, слово, усне висловлювання, а також літературний твір, перекладені з однієї мови на іншу» [154, с. 196].

А. Федоров пише, що «перекласти» – це «висловити правильно і повно засобами однієї мови те, що вже виражено раніше засобами іншої мови» [179].

Ознайомлення із новими словами із застосуванням перекладу можливо здійснювати наступним чином:

- 1) завдяки однослівному перекладу (наприклад, *озера* (укр.) – *jeziora* (пол.);
- 2) тлумачення слова рідною мовою (*Калина* (укр.) – *drzewo lub krzew o białych lub różowych kwiatach i czerwonych, czarnych lub żółtych trujących owocach.* (пол.) [62];
- 3) пояснення рідною мовою значення слова (*Повільний* (укр.) – *тот, который не спешит, делает что-то медленно.* (рос.);
- 4) застосування пофразового перекладу або перекладу речень (*Йти на прогулянку.* (укр.) – *Iść na spacer.* (пол.) *В саду листя кружляє.* (укр.) *В саду листья кружатся.* (пол.)

Для ефективного збагачення словникового запасу з української мови учнів закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин можливе використання різних форм перекладу (залежно від особливостей презентації, повноти передачі змісту, відповідності оригіналу):

- усний або письмовий переклад, усно-письмовий переклад, письмово-усний переклад;
- синхронний переклад (відбувається під час процесу отримання усного повідомлення) або послідовний (після логічно завершених частин);
- вільний або точний переклад;
- повний переклад, скорочений неповний або фрагментарний переклад.

Під час роботи над письмовим перекладом учні мають можливість скористатися словниками, неодноразово вносити правки та домогтися більшої точності у передачі інформації. Різним може бути час виконання завдання, однак, разом з тим, виконання письмового перекладу потребує наполегливості і неабиякого терпіння. Виконання синхронного перекладу є надзвичайно складним, тому, на нашу думку, може застосовуватися лише епізодично у

мовах використання технології «Акваріум», коли учні працюють у парі (або у групі із трьох учнів), а за їх роботою спостерігає увесь клас. Приклади застосування синхронного перекладу: 1) один учень розповідає казку або переказує оповідання – другий перекладає; 2) два учні розігрують діалог «У бібліотеці», третій – синхронно перекладає їх репліки.

У Типовій навчальній програмі «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання» (1-2 клас) в описі компетентнісного потенціалу навчального предмета «Українська мова для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин» йдеться про «обговорення прослуханих (прочитаних) мовою оригіналу та в перекладі українською мовою літературні творів; зіставлення текстів українськомовних перекладів літературних творів та оригіналів» [164].

На особливості застосування перекладу для ефективного збагачення словникового запасу учнів з української мови суттєво впливає те, яка мова є рідною.

Варто також мати на увазі, що переклад з української мови на рідну здійснити легше, ніж з рідної мови на українську, адже процес передбачає не лише переклад слів, а й побудову фраз, речень, що дитині простіше зробити рідною мовою.

Для здійснення вибору способу семантизації суттєвими є такі фактори: «належність слова до активного чи пасивного мінімуму, ступінь навчання (початковий, середній, старший), вікові особливості», мовна підготовка учнів [95, с. 96].

Для повноцінного засвоєння слів, їх кращого запам'ятовування доцільно здійснювати запис. Однак, вважаємо за необхідне висловити застереження щодо урахування окремих порад науковців. Наприклад, Г. Колесникова [71] пише про пораду Є. Пассова – записувати слово під диктовку. Вважаємо, що надзвичайно важливо, щоб в учнів формувалася правильна навичка. Тому виникає сумнів, чи допустимим є варіант запису слів учнями та наступна

перевірка. Краще нехай дитина одразу навчиться писати слово правильно, тому доцільно продемонструвати запис слова.

Нове слово може бути схожим на слово рідної мови (особливо під час вивчення близькоспоріднених мов). Разом з тим, якщо є якісь відмінності у вимові або написанні, на цьому обов'язково слід акцентувати увагу учнів.

Варто також враховувати, що «моменти підйому або падіння інтересу» спричинюють відповідне збільшення або зменшення продуктивності мимовільного запам'ятовування [71]. Ще у Стародавній Греції використовували запам'ятовування завдяки асоціативним методикам. Бенні Льюїс пише про використання музики для запам'ятовування, адже такий метод використовували протягом багатьох століть. Не зовсім стандартний, але цікавий і дієвий прийом – проспівати слова, фрази. Із досвіду поліглотів поширеним є такий спосіб вивчення нових слів як система інтервальних повторень, що полягає у використанні системи карток зі словами та повторення їх за спеціальним планом. До того ж, варто враховувати, що більший ефект отримують не від механічного використання придбаного комплексу предметних малюнків, а від виконання учнями завдання дібрати малюнки або фото (навіть із запропонованих) та потім їх використовувати, розфарбувати або домалювати малюнок та ін. Тобто зробити так, щоб малюнок чи фото стало «своїм», що суттєво допоможе запам'ятати слово. Кращому запам'ятовуванню слів сприяє встановлення зв'язку між словом і власним досвідом, «введення нових слів в емоційно зафарбованій ситуації», створення ситуації, для якої характерна властива потреба у слові [94, с. 96]. Адже чим вищий рівень пізнавального інтересу, тим краще запам'ятовується слово, а один із важливих прийомів – позбавлення слова «безликості».

Створений зв'язок між образом і словом буде неміцним і швидко зруйнується, якщо не зміцнювати його завдяки багаторазовому повторенню. Наголосимо, що важливим є систематичне повторення нових слів (зрозуміло, що не механічне) шляхом виконання різних вправ і завдань, у процесі різних видів мовленнєвої діяльності, адже засвоєння учнями системи лексем

недостатньо, необхідна здатність та відповідні уміння мобілізувати засвоєний лексичний матеріал для розуміння мовлення і текстів, продукування мовлення та створення текстів. Корисною є порада Ганни Колесникової, яка наголошує, що вивчене слово необхідно «включати у нові контексти, ситуації, в іншу сферу предметно-логічних відносин для його багаторазового повторення» [71, с.49].

Мудра китайська приказка звучить так: «Скажи мені і я забуду; покажи мені, і, можливо, я запам'ятаю; дай мені можливість зробити і я зрозумію.» [84]. Тому доцільним є добір синонімів та антонімів, що допомагає не тільки усвідомити значення слів, а й швидше їх запам'ятати. Кращому запам'ятовуванню слів сприяє виконання різноманітних завдань. Наприклад, відновлення «розсипаних» слів, конструювання слів з букв або складів; відгадування ребусів, кросвордів та ін. Також запам'ятовуванню слів сприяє застосування різних видів конструювання: слів із букв або складів; речень зі слів; абзаців з речень; художніх творів і науково-пізнавальних статей з частин; діалогу з реплік. І, звичайно, корисним, однак набагато складнішим видом діяльності, є створення текстів (спочатку з допомогою учителя, згодом – самостійне).

Дієвим засобом збагачення словникового запасу учнів є виконання фонетико-лексичних, лексико-граматичних, лексико-орфографічних та інших вправ. Як уже було зазначено вище (у перелічених видах вправ і завдань) поповнення словникового запасу пов'язане з вивченням фонетики, – учні мають навчитися розрізняти звук української мови, чітко їх вимовляти, що необхідно для правильної чіткої вимови слів. Важливо також, щоб учні звернули увагу на те, що навіть відмінності однієї фонемі можуть кардинально змінити значення слова (наприклад: сом – сам). Спостерігається взаємозв'язок із формуванням орфографічних умінь, адже усвідомлення значення слів поліпшує шанси на їх правильний запис, а неправильний запис може призвести до їх неправильного розуміння. І, звичайно, суттєвий і важливий зв'язок збагачення словникового запасу і формування граматичних умінь. У підручниках і посібниках спостерігається тенденція щодо заміни граматичних

вправ комунікативними. Через це для учнів надскладними виявляються завдання, що передбачають побудову словосполучень (слова запропоновано або одне зі слів потрібно дібрати). Виконуючи такі завдання під час уроків української мови учні вживають закінчення, які типові для рідної мови. Варто мати на увазі, що знання з граматики, як «реально існуюча сукупність правил, відповідно до яких зі слів складають речення, слова змінюють для включення їх у речення» [100, с. 253] мають важливе значення. Вплив граматики на значення слів та речень можливо побачити на такому прикладі:

1. *Брат зателефонував.*
2. *Братові зателефонували.*
3. *Братові зателефонуємо.*

За твердженням Бенні Льюїса засвоєння граматики під час вивчення кожної наступної мови є простішим. Поліглот навіть пише про «побічну мову» – «граматійську мову» [84, с. 228].

Тому працюючи над збагаченням словникового запасу учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин не варто ігнорувати граматику, адже уміння вживати слова української мови у правильній граматичній формі є надзвичайно важливим для володіння українською мовою. Потрібно, щоб граматичні вправи стали частиною словникової роботи, щоб учні використовували різні форми слів, навчалися узгоджувати слова, які є різними частинами мови.

Помилки у вживанні слів можуть виникати через стереотипне для рідної мови визначення роду іменників (наприклад, *тема* (укр.) – *temat* (пол.)). Різні форми слів учні швидко засвоюють під час конструювання словосполучень, адже це «...два або кілька слів, які взаємно пов'язані за смислом і граматично...» [100, с. 329]. Корисне конструювання слів із букв і складів, доповнення та продукування речень і текстів. Перелічені види роботи учні можуть здійснювати як з опорою на знання про граматичні категорії так і без, що, водночас, позитивно вплине на формування їхніх граматичних умінь. Крім

того вважаємо доцільним застосування в освітньому процесі вправ, «націлених на «переведення» граматичних знань у план мовлення» [183, с. 29].

У контексті роботи над словосполученнями, реченнями, текстами здійснюється також усвідомлення багатозначності слів.

На нашу думку, в основі системи роботи зі збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин мають бути два такі основні вектори:

- 1) формування їхньої комунікативної компетентності;
- 2) формування світогляду учнів.

Основні складники змісту відповідної методики – це:

- формування позитивної мотивації і стимулювання до активної навчальної діяльності;
- семантизація слів та застосування прийомів для їх запам'ятовування;
- засвоєння нових слів та закріплення вивчених під час спілкування, створення власних висловлювань, різних видів роботи з текстами.

Лексичне наповнення змісту методики зі збагачення словникового запасу учнів з української мови як другої мови вважаємо за необхідне здійснювати на основі врахування парадигматичних і синтагматичних зав'язків між мовними одиницями за таким алгоритмом: слово -> сполучуваність морфем у слові -> словозміна, тому для відповідної роботи важливим є відпрацювання таких аспектів як сполучуваність форм слів у словосполученні і реченні, лексичні відтінки слова залежно від контексту, роль і функції слова у тексті. «Оволодіння словом в об'ємі основних його значень, форм, лексичної та синтаксичної сполучуваності відбувається концентрично й поетапно.» [71, с. 43]. Ознайомлення із новими словами вважаємо оптимальним здійснювати у процесів чотирьох видів мовленнєвої діяльності, – у процесі слухання, говоріння, читання, письма, також забезпечити використання вивчених слів у під час різних видів мовленнєвої діяльності, у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях.

Надзвичайно важливо, щоб кожна дитина зрозуміла таку просту та, водночас, глобальну істину: недостатньо просто запам'ятовувати окремі слова і фрази, – потрібно уміти будувати з них речення, висловлювати думки та описувати емоції, «відчувати» українську мову як свою рідну.

Збагачення словникового запасу учнів у процесі спілкування доцільно здійснювати відповідно до тематики таких сфер як особистісна, соціально-побутова, навчальна, природа, публічна, професійна [166], що зумовлює опрацювання діалогічних текстів і реалізацію в освітньому процесі відповідних ситуацій спілкування, вживання засвоєних слів у процесі монологічного мовлення.

Окремої уваги потребує збагачення словникового запасу з української мови учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин у контексті роботи з текстовою інформацією.

Є приклади поліглотів, які надавали роботі з текстами виключного значення. Так, Генріх Шліман самостійно вивчив 15 мов. Він не мав грошей на підручники і словники, тому використовував паралельні тексти, порівнював художні твори рідною мовою та мовою, яку вивчав. Потім Генріх Шліман вчив уривок тексту напам'ять та промовляв його кілька разів, постійно коригуючи себе. Наступним етапом було написання твору, використовуючи засвоєні слова і вислови. Та, нарешті, завершальний етап – перевірка написаного носієм мови та аналогічна корекція вимови. Інший метод, який використовував Шліман, – кілька разів прочитати текст і записати його з пам'яті.

На нашу думку, ефективному поповненню пасивного й активного словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів сприяє систематична робота з текстами, що у свою чергу, накладає свої вимоги на добір текстів і завдань. Доцільно опрацьовувати тексти різних видів, типів: художні та науково-популярні, віршовані і прозові, авторські і фольклорні тексти (казки, пісні, скоромовки, лічилки, колядки, щедрівки, приказки і прислів'я).

Надзвичайно важливо, щоб тексти відповідали віковим вимогам та були цікавими для учнів. Фінський письменник В. Коскініємі влучно сказав:

«Допитливість – це дверний молоток, яким ми стукаємо у двері мудрості.» [38].

Цікавий сюжет тексту забезпечує позитивний вплив на мимовільне запам'ятовування нових слів. Читання та опрацювання тексту можливо використати як один зі способів перевірки якості засвоєння нових слів.

Підсумовуючи зазначене вище зазначимо, що для ефективного збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин вважаємо доцільним використання в освітньому процесі методики, що передбачає виконання учнями таких видів роботи, вправ і завдань:

- рецептивні вправи – сприймання відповідних аудіозаписів та мовлення учителя, відеозаписів тощо;
- різні види семантизації;
- уточнення значення та правильності слів шляхом використання перекладних, орфографічних, тлумачних словників, словників синонімів й антонімів;
- відпрацювання вимови й запису слів;
- класифікація та групування вивчених слів за семантичними ознаками, знаходження зайвих слів тощо;
- порівняння лексичного матеріалу української та рідної мов;
- аналітичні вправи (аналіз лексем та словосполучень, речень, текстів у відповідному контексті);
- репродуктивні вправи (відтворення слів та словосполучень, речень, тестів з вивченими словами);
- тренувальні вправи (виконання різноманітних вправ і завдань для кращого розуміння та міцного запам'ятовування);
- виконання підстановчих і трансформаційних вправ на матеріалі словосполучень, речень, текстів;
- конструювання слів з букв або складів, словосполучень і речень зі слів, текстів з частин;

- синтетичні вправи (продукування слів, словосполучень, речень, текстів із вивченими словами з опорою на малюнки, фото, відеозображення тощо, виконання інших творчих вправ);
- використання засвоєних слів під час спілкування.

Для відпрацювання умінь і навичок «правильного користування словом з точки зору фонетики і граматики, проводиться робота над збагаченням словникового запасу як окремими словами, так і граматичними конструкціями, усталеними виразами, прислів'ями й приказками та формуванням умінь доречно уживати опановані слова й конструкції у мовленні» [110].

Водночас, працюючи на збагаченням словникового запасу учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин, педагог має чітко усвідомлювати відмінності відповідної методики збагачення словника з української мови як другої та рідної мови (табл. 6).

Таблиця 6. Порівняльна таблиця методики збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів з української мови як другої та рідної мови

N з п	Методика збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів з української мови як другої	Методика збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів з української мови як рідної
1.	Значно менший обсяг словникового запасу на навчання на момент у школі, у 3 класі.	Більший обсяг словникового запасу на момент упровадження методики
2.	Лексика для вивчення – це слова, що утворюють словниковий запас учнів, який необхідний для інтеграції у соціокультурне середовище та спілкування, успішного навчання та пошук необхідної інформації у позаурочний час тощо. Засвоєння слів потребує комплексної роботи (сприймання, відпрацювання вимови, запам'ятовування та застосування). Лексичне наповнення змісту методики зі збагачення словникового запасу з української мови учнів доцільно здійснювати за таким алгоритмом: слово -> форми слів -> сполучуваність слів.	Лексика як об'єкт навчальної діяльності – це незнайомі слова з текстів або мовлення учителя, які учні мають зрозуміти і засвоїти.
3.	Більшій уваги потребує формування позитивної мотивації до вивчення	Формування позитивної мотивації до вивчення української мови

	української мови.	
4.	Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.	
5.	Співвіднесення двох мовних систем (української та рідної мов), що здійснюється авторами навчальних програм, підручників, посібників; педагогами під час підготовки до уроку; учнями (під керівництвом учителя) безпосередньо під час освітнього процесу.	—
6.	Урахування результатів порівняння лексичного матеріалу української та рідної мов, зокрема, поділу слів на такі групи: <ul style="list-style-type: none"> • слова, у яких комплекс звуків і лексичне значення ідентичні; • слова, що мають майже однаковий комплекс звуків, те ж саме лексичне значення; • слова з однаковим коренем, різними афіксами, спільним лексичним значенням; • міжмовні омоніми – слова, що містять однаковий комплекс звуків, а лексичне значення різне; • слова, у яких звучання і лексичне значення не збігається. Часткові й повні збіги більш характерні для споріднених мов.	—
7.	Основні позиції класифікації способів семантизації слів: <ol style="list-style-type: none"> 1) засобами української мови; 2) із використанням рідної мови; 3) безмовленнєвий спосіб (із використанням наочності). 	Основні позиції класифікації способів семантизації слів: <ol style="list-style-type: none"> 1) засобами української мови; 2) без застосування мовлення (з використанням наочності).
8.	Для семантизації слів засобами української мови характерні такі варіанти: <ul style="list-style-type: none"> ▪ використання опису або тлумачення (що не містить невивчених слів, незрозумілих слів); ▪ використання синонімів, антонімів; ▪ семантизація шляхом морфемного аналізу слова; ▪ аналіз внутрішньої форми; ▪ використання контексту; 	Для семантизації слів засобами української мови характерні такі варіанти: <ul style="list-style-type: none"> ▪ використання опису або тлумачення (що не містить незрозумілих слів); ▪ використання синонімів, антонімів; ▪ семантизація шляхом морфемного аналізу слова; ▪ аналіз внутрішньої форми; ▪ використання контексту.

	<p>Ознайомлення із новими словами із застосуванням перекладу можливо здійснювати завдяки однослівному перекладу, тлумачення слова рідною мовою, пояснення рідною мовою значення слова, застосування пофразового перекладу або перекладу речень, частини тексту, добір синонімів або антонімів рідною мовою.</p>	
9.	<p>Приділення значної уваги та відведення більше часу на сприймання слів на слух, використовуючи як зразок мовлення учителя або аудіозапис, прослуховування уадіо із записом казок, пісень, віршів українською мовою, перегляд відео.</p> <p>Для залучення до мовлення українською мовою кожного учня (за необхідності), приділення уваги подолання психологічного бар'єру та відповідне налаштування школярів.</p> <p>Відпрацювання вимови слів завдяки застосуванню імітаційного методу: вимова слів як окремо, так й словосполученнях, фразах, реченнях. За необхідності, відпрацювання вимови звука або звуків, з яких складається слово.</p> <p>Усвідомлення учнями того, що навіть відмінності однієї фонемі можуть кардинально змінити значення слова.</p>	<p>Сприймання незнайомих слів на слух, їх читання.</p> <p>Усвідомлення учнями того, що навіть відмінності однієї фонемі можуть кардинально змінити значення слова.</p>
10.	<p>Приділення уваги запам'ятовуванню слів (застосування різних прийомів, лайфхаків, урахування порад поліглотів).</p>	–
11.	<p>Урахування того, що знання з граматики допомагають усвідомити лексичне значення слова.</p>	–
12.	<p>Реалізація діяльнісного підходу для ефективного засвоєння слів шляхом застосування репродуктивного методу, виконання тренувальних, підстановчих і трансформаційних вправ, завдань на відновлення і конструювання слів (словосполучень, речень), використання засвоєних слів під час спілкування та створення власних текстів.</p>	–

Перелічені відмінності є надзвичайно важливими та доцільними для урахування під час планування та організації роботи зі збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів із навчанням мовами національних меншин.

3. Особливості організації роботи зі збагачення словникового запасу школярів під час уроків української мови

Швидко оволодіти мовою – це не просто, та, разом з тим, абсолютно реально. Навіть навпаки, як говорить поліглот Дмитро Петров, «диво» в іншому, – як можна вивчати мову протягом років і не могли спілкуватися» [133].

Для ефективного поповнення активного словника школярів важливо врахувати пораду Бенні Льюїса, – думати тією мовою, яку вивчаєш. Адже якщо володіння словом є неміцним (нестійким), то під час читання тексту або комунікації відбувається подвійне декодування:

- 1) код української мови -> код рідної мови -> декодування -> розуміння;
- 2) код рідної мови -> код української мови -> продукування мовлення -> його озвучування [100].

Зрозуміло, що досягти такого результату можливо лише завдяки кропіткій систематичній праці кожного учня, кожної учениці.

Корисним і цікавим для школярів є використання методу повного занурення, під час якого учням пропонують обрати собі ім'я, місце проживання, вік, вид діяльності тощо на намагатися неухильно дотримуватися правила: «Спілкуватися лише українською мовою.»

Поширене таке упередження, яке заважає під час вивчення мов: спочатку вивчу мову, а потім почну спілкуватися. Утім, поліглоти радять протилежне: «слід почати розмовляти новою мовою з першого дня» [84, с. 34], а не займатися самообманом (вважати причиною та необхідною умовою вивчення достатньої кількості слів). Спілкуватися – це як займатися спортом, тому

потрібно систематично тренуватися, незважаючи на власні комплекси та допущені помилки.

Мовлення, як «процес використання людьми мови для спілкування» [100, с. 23] неможливе, якщо учень або учениця не знають певної кількості слів. Разом з тим, під час спілкування учень має можливість бачити співбесідника (спостерігати за мімікою, жестами, вираженням емоцій), що допомагає зрозуміти співбесідника або співбесідників та поповнити власний словник. Водночас, слід враховувати, що репліки діалогу або полілогу – це одразу чистовий варіант (або майже чистовий варіант), суттєві зміни у який внести уже неможливо. Зміст реактивних реплік залежить від ініціативних реплік співбесідника чи співбесідниці та потребує негайної реакції.

Першочергової уваги потребує забезпечення мотиву й потреби у спілкуванні українською мовою як необхідного стимулу для мовленнєвої реакції, що можливо забезпечити завдяки використанню рольових ігор, інсценізації казок та оповідань тощо. Для організації процесу спілкування вчитель детально планує такі елементи мовленнєвої ситуації як тема, основна думка, мета, обставини спілкування (де? коли? як?); кількість учнів, які будуть брати у діалозі чи полілозі, які саме школярі будуть залучені до такого виду роботи та які саме функції будуть виконувати. Плануючи діалог варто врахувати, чи посильні для учня / учениці продуктивні репліки чи лише рецесивні. Разом з тим, варто прагнути до того, щоб кожен учень, кожна учениця під час уроку спробувала себе у ролі мовця, а не лише слухача, що потребує застосування індивідуалізованого та диференційованого підходів. Так, для учнів, які сумніваються у власних силах, мають недостатній словниковий запас корисне психологічне налаштування (хоча для школярів з високим рівнем навчальних досягнень таке налаштування теж буде незайвим). Їх необхідно переконати розслабитися, не зациклюватися на незрозумілих словах, для того щоб не залишайтесь у минулому, а «бути присутнім у діалозі» [60]. Навпаки, варто виловлювати зрозумілі слова і добудувати смисл.

Для реалізації комплексного підходу до засвоєння нових слів у процесі говоріння діалоги під час ситуацій спілкування доцільно планувати відповідно до окреслених вище тем. Доцільною є також така видова різноманітність діалогів: діалог-домовленість, діалог-розпитування, діалог-обговорення, діалог-обмін думками [171].

Збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів здійснюється «як на готових зразках мовлення – діалогічних ... текстах, так і за допомогою дидактичних матеріалів» [166]. Зокрема, це опис педагогом уявної ситуації, сюжетні малюнки або серії малюнків, ключові фрази, опорні слова. Для забезпечення наступності на проміжному етапі (між сприйманням готових зразків та участю учнів у спілкуванні без будь-яких допоміжних засобів) корисним є використання таких завдань:

- відтворення діалогічних текстів;
- вписування пропущених слів у прочитані або прослухані тексти, що містять діалоги;
- відновлення діалогічних текстів, які розрізані на частини;
- трансформація діалогу у зв'язку зі зміною деталей, ситуації;
- конструювання незнайомого діалогічного тексту з частин;
- доповнення діалогічного тексту шляхом уписування пропущених слів;
- озвучування ситуацій спілкування, під час яких можливо використати вивчені слова;
- обмін короткими письмовими повідомленнями спілкування під час роботи у групах.

Ідеальний варіант реалізації збагачення словникового запасу школярів на засадах компетентнісного підходу – це усвідомлення практичної важливості та необхідності вивчення нових слів та формування уявлення про те, як може бути використане кожне засвоєне слово.

Для того, щоб дитина охоче вступала в діалог, підтримувала розмову необхідно постійно спонукати учнів до спонукання учнів до систематичного спілкування українською мовою, «використовувати природні мовленнєві

ситуації в урочний і позаурочний час» [135, с. 16]. Важливо, щоб діти могли спілкуватися українською мовою відповідно до конкретної ситуації, умов, обставин навколишньої дійсності [183], що, як і активність учасників діалогів та продукування як реактивних, так і продуктивних реплік, є показником сформованості рівня словникового запасу учнів. Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що низькі показники можуть спостерігатися через інші причини (у той час школяр або школярка не мають проблем, пов'язаних із недостатністю словникового запасу та використанням слів у процесі мовлення), такі як сором'язливість, особистісна антипатія до співбесідника та ін.

Аналогічні завдання для роботи з текстами із дотриманням описаної наступності доцільно застосовувати в освітньому процесі також для збагачення словникового запасу з української мови учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин у контексті монологічного мовлення. Варто мати на увазі, що для письмового мовлення характерна фізична відсутність адресата, допоміжних засобів для розуміння, – таких як ідентифікація емоцій, жестів, розпізнавання міміки (адже автор залишається «поза кадром»), та, разом з тим, є можливість для повернення (і навіть неодноразового повернення) і внесення правок у написане.

Ознайомлення учнів з новими словами у контексті роботи з текстами можливо здійснювати по-різному:

- 1) шляхом безпосереднього пояснення значення незнайомих слів;
- 2) з'ясування значення незрозумілих слів безпосередня під час читання незнайомого тексту;
- 3) ознайомлення з новими словами перед читанням незнайомого тексту;
- 4) комбінування перелічених способів [71, с. 50].

Під час ознайомлення учнів із новим текстом допустимо пояснювати значення таких нових слів, які:

- не є опорними словами для тексту;
- не є обов'язковими для засвоєння;

- є новими лексико-семантичними варіантами багатозначних слів.

Досить обережно варто застосовувати тлумачення слів у процесі первинного сприймання тексту, адже це може негативно вплинути на цілісність сприйняття. Про-всяк випадок все-таки варто перевірити, чи правильно учні зрозуміли значення нових слів, про яке мали здогадатися із контексту.

Ознайомлення із новими словами можливе також у процесі читання книги, у якій художній твір запропоновано двома мовами, – на розгортці аркуша зліва (на парних сторінках) вміщено текст українською мовою, а справа (на непарних сторінках) – рідною мовою. Утім знайти такі видання на книжковому ринку України досить складно. На сьогодні, це лише окремі видання, – серія книг «Видання з паралельним текстом», що містить тексти українською та польською мовами: «Ганя / Hania», «За хлібом / Za chlebem», «Янко-музикант / Janko Muzykant» (автор Генрик Сенкевич); «Щоденник пані Ганки / Pamiętnik pani Hanki» (автор Тадеуш Доленга-Мостович). Однак, перелічені твори занадто складні для сприйняття й опрацювання учнями 3-4 класів.

Цікавим та ефективним для ознайомлення з новими словами є метод Іллі Франка. Суть методу полягає у роботі з текстом, який розділений на уривки, кожен з яких вміщено у книзі по два рази, – з адаптацією та без. Адаптація уривка тексту (без зміни оригіналу) полягає у тому, що після частин речення у дужках запропоновано їх переклад та, крім того, ще й переклад окремих слів (слів, які найскладніші для іншомовних читачів). Такі підказки сприяють розумінню тексту. Завдяки тому, що слова у тексті повторюються у різних поєднаннях і смислових контекстах, відбувається їх мимовільне та міцне запам'ятовування. Однак, на жаль, в Україні аналогічних українсько-польських, українсько-російських, українсько-румунських та українсько-молдовських, українсько-угорських книг бракує. Актуальною є адаптація текстів для молодших школярів та їх опрацювання за методом Іллі Франка.

Після роботи над усвідомленням запропонованого тексту (як проміжну ланку перед створенням власного тексту), доцільно пропонувати учням

здійснювати його відтворення, відновлення (текст містить пропуски або деформацію). Зокрема зазначені види роботи здійснюються на матеріалі знайомого тексту.

Корисним є застосування різних видів переказу. Зокрема детальний переказ, який близький до тексту, та передбачає відображення фактів, подій, явищ та зв'язків між ними.

Стислий переказ тексту – це переказ, що потребує від учня виокремлення основного, визначення та ігнорування другорядних деталей. У методичній літературі [100] знаходимо такі рекомендації щодо добору текстів для переказу:

- розповідний характер;
- одна сюжетна лінія;
- не більше, ніж два-три герої;
- чіткість і зрозумілість логічних зв'язків.

Вибірковий переказ («під час якого учні логічно послідовно передають зміст одного з питань, висвітлених у творі» [100, с.169] є ще складнішим видом переказу (у порівнянні із попередніми видами).

І найскладнішим для учнів, звичайно, є переказ з елементами – результатами творчої діяльності учнів. Зазначений переказ може містити елементи аналізу та / або оцінки творів; створення кінцівки, зачину, основної частини тексту; інтегрування у зміст нових твору нових героїв, епізодів, описів тощо.

Окремої уваги потребує також створення текстів, що є теж дієвим та корисним для збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин. Як правило, це написання учнями творів, що стереотипно розглядають як «вправлення у самостійному зв'язному викладі учнями своїх думок на задану тему» [100, с. 170]. Згаданий вид роботи потребує від учнів не лише наявності певного словникового запасу, а й сформованості умінь систематизувати лексичний матеріал, висвітлювати основну думку висловлювання у певній композиційній формі. На жаль, на

практиці спостерігається таке обмеження у створенні учнями текстів як написання творів-розповідей, творів-описів, творів-міркувань. Зрозуміло, що продукування таких текстів є корисним (хоча написання творів-міркувань, на нашу думку, у 3-4 класах є досить складним завданням для учнів). Разом з тим, доцільним (та, на жаль недооціненим) видом роботи, який ігнорують або щонайменше недооцінюють в сучасному освітньому процесі, вважаємо створення казок та оповідань, доповнення й створення віршів та загадок. Зрозуміло, що створення таких текстів для молодших школярів є непростим завданням, однак, зважаючи на вагомий позитивний ефект (мотиваційний, навчальний) такий вид роботи для збагачення словникового запасу учнів є навіть превалюючим (у порівнянні зі створенням текстів-розповідей, описів, міркувань). Разом з тим, важливо дотримуватися дидактичних принципів наступності і системності у впровадженні таких завдань. По-перше, підготовчим рівнем до створення текстів є різні види переказу (описані вище). По-друге, система відповідних завдань має ґрунтуватися на поступовому переході від опрацювання запропонованого повністю, майже повністю або лише частково до створення казки або оповідання із використанням серії малюнків, окремого сюжетного малюнка, плану, запропонованих героїв, ключових слів, місця події тощо.

Більш складними є різні види роботи з текстом, незнайомим до моменту виконання завдань: редагування тексту; доповнення тексту, який містить пропуски; конструювання тексту частин (без попереднього ознайомлення з текстом). Створення текстів може здійснюватися за аналогіє, із допомогою допоміжних матеріалів, таких як зачин й основна частина, зачин, серія малюнків або фото; окремий сюжетний малюнок; мультфільм, художній або документальний фільм; прочитана книга; план; ключові слова та ін.

Збагачення словникового запасу слід здійснювати поступово. На нашу думку, коли педагог (або автор підручника чи посібника) планує, які слова учні будуть вивчати під час одного уроку, доцільно врахувати такі фактори:

- специфіка слова (ступінь фонетичних, граматичних, семантичних труднощів, які можуть виникнути під час засвоєння слова);
- слово вводиться до пасивного чи активного словника;
- «вік учнів, форма навчання, етап навчання, цілі і задачі навчання, лінгвістична підготовка, освітній рівень учнів та ін.» [71, с. 14].

Оволодіння учнями ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин українською мовою має свою специфіку, що визначається результатами співвіднесення мовних систем української та рідної мови, рівнем знань, умінь і навичок з рідної мови. Як правило, учні швидко засвоюють те, що є для них звичним. Для оволодіння державною мовою (на відміну від рідної мови) характерне те, що необхідно не тільки засвоїти нові знання і набути нових умінь і навичок, а й подолати уже звичні стереотипи, властиві для вивчення рідної мови. Гальмуючий вплив рідної мови спостерігається, наприклад, коли дитина не правильно вимовляє слова, які містять звуки, відсутні у рідній мові.

Попри наявності спільних основ, зміст словникової роботи доцільно конкретизувати залежно від того, яка саме мова є рідною. Для ефективного збагачення словникового запасу з української мови ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин надзвичайно важливим є врахування результатів порівняльного аналізу двох мовних систем, – української мови та рідної мови, адже на специфіку збагачення словникового запасу учнів з української мови як державної суттєво впливає спорідненість / неспорідненість мов. Важливо максимально використовувати можливості для позитивного переносу знань, які є спільними, що, у свою чергу, потребує застосування прийому зіставлення.

За О. Хорошковською, для вивчення близькоспоріднених мов превалюючими є критерії порівняльного аналізу, методичної доцільності та критерій комунікативної необхідності, що призводить до нівелювання критеріїв критерію частотності. Водночас надзвичайно важливі для вивчення аспекти, які відмінні. На нашу думку, по-перше (найвагоміше) – це навчальний матеріал для вивчення української мови, що є частиною системи); по-друге – здійснення порівняння навчального матеріалу (у нашому випадку, лексики) української

мови та рідної мови; третє – внесення коректив у запланований обсяг та способи вивчення. Результати порівняльного аналізу двох мовних систем важливо враховувати під час планування та здійснення поповнення словника учнів, розроблення системи вправ і завдань. Від того, до якої групи слів належить слово, залежить специфіка навчальної діяльності (часовий проміжок, інтенсивність закріплення).

Співвіднесення двох мовних систем (української та рідної мов) має два варіанти та використовується під час різних етапів та різними суб'єктами освітнього процесу:

- 1) авторами навчальних програм, підручників, посібників;
- 2) учителями під час підготовки до уроку;
- 3) учнями (під керівництвом педагога) безпосередньо під час освітнього процесу.

Під ознайомлення із новими словами учитель здійснює порівняльний аналіз разом з учнями. Корисним та дієвим методичним прийомом вважають складання порівняльних таблиць.

Зрозуміло, що спорідненість мов полегшує засвоєння учнями нових слів. На нашу думку, плануючи словникову роботу під час уроків української мови ЗЗСО з навчанням польською мовою, російською мовою слід враховувати, що при спорідненості мов лексика, яка вивчається, поділяється на такі групи:

- слова, у яких комплекс звуків і лексичне значення збігається (укр. *дим* – пол. *dym*; укр. *капітан* – рос. *капитан*);
- слова, що мають майже однаковий комплекс звуків, те ж саме лексичне значення (укр. *дорога* – пол. *droga*; укр. *дерево* – рос. *дерево*);
- слова з однаковим коренем, різними афіксами, спільним лексичним значенням (укр. *парканчик* – пол. *parkanik*; укр. *дубочок* – рос. *дубочек*);
- міжмовні омоніми, – слова, що містять однаковий комплекс звуків, а лексичне значення різне (укр. *всі* – пол. *(na) wsi*; укр. *пильний* – рос. *пыльный* (від слова *пыль*);

- слова, у яких звучання і лексичне значення не збігається (укр. *вправа* – пол. *ćwiczenie*; укр. *кавун* – рос. *арбуз*).

Часткові й повні збіги характерні і для неспоріднених мов, однак їх частка значно менша, ніж при спорідненості мов.

В умовах близькоспорідненого білінгвізму важливим є формування здатності чітко розмежовувати лексику української та польської мов, української та російської мов. Фонетична та семантична схожість слів призводить до того, що дитина інтуїтивно здійснює асоціативно-спонтанний перенос.

В умовах спорідненого та неспорідненого білінгвізму слід враховувати такий аспект як інтернаціональні слова (або, як їх ще називають, – когнати), – слова, які звучать у різних мовах однаково, та ще й мають тотожне значення. Хоча інтернаціональні слова можуть мати й певні відмінності (наприклад, *тема* (укр.) та *temat* (пол.)). Також важливо враховувати, що добірки слів для вивчення можуть включати інтерферентно небезпечні слова (словосполучення), що також зумовлює необхідність приділення уваги словам, які звучать майже однаково, однак мають різне лексичне значення.

Для ефективного збагачення в учнів 3-4 закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин словникового запасу з української мови варто враховувати такий аспект як «прозорість» слів. Поліглоти вважають «прозорими слова», які «будь-хто, хто починає вивчати мову розуміє одразу і без довгих пояснень» [38]. Зважаючи на те, що такі слова не потребують багато зусиль для запам'ятовування, це дає можливість зосередитися на інших («непрозорих») словах. Значний вміст у мові «прозорих» слів спричинює більшу «прозорість» мови та робить легшим школярів та інтенсивнішим процес вивчення мови. Для зазначеного явища властивий суб'єктивний характер, специфіка засвоєних мов. На «прозорість» мови спричинює спорідненість мов. Разом з тим, в обох випадках (спорідненого та неспорідненого білінгвізму) корисний фактор – це володіння ще двома або

більше мовами. Наприклад, для учнів, для яких рідною є польська мова – це володіння російською мовою, рідна російська мова – польською мовою.

Зрозуміло, що коли педагог пропонує учням для вивчення добірку нових слів, бажано перемішувати їх із когнатами та «прозорими» словами, що полегшить засвоєння лексики. Водночас особливої уваги потребують міжмовні омоніми (слова, які однакові за звучанням, але з різним лексичним значенням), пароніми (слова, що схожі фонетично, однак відмінні за значенням), адже варто лише не надати увагу під час уроку на такий аспект, як це може спричинити неправильне розуміння слів, словосполучень, реплік діалогів, змісту тексту. Пропедевтикою для зазначеного є детальний розгляд смислових нюансів, різниці у вимові і написанні, граматичних відмінностей.

Труднощі можуть виникати і тоді, коли одне слово української мови співвідноситься з кількома словами рідної мови або навпаки.

Корисною та дієвою вважаємо пораду Г. Колесникової [71], яка наполягає на тому, щоб слова, які схожі за формою або лексичним значенням вивчати у різний час. До того ж, потрібно мати списки таких слів, щоб педагог міг оптимально планувати й організовувати навчальну діяльність учнів початкових класів. Наприклад, школярам надзвичайно складно запам'ятати одразу усі назви місяці, та якщо спочатку ознайомити їх із назвами місяців однієї пори року (або двох) та поєднати з назвами кольорів (які переважають на той час у природі), то такий спосіб засвоєння нових слів забезпечує більшу результативність та краще запам'ятовування.

Для дотримання принципів систематичності і наступності доцільно пам'ятати наступне: «На першому етапі етапі слово проходить почергово фонетичне граматичне і семантичне опрацювання. На другому етапі відбувається синхронне закріплення зовнішніх (фонетичних й орфографічних) та внутрішніх (граматичних і лексико-семантичних) ознак слова. На третьому етапі виробляється автоматизм вживання слова.» [71, с. 15]. Зважаючи на зазначене, вважаємо за доцільне застосування в освітньому процесі таких методів навчання:

- пояснювально-ілюстративний метод для ознайомлення зі значенням слів (пояснення значення нових слів із використанням наочності; за необхідності (якщо дитина не засвоїла значення слова), повторне пояснення та закріплення із використанням предметних та сюжетних малюнків, фото, дитячих малюнків, лото та ін.);
- імітаційний метод – сприйняття звуків і слів, їх вимова як окремо, так й у словосполученнях, фразах, реченнях, адже «... активне оволодіння словом неможливе без відпрацювання його вимови, без урахування його фонетичних й ритмічних особливостей, без його чіткого й багаторазового проговорювання ізольовано у номінальній вихідній формі та у контексті...» [71, с.16]; за необхідності, якщо під час промовляння нового слова дитина не може правильно вимовити у слові якийсь звук, застосовується відповідна індивідуальна робота;
- репродуктивний метод полягає у відтворенні напам'ять віршів, скоромовок, віршованих загадок із вивченими словами; переказі різних прозових текстів (казок, оповідань, науково-пізнавальних статей) з опорою на такі допоміжні матеріали (ключові слова, план, послідовність ілюстрацій або ілюстрацію, схему) або без них; відтворення діалогів, інсценуванні казок та оповідань;
- оперативний метод – виконання підстановчих і трансформаційних вправ, що передбачають «підставлення лексичної одиниці в структуру заданої вчителем фрази» [135, с. 14] або речення; трансформацію словосполучень, фраз, речень, реплік, текстів;
- продуктивно-творчий (комунікативний) метод передбачає залучення учнів до спілкування із використанням вивчених слів, складання словосполучень та речень, створення власних текстів різних за формою і змістом.

Для ефективного поповнення словникового запасу з української мови учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних

меншин корисним та необхідним є використання міжпредметних зв'язків (хоча й навчання у початковій школі здійснюється рідною мовою), ознайомлення з різними термінами та поняттями українською мовою під час уроків з рідної мови, математики, предметів природничої, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, технологічної, інформатичної та мистецької галузей.

Важливою є реалізація діяльнісного підходу шляхом застосування різноманітних дидактичних ігор, участі учнів у проєктах (що передбачають розмальовування, ліплення, створення аплікацій та ін.), виконання системи вправ і завдань. Адже, без сумніву, учні, наприклад, краще запам'ятають слова теми «Одяг», якщо організувати й провести міні-дефіле, теми «Взуття» - екскурсію до взуттєвого магазину тощо. Зростання складності навчальної діяльності здійснюється завдяки переходу від колективного виконання завдань (під час фронтальної роботи), під безпосереднім керівництвом учителя, до напівсамостійного спільно з однокласником або однокласниками, індивідуальної самостійної роботи. Корисним та дієвим є застосування роботи у парах та групах.

Безсумнівно, важливою є робота з підручником. Утім, лише такої навчальної діяльності, без сумніву, недостатньо. Які ж основні джерела для збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин? Для ефективного збагачення їхнього словникового запасу важливо максимально використовувати як усне мовлення (мовлення учителя, звукозаписи), так і писемне мовлення (записи на дошці, підручники, посібники, дидактичні матеріали, книги з окремими художніми творами або збірки, опорні схеми, таблиці). Також доцільно застосовувати предметно-образні засоби (предмети, фото, картини, малюнки (предметні, ситуативні, сюжетні, ситуативно-сюжетні, ілюстративні) фільми та ін.).

Вчитель має систематично мотивувати учнів до активної навчальної діяльності, здійснювати безпосередній та опосередкований контроль. Актуальним і необхідним є використання в освітньому процесі різних методів,

прийомів, форм організації навчальної діяльності. Разом з тим, як говорить китайська народна приказка, – «Учитель відкриває двері, а заходите ви самостійно.» [84] Тому позитивна мотивація має бути доповнена розвинутою самоорганізацією. Починаючи з молодшого шкільного віку, слід виховувати у дітей самостійність, здатність до самоорганізації. Адже, як зазначає Стіг Гуннемарк, «краще лінивець, який уміє організувати свою роботу, ніж мураха, яка лізе всліпу день за днем» [38, с. 1].

Яким має бути оптимальний розподіл лексичного матеріалу між класами? Зрозуміло, що певні межі виставляти корисно, відображаючи їх у навчальних програмах і підручниках. Однак, на нашу думку, чітке розділення недоцільне, адже на першому місці має бути урахування індивідуальних особливостей та створення умов для індивідуального темпу засвоєння навчального матеріалу. Важливим є врахування індивідуальних особливостей кожного учня, особливостей словникового запасу та суб'єктивності сприйняття окремих слів, забезпечення можливостей для вибору учнями завдань, створення умов для індивідуального темпу навчальної діяльності, що забезпечить ефективне збагачення словникового запасу з української мови учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин.

Висновки

Українська мова – це засіб спілкування, тому недостатній рівень володіння обмежує можливості учнів та нівелює перспективи.

На нашу думку, на ефективність збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів впливає ціла низка чинників. Зокрема, це вихідний обсяг словникового запасу на момент початку навчання у 3 класі (на який, у свою чергу) впливає якість відповідної дошкільної підготовки). Серед індивідуальних чинників суттєвими також є такі як успішність у навчанні, особисті уподобання щодо мов та ін. Як правило, учні з високим рівнем навчальних досягнень засвоюють більше слів під час уроків української мови, частіше (ніж учні із нижчим рівнем навчальних досягнень) відповідають на запитання педагога, що дає їм змогу вправлятися у використанні засвоєних слів, більше читають українською мовою тощо. Впливає також мовна ситуація у регіоні, у якому проживає дитина (відповідне мовне середовище). Обсяг словникового запасу учнів, який суттєво різниться залежно від того, яка мова є рідною, сім'ї, індивідуальних особливостей учнів. Так, словниковий запас з української мови учнів ЗЗСО з навчанням польською мовою, як правило, значно більший за обсягом, ніж аналогічний словниковий запас учнів ЗЗСО з навчанням румунською, угорською мовою. Більший обсяг активного словника характерний для учнів, які зростають у змішаних сім'ях, у яких мати українка або батько українець; хтось із батьків вважає українську мову рідною, систематично спілкується українською мовою з іншими членами сім'ї, стимулює різними способами, заохочує дитину до спілкування.

Рівень сформованості діалогічного мовлення та монологічного мовлення прямо пропорційно залежить від словникового запасу учнів. Разом з тим, відповідні вправлення сприяють збагаченню словникового запасу учнів. Інтенсивне поповнення як пасивного, так і активного словника відбувається під час роботи школярів над різноманітними текстами, прослуховування аудіозаписів та перегляду відеоматеріалів.

Водночас, важливо усвідомити, що, як не існує єдиного універсального способу вивчити мову, так і не існує єдиного універсального способу для збагачення словникового запасу з української мови учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин. Важлива різноманітність. Важливо з'ясувати, які способи та прийоми вивчення нових слів оптимальні для кожного конкретного учня та намагатися максимально йому допомогти. Також важливим є розроблення різноманітних навчальних посібників та дидактичних матеріалів для того, щоб учитель відповідно до мети уроку, специфіки віку і рівня відповідної підготовки учнів, міг вибрати потрібний матеріал та використати його в освітньому процесі.

Література

1. Азарова Л. Є., Король Д.С. Наявність білінгвізму в Україні. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/download/2146/1654> (дата звернення: 19.04. 2021).
2. Атанасопулос П. Как на вас влияет язык, на котором вы говорите. Блог греческого ученого. URL: <https://nv.ua/style/blogs/kak-na-vas-vlijaet-jazyk-na-kotorom-vy-govorite-blog-grecheskogo-uchenogo-1233378.html> (дата обращения: 12.07. 2019).
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская Энциклопедия, 1966. 606 с.
4. Бадер В. І. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. Київ : ІЗМН, 1997. 92 с.
5. Бакуліна Н. В. Урахування особливостей словникового складу мови іврит у доборі лексичного матеріалу для формування лінгвокультурної компетентності учнів. *Український педагогічний журнал*. 2015. №2. С. 103-124.
6. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 338 с.
7. Баранов М. Т. Методика лексики и фразеологии на уроках русского языка : пособие для учителя. Москва : Просвещение, 1988. 191 с.
8. Бархударов Л. С. Язык и перевод. URL: http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/barhud-trdoc.shtml (дата обращения: 16.08. 2020).
9. Белл Р. Т. Социолингвистика. Москва : Международные отношения, 1980. 318 с.
10. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолингвистика : учебник для вузов. Москва : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 439 с.
11. Беляев О. М. Сучасний урок української мови. Київ : Рад. школа. 1981. 176 с.
12. Бессонов А., Рубан М. Как учить иностранные языки? Разговорный уровень за девять половиной недель. Київ : «Агенство ІРІО», 2019 с.150 с.
13. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. №9. С.1-4.
14. Бібік Н. М., Вашуленко М. С., Мартиненко В. О. та ін. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2014. 346 с.
15. Білоус П. В. Психологія літературної творчості : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2014. 216 с.
16. Бим И. Л. Система обучения иноязычной речи в средней школе и учебник как модель ее реализации. Москва, 1974. 240 с.
17. Бондаренко Н. В. Мова і розмова. Програма та матеріали до уроків з української мови для шкіл з румунською, угорською, польською та іншими мовами навчання. 2-4 класи. Київ : Освіта. 1996. 304 с.
18. Бредихина И. А. Методика преподавания иностранных языков: Обучение основным видам речевой деятельности : учебное пособие. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2018. 104 с.
19. Вайнер Г. Революционный метод быстрого изучения любого иностранного языка. Харьков : Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга» ; Белгород : ООО «Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2016. 400 с.
20. Вайнрайх У. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979. 263 с.
21. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике*. 1972. Вып. 6. С. 25-29.
22. Вашуленко М. С., Пономарьова К. С. Рідна мова в 2 класі : навчальний посібник. Київ : Освіта, 2004. 192 с.
23. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). Москва : Издательство Московского университета, 1969. 224 с.
24. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Русский язык, 1990. 246 с.

25. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования: Мышление и речь. Москва : Государственное социально-экономическое издательство. 1934. 323 с.
26. Відомості про мови навчання та вивчення мов як предмета у закладах загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерствах і відомствах та приватних закладах (без спеціальних шкіл-інтернатів) (2019/2020 та 2020/2021 н.р.). Інформаційний бюлетень. URL: [https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diialnist/analitika/informatsijni-byuletteni/](https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diialnist/analitika/informatsijni-byuletteni/2021-2/informatsijni-byuletteni/) (дата звернення: 10.01. 2021).
27. Виноградов В. В. Русский язык. Москва : Русский язык, 2001. 720 с. URL: <http://booksshare.net/index.php?id1=4&category=linguistics&author=vinogradov-vv&book=2001&page=1> (дата обращения: 19.04. 2020).
28. Володько А. М. Методика навчання майбутніх перекладачів усного послідовного науково-технічного перекладу. *Вісник КНЛУ. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2018. Випуск 28. С. 41-47.
29. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Шкільний світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. 119 с.
30. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. Київ : Редакція загальнопедагогічних газет, 2005. 128 с.
31. Галаєвська Л. В. Функції ситуативних вправ у підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2015. Вип. 15 (1). С. 106-115.
32. Голуб Н.Б. Збагачення мовлення учнів 5-7 класів власне українською лексикою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1997. 229 с.
33. Голуб Н. Б., Галаєвська Л. В. Навчання діалогічного мовлення учнів 5-7 класів на уроках української мови (Методичні рекомендації). URL: http://lib.iitta.gov.ua/714881/1/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%94%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96.pdf (дата звернення: 18.02. 2021).
34. Городилова Г. Г. К вопросу об оптимальном пути развития речевых навыков и речевых умений на начальном этапе обучения. *Психологические и психологические проблемы владения и овладения языком*. Москва : Издательство МГУ. 1969. С.17-26.
35. Гра – справа серйозна / уклад. В. Зоц. Київ : Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. 128 с.
36. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова : підручник. 2-ге вид., перероб. і доповн. / за ред. А. П. Грищенко. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
37. Гудзик И. Ф. Компетентносно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) : монография. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. 496 с.
38. Гуннемарк Э. Искусство изучать языки. URL: https://royallib.com/read/gunnemark_erik/iskusstvo_izuchat_yaziki.html#0 (дата звернення: 17. 01. 2020).
39. 12 фактів із життя Лесі Українки: між поезією і драмою. URL: <https://www.facebook.com/ualeadershipacademy/posts/1811554562499449/> (дата звернення: 02. 12. 2020).
40. 9 переваг білінгвізму. Навіщо вчити другу мову? URL: <http://www.languagevillage.com.ua/uk/9-benefits-of-bilingualism/> (дата звернення: 25. 03. 2020).
41. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 20.04. 2020).
42. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» № 898 від 30 вересня 2020 р. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 09. 11. 2020).

43. Державний стандарт початкової освіти. Постанова «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» № 87 від 21 лютого 2018 р. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-povnyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 15. 10. 2020).
44. Дидактика современной школы : пособие для учителей. / Сост. Б. С. Кобзарь, Г. Ф. Кумарина, Ю. А. Кусый и др.; под ред. В. А. Онищука. Киев : Радянська школа, 1987. 351 с.
45. Дитячі усмішки. Гумористичний збірник для дітей. Додаток до журналу «Сонячний зайчик» / упор. І. Січовик. Київ, 1993. 96 с.
46. Доленга-Мостович Т. Щоденник пані Ганки. Рамієтнік пані Нанкі. / перекл. В. Ланда; під ред. О. Красовицького. 2019. 427 с.
47. Дороз В. Ф. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у школах з російською мовою навчання : монографія. Київ-Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 184 с.
48. Дьячков М. В. Миноритарные языки в полиэтнических (многонациональных) государствах. Москва : ИНПО, 1996. 116 с.
49. Живицкая Л. В., Гудзик И. Ф. Словарь русского языка в картинках: Около 1000 слов. К. : Радянська школа. 1988. 512 с.
50. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев, 1974. 176 с.
51. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / за наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
52. Загнітко А. (2013). Кваліфікаційні та класифікаційні ознаки білінгвізму: аспекти, різновиди, методи. *Лінгвістичні студії*. Випуск 26. С.209-218.
53. Закон України «Про повну загальну середню освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 10.12. 2020).
54. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 24.09. 2019).
55. Зінуква Н. В. Типологія вправ для формування фахової компетентності в усному послідовному професійно орієнтованому перекладі. *Іноземні мови*. 2018. №4 (96). С. 26-36.
56. Золотые правила изучения иностранных языков. URL: <http://oxfordcentre.ru/zolotyie-pravila-izucheniya-inostrannyix-yazykov.html> (дата обращения 02.01. 2020).
57. Эрард М. Феномен полиглотов. Москва : Альпина Бизнес Букс. 2012. URL: <https://www.rulit.me/books/fenomen-poliglotov-read-283854-1.html> (дата звернення: 19.07. 2019).
58. Іван Франко знав 14 мов, сучасники називали його «академія в одній особі» 27 серпня 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/08/ivan-franko-znav-14-mov-suchasnyku-nazyvaly-jogo-akademija-v-odnij-osobi/> (дата звернення 15.10. 2019).
59. Йовка А. Чи досяжний «ідеальний» білінгвізм? September 9, 2016. URL: <https://www.familingvo.org/single-post/2016/09/09> (дата звернення: 15.04. 2019).
60. Как научить понимать на слух. Супер техника. Ирина Колосова. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=J0twQbNdIGs> (дата звернення: 26.09. 2021).
61. Каленчук Ю. Топ-5 міфів про українську мову. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/politics/top-5-mifiv-pro-ukrayinsku-movu-1034590.html> (дата звернення: 12.07. 2019).
62. kalina
URL: <https://glosbe.com/uk/pl/%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0> (дата звернення: 26.08. 2021).
63. Канюка С. М. Вопросы методики работы учителя с учебником украинского языка для 4 класса с русским языком обучения : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : спец. 13.00.02. Київ, 1958. 21 с.

64. Кміть О. В. Методика навчання англійської мови у початковій школі: Конспект лекцій для студентів спеціальності 013 Початкова освіта, спеціалізації «Іноземна мова (англійська), освітній ступінь магістр. Чернігів : ЧНПУ, 2017. 117 с.
65. Коваленко О. Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. з навчанням російською мовою закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Частина 1. Харків : Ранок, 2019. 112 с.
66. Коваленко О. Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. з навчанням російською мовою закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Частина 2. Харків : Ранок, 2019. 112 с.
67. Коваленко О.М., Тельпуховська Ю.М. Українська мова : підруч. для 1кл. закл. заг. серед. осв. з навч. російською мовою (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Харків : Ранок, 2018. Ч.1. 112 с.
68. Коваленко О.М., Тельпуховська Ю.М. Українська мова : підруч. для 1кл. закл. заг. серед. осв. з навч. російською мовою (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Харків : Ранок, 2018. Ч.2. 112 с.
69. Ковальська О. Цікаві факти про Івана Франка, які ви не знали. 28 травня 2018. URL: <https://dzerkalo.media/news/tsikavi-fakti-pro-ivana-franka-yaki-vi-ne-znali> (дата звернення: 04.03. 2020).
70. Козаченко О. М. Методика подолання лексичної інтерференції в польському мовленні студентів філологічних факультетів вищих закладів освіти України: автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.02. Київ, 2000. 19 с.
71. Колесникова А. Ф. Проблемы обучения русской лексике. М. : Просвещение, 1977. 80 с.
72. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : «К.І.С.», 2004. 112 с.
73. Коржик Р. Скільки написав Франко. Літературна творчість мовою цифр.13.03.2018. URL: <https://artefact.org.ua/literature/skilki-napisav-franko-literaturna-tvorchist-movoyu-tsifr.html> (дата звернення: 20.02. 2019).
74. Корольов І. Р. Різномовні кооперативні комунікативні ситуації як об'єкт лінгвістичних досліджень. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sdzif_2010_8_42.pdf (дата звернення: 20.07. 2021).
75. Коршун Т. В. Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі шкіл з російською мовою викладання) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. К., 1995. 25 с.
76. Криган С. Г., Сергійчук Ю. П. Українська мова : підручник для 2 класу з навчанням угорською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Частина 1. Чернівці : Букрек, 2019. 72 с.
77. Криган С. Г., Сергійчук Ю. П. Українська мова : підручник для 2 класу з навчанням угорською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Частина 2. Чернівці : Букрек, 2019. 72 с.
78. Ктитарова Н. К., Воронова З. Ю. Теорія перекладу. Дніпродзержинськ. 2013. 323 с.
79. Кутенко Л. А. Особенности работы по обогащению и активизации словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.02. Київ, 1986. 22 с.
80. Кушнерик В. І., Холодова А. А. До проблеми формування двомовної особистості. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. С.167-172.
81. Лобанчук О. А. Інтеграція видів художньої діяльності як засіб розвитку мовлення молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2008. 22 с.
82. Локшина О. І. Компетентнісна освіта як платформа для формування світогляду шкільної молоді: зарубіжний досвід. *Компетентісно-спрямована освіта: перший досвід, порівняльні підходи, перспективи : матер. Всеукр. наук.-практ. Конф., 28 квітня 2011 року / ПТЗО М-ва освіти і науки України, молоді та спорту України, ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського*

- та ін. / редкол. : Федоренко О. А., Батечко О. В., Єрмаков І. Г. та ін. Київ : Інститут сучасного підручника. 2011. С.40-42.
83. Лозан Т. А. Особливості формування усного мовлення у російськомовних першокласників в умовах Придністров'я : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.02. Київ, 2013. 20 с.
84. Льюис Б. Свободно говорить на иностранном языке за 3 месяца. Как любой человек любого возраста может выучить любой иностранный язык. Smart Reading – «Смарт Ридинг», 2020. 252 с.
85. Лухтай Л. К., Виноградова О. Н. Дидактический материал по развитию в начальных классах. Київ : Радянська школа, 1990. 88 с.
86. Мальцева К. В. Словарная работа как основа развития русской речи учащихся национальной школы. *В помощь учителю русского языка в таджикской школе*. Душанбе, 1969. №4. С.26.
87. Мамутова З. С. Навчання лексики кримськотатарської мови учнів 5-6 класів на основі лінгвокультурологічного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2012. 21 с.
88. Маркова А. К. Психология обучения языка как средства общения. Москва, Педагогика. 1974. 226 с.
89. Марофеева Н. Ф. Угорська мова : самовчитель. Київ : Арій, 2018. 96 с.
90. Мечковская Н. Б. Языковой контакт. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9C/mechkovskaya-nina-borisovna/socialjnaya-lingvistika-tablici-v-risunkah/11> (дата обращения: 16.05. 2019).
91. Месяц Н. К. Изучение частей речи в условиях двуязычия. Киев: Радянська школа. 1987. 136 с.
92. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник, 2-е вид., випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2002. 328 с.
93. Методы обучения иностранным языкам. URL: <http://oxfordcentre.ru/metody-predavaniya.html> (дата обращения 02.09. 2021).
94. Методика / под. ред. А. А. Леонтьева. Москва : Русский язык. 1988. 180 с.
95. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / укл. О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
96. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах / укл. Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова, С. І. Потапенко та ін. Київ : Видавничий центр «Академія». 2010. 328 с.
97. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищихнавчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
98. Методика обучения иностранным языкам : учебное пособие для студентов Института математики и механики им. Н.И. Лобачевского по направлению «педагогическое образование (с двумя профилями подготовки)» / состав. Л. Р. Сакаева, А. Р. Баранова; научн. ред. Д. Ф. Хакимзянова. Казань : КФУ, 2016. 189 с.
99. Методика обучения иностранным языкам в начальной и основной общеобразовательной школе / под. ред. В. М. Филатова. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2004. 416 с.
100. Методика преподавания русского языка в национальной средней школе : Учеб. пособие. для студентов пед. ин-тов по специальности №2116 «Русский язык в национальной школе» / сост. Н. З. Бакеева, И. В. Баранников, Е. В. Быстрова и др.; под ред. Н. З. Бакеевой, З. П. Даунене. 2-е изд., перераб. Ленинград : Просвещение, 1986. 400 с.
101. Методичні рекомендації до застосування практичних граматичних вправ при вивченні слова і речення у 2-4 класах допоміжної школи / укл. Т. К. Ульянова. Київ : РУМК. 1988. 52 с.

102. Мечковская Н. Б. Языковой контакт. Общее языкознание. Минск : Выш. школа, 1983. 456 с.
103. Навчаймо читати українською мовою за методикою М. Зайцева / укл. Е. П. Біла. НОУДО «Методика Зайцева», 2010. 68 с.
104. Навчальна програма з предмета «Українська мова» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою / укл. Палій Н. Т., Одинак М. М. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-rochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 18.05. 2021).
105. Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з молдовською мовою викладання. 1-4 класи / укл. О. Н. Хорошковська, Петрук О. М. Київ : Педагогічна думка, 2012. 72 с.
106. Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з польською мовою викладання. 1-4 класи / укл. О. Н. Хорошковська, Н.І . Яновицька. Київ : Педагогічна думка, 2012. 72 с.
107. Навчальна програма з української мови для 1–4 класів ЗНЗ з російською мовою навчання / укл. Хорошковська О.Н. Київ : Педагогічна думка, 2011. 72 с.
108. Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою викладання. 1-4 класи / укл. О. Н. Хорошковська, О. М. Петрук, Н. Т. Палій. Київ : Педагогічна думка, 2012. 72 с.
109. Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою викладання. 1-4 класи / укл. О. Н. Хорошковська, К. З. Повхан. Київ : Педагогічна думка, 2012. 72 с.
110. Навчальна програма «Українська мова і літературне читання» для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. 3-4 класи. / Укл. Яновицька Н. І., Шевчук Л. М. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-rochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 18.11. 2020).
111. Навчальна програма «3-4 класи. Українська мова для закладів загальної середньої освіти з угорською мовою навчання» / укл. Ю. П. Сергійчук, Л. М. Капко, І. Г. Цибульська. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-rochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 07.10. 2020).
112. Навчальна програма з предметів «Українська мова та літературне читання» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою» / укл. Н. Т. Палій, М. М. Одинак. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-rochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 07.09. 2020).
- 113.Никольская С.Т. Техника речи : методические рекомендации и упражнения для лекторов. Москва : Знание, 1978. 80 с.
114. Новосолова В.І. Система роботи над емоційно забарвленою лексикою на уроках української мови в 5-7 класах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2013. 20 с.
115. Общая методика преподавания иностранных языков в средних специальных учебных заведениях : учеб. пос. / под ред. А. А. Миролюбова, А. В. Параниной. М. Высш. шк., 1978. 264 с.
- 116.Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики*. Київ : «К.І.С.», 2003. С. 13-14.
- 117.Одинцова Г., Кодлюк Я. Цікавинки на уроках рідної мови. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 128 с.
118. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку / авт.-упор. А. П. Бурова. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 256 с.
119. Палій Н. Т., Одинак М. М., Істратій М. Л. Українська мова : підруч. для 1кл. закл. заг. серед. осв. з навч. румунською мовою (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. Ч.1. 128 с.

- 120.Палій Н. Т., Одинак М. М., Істратій М. Л. Українська мова : підруч. для 1кл. закл. заг. серед. осв. з навч. румунською мовою (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. Ч.2. 128 с.
- 121.Пашковская, Н. А. Особенности преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения. Киев : Радянська школа. 1979. 125 с.
- 122.Пашковская Н. А. Лингводидактические основы обучения русскому языку. Библиотека учителя русского языка и литературы : пособие для учителя. Киев : Радянська школа. 1990. 192 с.
123. Пентилюк М.І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. Київ : Рута, 2000. 128 с.
124. Петрук О. М. У країнська мова : підруч. для 2 кл. з навч. румунською мовою закл. заг. серед. осв. (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Ч.1. Львів : Світ, 2019. 128 с.
125. Петрук О. М. Українська мова : підруч. для 2 кл. з навч. румунською мовою закл. заг. серед. осв. (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Ч.2. Львів : Світ, 2019. 119 с.
- 126.Петрук О. М. Українська мова : підруч. для 1кл. закл. заг. серед. осв. з навч. угор. мов. (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Львів : Світ, 2018. Ч.1. 96 с.
- 127.Петрук О. М. Українська мова : підруч. для 1кл. закл. заг. серед. осв. з навч. угор. мов. (у 2-х частинах з аудіосупроводом). Львів : Світ, 2018. Ч.2. 88 с.
128. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. Харків, 1995. 239 с.
129. Повстяной О. Леся Українка. Цікаві та вражаючі факти про життя Поетеси та Генія. 23 лютого, 2020. URL: <https://pm-lntu.lutsk.ua/2020/02/23/1866/> (дата звернення: 29.01. 2021).
- 130.Повхан К. З. Обучение русской лексике учащихся школ с венгерским языком преподавания. Киев : Институт педагогики АПН Украины, 1989. 67 с.
- 131.Подгорная Н. И., Бибик Н. М., Скрипченко Н. Ф. Дидактические игры и познавательные задания в 1 классе четырехлетней начальной школы. Киев : Радянська школа, 1988. 63 с.
132. Поливанов Е. Д. Опыт частной методики преподавания языка. Ташкент, 1968. 128 с.
- 133.Полиглот. Выучим английский за 16 часов! Урок №1. Английский с нуля с Дмитрием Петровым. Учим иностранные языки онлайн. Телеканал Культура. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LrhyihlqB-U> (дата обращения: 08.06. 2021).
- 134.Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
135. Притулик Н.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних першокласників у процесі вивчення української мови (у школах з українською мовою навчання) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2004. 21 с.
136. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Національний склад населення. Державний комітет статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 24.02. 2021).
- 137.Прудникова А.В. Лексика в школьном курсе русского языка : пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1979. 144 с.
138. Работа над словом на уроках русского языка в начальных классах : сборник статей / сост. П.А. Грушников. Москва : Просвещение. 1973. 144 с.
- 139.Развитие навыков беспереводного понимания текстов / сост. А. И. Шапкина, В. Д. Семиряк, Т. А. Маликова, Е. В. Гулова и др. Киев : Радянська школа. 1987. 105 с.
- 140.Редько В. Г., Полонська Т. К., Пасічник О. С., Басай Н. П. Концепція компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів початкової школи / за наук. ред. В.Г. Редька. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 36 с.
141. Редько В. Г. Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов: теорія і практика: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2017. 628 с

142. Резніченко Н. О. Розвиток зв'язного російського мовлення учнів 5 класів у процесі роботи над виражальними засобами художнього тексту : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2008. 21 с.
143. Рогова Г. В., Рабинович Ф. М., Захарова Т. Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. Москва : Просвещение, 1991. 287 с.
144. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Державний комітет статистики України. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?botton=cens_db&box=5.1W&k_t=00&p=75&rz=1_1&rz_b=2_1%20%20%20&n_page=4. (дата звернення: 04.03. 2020).
145. Русский язык в национальной школе. Проблемы лингводидактики / под ред. Н. М. Шанского, Н. З. Бакеевой. Москва : Педагогика. 1977. 248 с.
146. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручн. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
147. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Генеза. 2002. 368 с.
148. Сенкевич Г. Ганя. Hania / перекл. В. Павлів. Харків : Фоліо. 2019. 256 с.
149. Сенкевич Г. За хлібом. Za chlebem / перекл. В. Павлів. Харків : Фоліо. 2019. 251 с.
150. Сенкевич Г. Янко-музикант / Janko Muzykant / перекл. В. Лавров. Харків : Фоліо. 2016. 253 с.
151. Сіранчук Н. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Рівне : 2018. 428 с.
152. Скліфос В. М. Румунська мова : самовчитель. Київ : Арій, 2018. 96 с.
153. Скрипникова Т. И. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам : учебно-методическое пособие. Владивосток : Дальневосточный федеральный университет. 2017. 137 с.
154. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Т. 6. Київ. / URL: Наукова думка, 1070–1980. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4 (дата звернення: 11.04. 2019).
155. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 149 с.
156. Словникова скарбничка / автор-упорядник О.В. Ісаєнко. Ч. I. Харків : Країна мрій, 2002. 200 с.
157. Словникова скарбничка. Автор-упорядник О.В. Ісаєнко. Ч. II. Харків : Країна мрій, 2003. 224 с.
158. Смоліна С. В. Методика формування іншомовної лексичної компетентності. *Іноземні мови*. 2010. №4. С.16-23.
159. Совтис Н. М. Білінгвізм як результат міжмовних контактів: причини виникнення та наслідки функціонування *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 38. С. 273-275.
160. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс лекций : пособие для студентов пед. вузов и учителей. 3-е издание. Москва : Просвещение, 2005. 239 с.
161. Стефінів Л.Д. Використання лексичних вправ в процесі збагачення словника молодшого школяра на уроках предметів художньо-естетичного циклу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. №2. С. 176-181.
162. Супрун А.Е. Лингводидактические особенности изучения грамматики русского языка в белорусской школе. Минск : Народная асвета, 1974. 144 с.
163. Творчі завдання для учнів початкових класів. Харків : Видавнича група «Основа», 2004. 96 с.

164. Типова навчальна програма «Українська мова» для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. 1-2 клас. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 12.10. 2020).
165. Типова навчальна програма «Українська мова» для 1-2 класів для закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 21.04. 2020.)
166. Типова навчальна програма «Українська мова» закладів загальної середньої освіти з російською мовою навчання. 1-2 клас / укл. Кохно Т. За редакцією Хорошковської О.). 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 27.10. 2020).
167. Типова навчальна програма «Українська мова» закладів загальної середньої освіти з російською мовою навчання. 3-4 клас» / укл. Т. Кохно. За редакцією О. Хорошковської. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 27.10. 2020).
168. Типова навчальна програма «Українська мова» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою». URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 29.12. 2020).
169. Тлумачний словник української мови / укл. А. Івченко. Харків : Фоліо. 540 с.
170. Трунова В. А. Развитие русской речи шестилетних учащихся на основе речевой ситуации (на материале украинской школы) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Москва. 1990. 17 с.
171. Труханова Т. Підходи до вивчення діалогічного мовлення. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Випуск 104 (2). С.426-430.
172. Тюленев С.В. Теория перевода: учебное пособие. Москва : Гардарики, 2004. 336 с.
173. Українська мова для закладів загальної середньої освіти з польською мовою навчання. Типова навчальна програма. 1-2 клас. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 17.07. 2019).
174. Українська мова. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти з мовами навчання національних меншин (молдовською, румунською, угорською). 3-4 класи / укл. О. М. Петрук URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 28.05. 2021).
175. Українська мова. Навчальна програма для 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням молдовською мовою / укл. Н. А. Михайловська, С. А. Свінтковська, Л. Т. Верготі, С. І. Ткаченко, О. І. Реу) URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 14.06. 2021).
176. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. 1-4 клас (зі змінами). *Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів* / укл. А. В. Лотоцька. Тернопіль : Мандрівець. 2015. С. 89-129.
177. Українська мова та читання: підручник для 2 класу з навчанням молдовською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Частина 1, з аудіосупроводом. / укл. С. А. Свінтковська, Л. Г. Верготі, С. І. Ткаченко, О. І. Реу. Харків : Соняшник, 2019. 112 с.
178. Українська мова та читання: підручник для 2 класу з навчанням молдовською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Частина 2, з аудіосупроводом. / укл. С. А. Свінтковська, Л. Г. Верготі, С. І. Ткаченко, О. І. Реу. Харків : Соняшник, 2019. 128 с.

179. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособие, 5-е изд. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ; Москва : ООО «Издательский Дом «Филология Три», 2002. 416 с.
180. Фідкевич О. Л., Богданець-Білоskalенко Н. І. *Зміст і функції багатомовної комунікативної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти України*. Український педагогічний журнал. 2020. №3. С. 66-74.
181. Франк И. Метод чтения Ильи Франка. 2014. URL: <http://www.franklang.ru/index.php/metod-chteniya-ili-franka> (дата обращения: 12.08. 2020).
182. Хасанов Н. М. Основы начального обучения грамматическому строю русского языка в школах народов тюркской группы. Автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Москва, 1985.
183. Хорошковська О. Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російської мовою викладання. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 1999. 306 с.
184. Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання. Київ : Промінь, 2006. 256 с.
185. Хорошковська О. Н. Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у ЗНЗ I ступеня з мовами викладання національних меншин України. Київ : Педагогічна думка, 2013. 160 с.
186. Хорошковська О. Н., Кутенко Л. О. Уроки усного мовлення в 1 кл. чотириріч. почат. шк. з рос. мовою навч. Київ : Початкова школа, 2002. 128 с.
187. Хуторской А. В. Ключевые компетентности как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. №2. С.58-64.
188. 400 випускників шкіл з угорською та румунською мовою навчання пройшли тренінги з української мови та літератури в пришкільних таборах «Бомбезно», влітку їх проведуть для учнів базової школи. Опубліковано 28 березня 2019 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/400-vipusknikiv-shkil-z-ugorskoju-ta-rumunskoju-movoyu-navchannya-projshli-treningi-z-ukrayinskoyi-movi-ta-literaturi-v-prishkilnih-taborah-bombezno-vlitku-yih-provedut-dlya-uchniv-bazovoyi-shkoli> (дата звернення 06.10. 2020).
189. Чуйко Г. А., Білецька М. А., Школьна Г. Ф. Методика викладання української мови в початкових класах. Київ : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1975. 384 с.
190. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. Т. 2: Поезія 1847-1861. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
191. Шевчук Л. М. До питання збагачення словникового запасу учнів в умовах українсько-польського білінгвізму: особливості застосування перекладу. *Стан і перспективи методики вивчення польської мови у закладах середньої та вищої освіти : зб. тез доповідей* ; Київ – Луцьк – Варшава, 9–12 листоп. 2020 р. Луцьк : ВежаДрук, 2020. С. 130-133.
192. Шевчук Л. М. До питання про теоретичні засади формування ключових компетентностей учнів початкової школи. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи : збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи», Київ, 05 березня 2020 р. (наукове електронне видання)*. Київ : Педагогічна думка, 2020. С. 177-180.
193. Шевчук Л. М. До питання словникової роботи в умовах українсько-польського білінгвізму: вплив діалектизмів. *Українська мова як іноземна у фокусі інновацій: від досвіду до впровадження: Збірник матеріалів циклу Міжнародних науково-практичних семінарів, Львів, 2019*. Львів : Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою, 2019. С. 125-126.
194. Шевчук Л. М. Навчання української мови в умовах білінгвізму: від читання до текстотворення. *Українська мова у світі : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, 17 серпня 2018 р. Львів, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою*. 2018. С. 224–231.

195. Шевчук Л. М. Оптимізація словникової роботи з української мови учнів 1 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин на засадах компетентнісного підходу. *Development of modern technologies and scientific potential of the world : coll. of scientific papers « ЛОГОΣ » with materials of the International scientific-practical conf.*, London, July 29, 2019. London : NGO «European Scientific Platform», 2019. V.4. p. 53-55.
196. Шевчук Л. М. Підручник з української мови для 1 класу ЗЗСО з навчанням мов національних меншин як засіб збагачення словникового запасу учнів. *Проблеми сучасного підручника: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання)*, 14 травня 2019 р., Київ : Педагогічна думка, 2019. С. 129-131.
197. Шевчук Л. М. Підручник з української мови для 2 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин як засіб збагачення словникового запасу учнів на засадах компетентнісного підходу. *Проблеми сучасного підручника : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (наукове видання)*, 28 – 29 травня 2020 р., Київ : Педагогічна думка, 2020. С. 193-194.
198. Шевчук Л. М. Підручник з української мови для 1-2 класів ЗЗСО з навчанням російською мовою як засіб збагачення словникового запасу учнів на засадах компетентнісного підходу. *Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Бердянськ, 12 травня 2020 р.)* / упор. В. В. Богдан, Б. А. Салюк, А. М. Сердюк. Бердянськ : БДПУ, 2020. С. 186-189.
199. Шевчук Л. М. Словниковий запас як важливий фактор ефективного опрацювання тексту в умовах білінгвізму. *Сучасні технології початкової освіти : реалії та перспективи : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, педагогічний факультет, кафедра теорії та методик початкової освіти* / редкол.: Н. В. Бахмат, Н. В. Гудима, О. В. Ковальчук. Київ : Міленіум, 2020. Випуск 2. С. 166-169.
200. Шевчук Л. М. Специфіка формування лексичної компетентності школярів у сучасних умовах. *VII Волошинські читання. Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 17 травня 2019 р., м. Київ. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. С. 128-132.
201. Шевчук Л. М. Сучасні тенденції реалізації компетентнісного підходу у навчанні української мови учнів 5 класу закладів освіти з мовами навчання національних меншин. *Сучасний урок*. Дніпро, 2018. Ч. 1. С. 22–26.
202. Шевчук Л. М. Специфіка словникової роботи з української мови у закладах загальної середньої освіти навчанням мовами національних меншин: аналіз теорії і практики. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2019 рік*. Київ : Інститут педагогіки НАПН України. 2019. С. 124-125.
203. Шевчук Л. М. Читаємо. Розуміємо. Творимо. Навчальна програма курсу за вибором. 2-4 (1-4) класи. URL: http://www.undip.org.ua/news/library/navch_program_detail.php?ID=9285 (дата звернення 11.08. 2021).
204. Shpilevska A. 12 Цікавих фактів із життя Івана Франка. 27 серпня 2019 р. URL: <https://uamodna.com/articles/12-cikavyh-faktiv-iz-zhyttya-ivana-franka/> (дата звернення: 09.11. 2020).
205. Шубин Э. П. Языковая коммуникация и обучение иностранному языку. Москва : Просвещение. 1972. С. 228-240.
206. Штогрін І. 10 іпостасей Лесі Українки: нестримна геніальність європейки і витончена українська душа. 21 лютого 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesia-ukrayinka-10-faktiv/31096181.html> (дата звернення: 29.06. 2021).
207. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. Москва : Высшая школа. 1974. 112 с.
208. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. 175 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/scherba_yazykovaya-sistema--deyatelnost_1974/go,12;fs,0/ (дата звернення: 06.02. 2020).

209. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика : учебное пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Филоматис, 2006. 480 с.
210. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.
211. Ющук И. Ф. Украинский язык для начинающих. Киев : Издательство Всеукраинского общества «Просвіта» имени Тараса Шевченка. Киев. 1992. 100 с.
212. Яббаров Г. А. Проблема методов обучения русскому языку в национальной школе : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Баку. 1978. 128 с.
213. Яновицька Н. І. Формування граматичних умінь з української мови учнів початкових класів шкіл з польською мовою викладання: методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2013. 110 с.
214. Levchuk P. Bilingwizm ukraińsko-polski w świetle badań ankietowych. *Język polski i polonistyka w Europie Wschodniej: Przeszłość i współczesność* / pod red. I. Bundza, A. Krawczuk, J. Kowalewski, O. Sływinski. Kijów : INKOS, 2015, S. 143–158.
215. Levchuk P. Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska. Ukraińców niepolskiego pochodzenia. Kraków: Księgarnia. Akademicka, 2020. 299 s.
216. Shevchuk L. Revising the use of differentiation in students' work with texts in the context of ukrainian-polish bilingualism. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2021 (21). С. 1-13.

ВИРОБНИЧО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Шевчук Лариса Миколаївна

**Компетентнісний підхід
до збагачення в учнів 3-4 класів
словникового запасу з української мови
в закладах загальної середньої освіти
з навчанням мовами національних меншин**

методичний посібник

(Електронне видання)

Обсяг вид. 5,5 авт. арк.

Видавництво «Педагогічна думка»

04053, м. Київ,

вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;

тел./факс: (044) 481-38-85

e-mail: book-x1@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 3563 від 28.08. 2009 р.